173351

Gaal

Gróf

Széchenyi

nemzeti

politikája

N. M.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

NEMZETI POLITIKÁJA

ÉS JÖVŐNK

53

IRTA

GAAL JENŐ.

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA

1903.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

NEMZETI POLITIKÁJA ÉS JÖVŐNK

IRTA

GAAL JENŐ

BUDAPEST
POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA
1903

M.N.MÚZEUM KÖNYV-TÁRA

173351

I. Kyomdai védjegyoltó 1903 év 533 sz.

R2

R 1965

"Pátria" irodalmi vállalat és nyomdai r.-t. nyomása.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

SZELLEMÉNEK

kegyelettel ajánlom az Ő ihletése folytán keletkezett és csekély súlya daczára az Ő nemes czéljait szolgálni hivatott ezen munkámat. Esdve kérem, hogy szálljon le mindazokhoz, a kik magasztos rendeltetéséhez képest bizonyára gyarló dolgozatomat akármikor, bármely hangulatban kezökbe veszik, és érintse őket bűbájos, de egyúttal csodálatosan józanító varázslatával, hogy az én jóakaratú, de gyenge szavaimban is az ildomos fajszeretet s az előrelátó, bölcs, önfeláldozó és váltig hű hazafiság Apostolának jó sorsunk végzése szerint örök idők számára szóló harsonáját felismerni, átérteni és megszívlelni képesek legyenek.

TÁJÉKOZTATÓ BEVEZETÉS.

Évtizedekkel ezelőtt, midőn Buckle Tamásnak az angol civilisatio történetéről írt könyvében olvastam, hogy a beteges író erejének nagyobb fokú kimerülése előtt miként siet a tőle telhető minél becsesebb szolgálatot megtenni a kitünő angol nemzetnek, melyhez tartozhatni büszkeségét képezte, ez az őszinte jóakarat és önzetlen kötelességérzet mély benyomást tett reám. Akkor és később is gyakran gondoltam arra, hogy az ehhez hasonló odaadás hazánkban szintén mily szépen jelentkezett a közel multban, s hogy annak minél nagyobb mértékben való megnyilatkozása jelenleg is mily horderővel birhatna. És ezen hazafias szolgálatkészségnek csírái tényleg nem kis mértékben megvannak nálunk, de sok mindenféle előfeltétel híjában nem érvényesülhetnek úgy, mint kellene. Az uralkodó közönyös hangulat közepett magam is éreztem, hogy míg munkaképes vagyok, mennyi kötelességem volna ezen nemes magyar nemzet iránt, melyhez nemcsak az eredet, hanem a hála alakjában is mindaz fűz, a mi jót élveztem az életben. E nemzethez tartozhatni — annak szabadságszeretete, nagylelkűsége, nyilt jelleme s úgy a felvilágosodás, mint az önfeláldozás iránti fogékonysága és lovagiassága mellett — minden hátrányai, bajai, csapásai és veszélyei között is az én szemeimben szerencse. Nehéz, de nagy hivatásra mutató életfeltételeiben részesnek lenni nekem vonzó és érdekes. Elröppenő, kérészszerű létemet szívesen töltöttem e nemzet viszontagságai közt tusakodva, mert annak körében a szabadság és a feltörekvő emberies műveltség oly palladiu-

mok, melyek oltalmát semmiféle nagy nemzetnek esetleg lelket ölő és egyéni fejlődést akadályozó védelmével, ha tőlem függne is, nem cserélném fel soha. Ennek a nemzetnek mindent kívánok, a mit az ember a saját boldogságára gondolva csak kívánhat magának. Küzdelmes életének emberileg lehetséges biztosított voltát, s életharczának eredményes könnyebbülését, tehát észszerű, emberies irányzatú és szellemű, lendületes, erőteljes továbbfejlődését és az emberi nemre nézve is maradandó becsű haladását hőn óhajtom. — Mind ennek előmozdítására azonban körülményeim és minden irányú erőim csekély volta folytán, fájdalom, én nem sokkal járulhattam. — Csak is ezért sajnálom, hogy az életben több szellemi és anyagi eszköz nem állott rendelkezésemre; mert a mennyi magamnak kellett, annyi mindig volt.

De hogy a tőlem telhetőt mégse mulaszszam el, mindjárt, a mint csak időm egy jó részével szabadabban rendelkezhettem, arra határoztam el magamat, hogy lemondva a közszolgálat külsőleg fényesebbnek látszó alkalmairól, azon a téren összpontosítom még meglevő erőmet, a melyen osztatlan figyelemmel és igyekezettel tényleg a legszélesebb körű s tatán a legállandóbbá válható hatást gyakorolhatni, és pedig olyasmivel, a mi napjainkban a legnagyobb mértékben szükséges, de a mit ehhez képest kortársaim mégis nagyon elhanyagolnak, t. i. a nemzeti jellem ápolásának és nemesbítésének munkájával. — Ennek elodázhatatlan voltáról több elvbarátommal és nézetrokonommal együtt már régóta meg vagyok győződve; de nem éreztem magamban hivatást arra, hogy e részben kezdeményezőleg a saját nevemben lépjek fel. Míg végre a Széchenyi iratait újból és újból kezeimbe véve, azokban mind azt, a mi engem nemzetünk sorsára vonatkozólag aggasztott, vagy reménynyel töltött el, s mind azt, a mitől remegtem, vagy a mi felett benső, igaz örömet éreztem magamban, oly mértékben megtaláltam, hogy nemcsak a nagy hazafi emléke iránti kegyeletemnek, hanem fennebb jelzett köteles-

ségérzetemnek is a legjobban véltem eleget tehetni akkor, ha nemzetfejlesztő politikáját rendszerbe foglalva, annak megbecsülhetlen nagy értékét meggyőzőleg feltüntetni, s belőle mai életküzdelmeink számára a szerintem szem elől sohasem tévesztendő tanulságokat lehetőleg konkrét módon levonni igyekszem.

Ezt az elhatározásomat a Magyar Tudományos Akadémia, Széchenyi szellemének hivatott letéteményese, megerősítette akkor, midőn egy ilyen dolgozatnak megírásával bízott meg. Ez a megbízatás csak fokozta bennem azt a törekvést, hogy legjobb részemnek abba való fektetésével e munka által fajom és nemzetem létérdekeinek a tőlem, mint mulékony, de vele magát teljesen egynek érző parányától, kitelhető legnagyobb szolgálatot tehessem.

Negyedfél évig behatóan tanulmányoztam gróf Széchenyi Istvánnak úgy nyomtatásban megjelent, valamint eddig kiadatlanul heverő és napvilágot még nem látott összes iratait azon czélból, hogy nemzetfejlesztő társadalompolitikai rendszerét összeállítván, azt kritikailag minden főbb szempontból megvilágítsam. Felfogásom szerint hazánk nagy regeneratora ugyanis mélyen meg volt győződve arról, hogy a magyar nemzetnek politikai, közgazdasági és közművelődési súlyos viszonyai között a fennmaradásra és a haladottabb életképes nemzetek sorába való léphetésre csak úgy van kilátása, ha a társadalmában rejlő összes őserőket sikerül oly hasznos erjedésbe hoznia, melynek folytán az itten szétszaggatva tengődő gyenge népiségekből egységes, öntudatos, testileg, szellemileg és erkölcsi tekintetben is egészséges, erős és gazdag nemzet válik, mely fajunk jeles tulajdonságainak megtartása mellett mindazon polgári erényeket felveszi magába, a melyek más nemzeteket nagygyá tettek, és a melyek hiánya, vagy elégtelensége miatt ő a magyarság létét folyton veszélyben forgónak tekintette. Bármennyire híve volt is az alkotmányos fejlődésnek, a fősúlyt a magyar társadalom benső átalakulására fektette, ezáltal akarván amannak is szilárdabb alapot

teremteni a jövőben. Minden erejét megfeszítette tehát, sőt teljes odaadással egész életét áldozta azon eszme megvalósításának, hogy a magyar nemzetet önmagának visszaadván, azt az emberiségnek megmentse, s hogy a megerősödött és önfegyelmezés által önállóbbá lett magyarság a maga alkotmányos jogait később nemcsak megvédeni, hanem mennél inkább kiterjeszteni is képes legyen. A közélet terén folytatott működésének súlypontját tehát a társadalmi politikára fektette. Minden egyes cselekménye, vagy vállalkozása közvetlenül, vagy közvetve annak szolgálatában állott. Az eszközöket, módokat és utakat, a melyekkel élt, és a melyeken haladt, legtöbbnyire nagy céltudatossággal, nem ritkán bámulatos mély belátással, annak szempontjából választotta meg. Ez az álláspontja nyilvános működésének egész tartama alatt megmaradt. Abból tekintve eljárása soha sem volt következetlen, sőt alig van tette, vagy szava, mely e tekintetben nem a legnagyobb következetességről tanúskodnék. Igazi nagysága itt tünik fel, lángelméje ez irányban a legtermékenyebb, és alkotásaiban élő szelleme e téren fog minden korok számára folyton áldásthozó maradni.

Már régen kivánatosnak tartottam ennélfogva, hogy gróf Széchenyi István nemzeti szellemű társadalmi politikája oknyomozólag rendszerbe szedessék, és úgy domboríttassék ki, hogy abból a jelenkor társadalmi és politikai szükségleteire való tekintettel következtetések is legyenek vonhatók. Egy ily tárgyú műnek anyagát lassanként összehordván, annak részletes tervezetét kidolgoztam, alapeszméjét pedig illetékes helyről hozzám történt felhivás folytán alkalmam volt a Magyar Tudományos Akadémia 1901. évi ünnepies közülésén előadni. Magát a művet, mely tárgyának közérdekű volta mellett talán másként is megjelenhetett volna, az Akadémia több tagjának biztatására, a kik véleménye az volt, hogy az ilyen dolgozat kiadása első sorban ezt az első közművelődési intézetünket illeti meg, az 1900. év november havában annak ajánlottam fel. Az Akadémia illetékes második

osztálya minden változtatás nélkül tényleg el is fogadta e tervet, és ajánlata folytán egy ily mű megírásával bizattam meg. Annak hármas rendeltetéssel kellett bírni: Széchenyit, mint reformátort kellett jellemeznem és méltatnom; eszméit a nagyközönségre nézve is hozzáférhetőkké tennem; végül pedig vizsgálnom kellett, hogy rendszerét a tudomány, az élet és különösen hazánk több mint félszázados története mennyiben igazolta, hogy az mily mértékben valósult meg, miben tértünk el tőle, miért szükséges okvetlenül, hogy ahhoz ismét visszatérjünk, s mit kell tennünk, hogy ez lehetségessé váljék.

Az első feladat szempontjából ismertettem azt a kort, melyben a reformálandó Magyarország akkor élt, midőn gróf Széchenyi István fellépett. Működésének alapját az képezte, hatalmas egyénisége annak talajából nőtt ki. E korszak állapotainak szemlélete ébresztette fel benne a működésének kiindulási pontjaként szereplő nagy elhatározásokat. Szükséges volt ennélfogva, hogy az ő idejét megelőzött állami, nemzeti és társadalmi hiányokat, hibákat, az általa oly mélyen fájlalt hátramaradást, s a köz- és magánbűnöket lehetőleg élethíven ecseteljem. Ez azért is mulaszthatatlan teendőm volt, mivel különben sok ma igen egyszerű, természetes, önként érthető dolog, talán munkásságának épp azon mozzanatai, melyek nagyságának legékesebben szóló bizonyítékait képezik, nem méltányoltatnának eléggé, és sok valóban csaknem emberfeletti hatás könnyűszerrel elérhetettnek tűnnék fel. De szükséges volt a régi magyar társadalom biztató és örvendetes jelenségeit szintén kellőleg kiemelnem, mert csak így válik érthetővé az ő — valódi tényállásra és a nemzet életképessége iránti bizalomra fektetett — szerves politikája, melynek rendszere az azok főbb mozzanataihoz fűződött számtalan finom szálakból szövődik és alakul. — Mindezt tehát nemcsak rendszerének alapos megérthetése, hanem az osztó igazság lehető érvényre juttatása is kívánatossá teszi.

Mert csupán azért, hogy a nagy reformer hal-

hatatlan érdemeit emeljük, nem szükséges az előtte éltek netáni érdemeit elhallgatni, vagy kisebbíteni, s a dolgokat sötétebb színben tüntetni fel, mint a minőben úgy is jelentkeztek. Azonban nem szabad kegyeletből őseink fogyatkozásait, tévedéseit és vétkeit sem rejtegetni, vagy csak szépíteni is, hanem az e részben felhozható enyhítő és súlyosbitó körülmények latolgatásával a valónak teljesen hű képét kell feltárnunk. Nem hízelgek magamnak azzal, hogy a történeti igazság felderítése minden irányban sikerült nekem. Azonban megnyugtat az a tudat, hogy semmi mellékes czélzat nem vezetett, és hogy az azonkori viszonyokat alaposan megismerni teljes erőmből igyekeztem. Megfigyeltem a tényeket s az egykorúak kedvező és kedvezőtlen ítéletét azokról; de az utókor előnyös, vagy hátrányosan hangzó bírálatait sem hagytam tekinteten kívül. A kérdéses korszak vajudásai magukban véve is érdekesek; ezeket azonban tüzetesebben nem adhattam elő. Munkám más czéllal birt, és annak irányától nem volt szabad eltereltetni magamat. — De ezen vajudások és küzdelmek kínlódó természete figyelmemet nem kerülte el; hiszen annak átértésétől függött feladatom megoldásának sikere. Azok magyarázzák meg a későbbi rendkívül megkapó fejleményeket, és Széchenyi emlékének is azokból állítható a legkimagaslóbb talapzat.

Ez az egyébként is nagy alak ugyanis a mai felfogás szintjére igazságosan nem helyezhető. Az ily eljárás, mivel óriási méreteit egyben-másban mégis leszállíthatja, vele szemben mindenesetre méltánytalan lenne. Imponáló fensége csak a mult állapotainak előterében domborodik ki egészen. Eredeti egyéniségének ezen háttér elé helyezésével való újabb jellemzése azért dolgozatom rendeltetése szempontjából nem látszott előttem feleslegesnek. A Széchenyi jelleme különben is oly útvesztő, melyben rendkívül könnyű eltévedni; annak tehát minél tökéletesebb megvilágítására, és benne valamely vezető fonál használatának nyujtására törekedni nem lehet haszontalan vállal-

kozás, mivel ha reformjainak szellemét helyesen felfogni és azok valódi horderejét kellőleg átérteni kívánjuk, okvetlenül magunk előtt kell látnunk az ő egyéniségét is, mely nagy életczéljával tökéletesen azonosult.

Külön és igen behatóan tárgyaltam továbbá reformtevékenységének eszközeit. Azok megválasztásának és alkalmazásának megfigyelése annyi és oly becses magyarázatot nyujt, melylyel eljárásának semmiféle másnemű elemzése nem ér fel. Azokkal külön és együttesen is sokan foglalkoztak már; de a kik egyenként tárgyalták, azokat nem hozták szerves kapcsolatba egymással, a kik pedig művei és alkotásai felett szemlét tartottak, rendszerint más, általános történeti, vagy életrajzi czélok szempontjából tették ezt, és éppen azért minden oldalú, összefüggő méltatásukba nem bocsátkozhattak.

Az Akadémia megbízásából írt munkám második főrésze a tárgyi és egyéni mozzanatok távlatos csoportosítása által lehetőleg élethíven feltüntetni óhajtott nagy reformátor legbecsesebb hagyatékát, logikai sorrendbe állított eszméiből alakuló rendszerének részletes foglalatját van hivatva nyujtani. — Nem lehetett czélom e részszel az a törekvés, hogy Széchenyi műveinek olvasását bármelyik értelmes és kegyeletes olvasóra nézve feleslegessé tegyem. Sőt azok ilynemű megvilágítása által kedvet óhajtottam ébreszteni arra, hogy ezen megbecsülhetetlen irodalmi termékek nemesítő hatásában mennél többen akarjanak részesülni. De mivel azt tapasztaltam, hogy még sok előkelő férfia is közéletünknek azon nagyszámú vaskos kötetek figyelmes tanulmányozására nem tud magának elég időt szakítani; továbbá, mivel többen közülök nekem maguk bevallották, hogy részint szerkezetök, részint bizonyos tekintetben elavult nyelvezetök miatt alig tudják élvezni, mások pedig, kik a régi viszonyokat nem tanulmányozták eléggé, talán nem is érthetik meg jól a Széchenyi műveit: azt hittem, hogy szolgálatot teszek a közügynek, ha arra — a nekem nem kellemetlen, de kétségkívül igen fáradságos — munkára határozom

el magamat, hogy a Széchenyi összes irataiban elszórt szellemi kincseket, lángelméjének drágaköveit, szikráit és sziporkáit, bölcs, nemes, lélekemelő és megkapó gondolatait, a mennyire egy ily munka természetes határain belől lehetséges, minél teljesebb és részarányosabb egészbe foglalom össze. — Midőn az ezen munkához szükséges előkészületeket megtettem, bámuló csodálattal láttam azt a rendszert, melynek az ő csillogó és jótékonyan melegítő eszméi nagybecsű alkatrészeit képezik. Egy gyakorlati nagy bölcsész lép e rendszerrel a magyar nemzet elé, hogy a mindenség, a világegyetem, az Alkotó és összes teremtményei között fennálló viszonyt, a mennyiben emberek által felfogható, s ezeknek egymás közötti kapcsolatát: az anyag, a szellem, az erkölcs óriási és kicsiny problemáit a társas élet követelményeinek fejtegetése közben megmagyarázza. A lángelme fénye csaknem elvakítani, ember- és különösen fajszeretetének izzó heve pedig gondolatainak olvasása közben képesek lángra lobbantani a fogékony kebleket. Azonban bölcseségének mérséklete és higgadt eszmesugallásának közrehatása mellett az eredmény nem a lelkesedés csupán, hanem a vele való benső érintkezés üdvös akaratirányításra és az egész életre kiható hazafias fogadalom tételére hangolja az olvasót.

Midőn korunk nagy erkölcsi szükségeinek kielégitéséről kellett beszélnem, mintegy adva volt ily körülmények között, hogy ezt a rendszert a maga egészében állítsam a nemzet szemei elé.

A Széchenyi politikájának ezen rendszeres előadása után az Akadémia által elfogadott terv szerint szóban levő munkám harmadik részében annak a rendszernek beható méltatása lett volna előadandó. E rész első fejezetében azt akartam bebizonyítani, hogy Széchenyi társadalompolitikai rendszere mily egységes. Továbbá a fejlődéstan álláspontjáról kivántam azt megvilágítani, kimutatván, hogy a társadalmi tudományok mai színvonaláról szemlélve is legnagyobb részt kiállja a bírálatot. A második fejezetben a terv szerint

azt kellett vizsgálnom, hogy a történelmi fejlődés mennyiben adott igazat Széchenyinek, s mennyire váltak be kezdeményezései, és azok társadalmunkra mennyiben gyakorolták eddig is az általa czélba vett hatást. A harmadik fejezetben ennek mintegy folytatásaképp le akartam vezetni ezen összes előzményekből a következtetéseket, és utalni kívántam arra, hogy eszméi napjainkban is mennyire actualisak, ennélfogva nagy haszonnal alkalmazhatók, és szellemének uralkodóvá tétele közéletünk legtöbb terén mennyire szükséges. Ugyanott végül javaslatokat voltam teendő arra nézve, hogy ennek elérése az irodalom, közoktatás, a közkormányzat és a társadalmi tevékenység terén minő eszközök és módok használata mellett kíséreltessék meg. Ezen utolsó törekvésemre magának Széchenyinek nyilatkozatai serkentettek, a ki egy alkalommal például azt mondta, hogy „tudom, lesznek olyanok, kik nem fogják kedvelni, hogy én, és éppen én, a Magyar Akadémiát politikai életünkkel annyira összefüggő intézetnek tartom, és azt e tekintetben működésre sürgetni vagyok bátor. Ámde ezáltal csak azt tanusítják, hogy politikai kifejlésünk legmélyebb talajáig nem bírtak eddigelé hatolni. Mert hiszen ez nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása, felemelése, a mi megint oly szorosan függ az élő szónak, írásnak s gondolat-elrendezésnek kifejtésével össze, miszerint lélektelen gép volna Akadémiánk, ha nem venne e hazafiúi műtételben a legbuzgóbb s legernyedetlenebb módon részt.“[1]

Azonban e fejezeteket az Akadémia által kiadott műben[2] nem közöltem. Ennek okát pedig az képezi, hogy habár annak is legnagyobb része, az első fejezet első fele s a második és harmadik egészen, minden lényegesebb kifogás nélkül ment keresztül a szokásos bíráláton, mindazáltal egy tudományos szempontra nézve, melyet azonban igen messzeható horderejünek tartottam,

[1] Zichy Aurél: Széchenyi Beszédei 517. lap.

[2] Gróf Széchenyi István Nemzeti Politikája. A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából irta Gaal Jenő. Első kötet 496. l. Budapest, 1892. Második kötet. Budapest 1903. 167. l.

köztem és az illető akadémiai bíráló közt kiegyenlíthetlennek bizonyult ellentét merült fel. Midőn az e miatt szükségessé vált tárgyalás már nagyon hosszúra nyúlt, részint a mű mielőbb leendő megjelenése, részint irói szabadságom teljes mérvű megóvása czéljából magam kértem, hogy az összefüggő és bizonyos önállósággal bíró harmadik könyvet külön én adhassam ki.

Az Akadémia második osztálya ezt a kívánságomat csaknem egyhangulag teljesítendőnek találván, ime, Széchenyi rendszerének méltatását most mint külön, önálló munkát teszem közzé. Az Akadémia által kiadott művemet ez tehát természetesen egészíti ki, és viszont ennek amaz kétségkivül alapját képezi. De jelen művem mostani szerkezetében önállóan is megérthető, s úgy gondolom, alkalmas arra, hogy a Széchenyi szellemének terjedésében rejlő nagy nemzeti érdek iránti felfogásomat kifejezésre juttassa.

Egész ebbeli törekvésemnek egyedüli czélját pedig ez képezvén, a végből, hogy az ő szelleme a maga hamisítatlan valóságában terjedjen, minden áldozatra kész vagyok. Lemondtam ezért arról is, hogy átgondolt és az Akadémia által is jónak talált egységes terv szerint készült művem egy nagyobb szerves, egyöntetű egészet képezzen, mivel a legnagyobb súlyt arra kellett fektetnem, hogy ezen szerintem a nemzet jövője szempontjában annyira fontos tárgyra nézve szabad vizsgálódás alapján nyíltan, őszintén, egyenesen és minél nagyobb határozottsággal mondhassam el azt, a mit gondolok és érzek.

Már pedig nem tarthattam feleslegesnek, hogy Széchenyi rendszerét a tudomány és életfolyásának szempontjából is behatóbb vizsgálat tárgyává tegyem. Az oly messzemenő következtetéseket, mint a minőket én tudok és akarok ezen rendszerből kivonni, nem lehet csupán az érzésszülte megnyugtató benyomásra alapítani. Ki kellett tehát mutatnom azt, hogy az a rendszer, mely szerint gróf Széchenyi István eljárt, és a melynek követését a távol jövőben is annyiszor és oly nyomatékkal ajánlotta, nem csupán alkalmi politikai,

vagy társadalmi szükségek kielégítésére való, és hogy ő annak alkatelemeit nem ötletszerüen gondolta ki, hanem abban az általa oly jól ismert emberi természet követelményeit Magyarországra alkalmazva öntudatosan foglalta össze. Azért a tudomány és több mint egy félszázad eseményeinek tűzpróbáján az lényegének sértetlen épségével diadalmasan mehetett keresztül. — Ha azután ezt a minden próbát kiállott nemzetfejlesztő és fenntartó politikát ily teljes fényben látjuk tündökölni, vajjon nem önként támad-e fel bennünk a vágy, hogy életküzdelmeink közepett felszínre került ezen kincsünket fajunk, nemzetünk, hazánk, sőt a belőle okulni kivánó emberiség javára a lehető legnagyobb mértékben hasznosítani törekedjünk?

Ez okból vizsgálom most már a jelen mű harmadik fejezetében, hogy gróf Széchenyi István politikáját miként lehetne ujból élővé s fejlődésünk hathatós tényezőjévé, az ő szellemét pedig magyar nemzeti géniusszá tenni.

Ez a nem csupán hazai, de általános mérték alkalmazása mellett is valóban nagy ember eredetére, érzelmeire és törekvéseire nézve is egyaránt kizárólag a mienk volt. A jóságos végzet akaratából nekünk született, a saját nemes elhatározásából attól a pillanattól kezdve, midőn fennkölt szelleme magasztos hivatását felismerte, kizárólag nekünk élt, nekünk áldozott folyton, és pedig oly sikerrel, hogy ha széttekintünk ma e hazában, alkotó kezének áldott nyomaival mindenütt találkoznunk kell. Általa lettünk összetört és már-már végképp elalélt népiségből nemzetté. Ő adta vissza önbizodalmunkat, s mikor szellemét belénk öntötte, csaknem elhalt életerőnk oly lendületre ébredt, melynek gyorsuló ütemben való jelentkezése benne is aggodalmakat keltett. Midőn aztán a nemzet tanácsára nem hallgatván, katasztrófaszerü bonyodalomba került, hazájáért lángoló elméje önmagát semmisíté meg. De ezáltal is csak egy újabb nagy kincset hagyott hátra, mert vértanúságával pecsételte meg az életében mindig hirdetett történelmi tanulságot, hogy

annak a fajnak, mely élni akar, bármily nehezére essék is, a nemzeti lét összes követelményeit okvetlenül teljesítenie kell, és hogy az a nemzet bír a fennmaradásra a legtöbb kilátással, melyért fiainak aránylag legnagyobb száma kész önmagát, azaz életének minden mozzanatát, czélszerüen és okosan feláldozni.

Ez a meggyőződés kezdettől fogva öntudatosan élt benne, Később azt a törvényhozás termében szabatosan is formulázta, midőn ismételve mondta a következő szavakat: „az a nemzet létezik mint ilyen valóban s emelkedik folyton magasbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebellel a honért.“

OSZK

ELSŐ FEJEZET.

SZÉCHENYI POLITIKAI RENDSZERÉNEK EGYSÉGES VOLTA ÉS MARADANDÓ BECSE.

Bevezetés.

A Széchenyi tanításai igen sok tekintetben a szabatos természeti törvények jelentőségével bírnak, és emberi értelemben véve azoknak állandó jelleget kell tulajdonítanunk. Igazak általában minden nemzetre, de mivel reá való tekintettel vannak formulázva, igazak különösen a magyar nemzetre nézve. És ha gr. Széchenyi István rendszeresen nem adta is elő azokat, eszméinek logikai szoros összefüggése minden alaposabb tanulmányozója előtt kétségtelen.

Hogy rendszere kellőleg nem domborodhatott ki, annak okát az képezi, hogy eszméi nyomtatásban megjelent és még csak kéziratban levő összesen mintegy negyven kisebb-nagyobb kötetnyi műveiben vannak elszórva, és pedig úgy, hogy örök igazságokkal teljes gondolatai — mindegyre megzavarván az éppen tárgyalt gyakorlati kérdés előadásának egyöntetűségét — ötletszerűen merülnek fel. Gyakran magukban és eredeti szerkezetükben is rendkívül megkapók, sokszor azonban helytelenül látszanak alkalmazva lenni. Továbbá három-négy idegen nyelv fordulatait használván, közülök majd az egyik, majd a másik homályosítja el kifejezéseinek magyarságát, azok tehát csak futólag olvasva nagyszerű belső értéköket nem árulják el. De ha mai irodalmi nyelvünkre úgyszólván lefordítva, az összetartozó gondolatokat egymás mellé állítjuk, akkor éreznünk kell, hogy egy szellemóriás szólal meg bennök, a ki a világegyetem, az emberiség s az egyes külön nemzetek összefüggésében jelentkező bámulatos harmóniát teljesen átérti, s a ki a mindenség fejlődésének örök törvényeit a magának róla alkotott ideáljában határtalanúl és ildomos emberiességgel szeretett nemzetére alkalmazza. Egyes mondásai annyira összetartoznak,

hogy azok alakja és tartalmának gondos megvizsgálása után rendszerét, mert ő mindenre gondolt, igazán nem is reconstruálni, hanem az egymáshoz való részeket csak össze kell illeszteni. S ekkor magunk előtt látjuk azt a rendszert, mely szerint ő gondolkozott, javasolt és cselekedett, s a melynek helyességében oly föltétlenül bizott, hogy hite szerint utoljára is bekövetkező megértetésének esetén annak elmaradhatatlan sikerére fel merte tenni nemcsak a saját — úgyis mindig áldozatra szánt — életét, hanem a róla alkotott eszményének képében valósággal imádott magyarságnak jövőjét is.

Ez a rendszer a maga teljességében azt a benyomást teszi, mint valamely egyszerűségében is méltóságos, óriási méretű gyönyörű görög templom, melynek talaját az ő természeti bölcseleten és tisztult — inkább értelmi, mint érzelmi — keresztény felfogáson nyugvó világnézete, alapját pedig a magyar nemzet egyéniségének, összes állapotainak és körülményeinek emberileg tökéletes ismerete képezi. A hatás, melyet a szemlélőre gyakorol, leírhatatlan, varázsszerű; és káprázatos fénye csak azért nem vakít el, mert e fény valóban nemes és mivel a sok drágakő, melyből ez épület áll, nincs kellőleg csiszolva. De hatása így is jótékonyan melegít, emel és nemesít. A ki abba a szentélybe belép, érzi, hogy mily fenséges helyen tartózkodik, és bizonyára javulva tér onnan vissza. Ha pedig, miként évekre terjedt külön tanulmányaim jutalmául én, abban egynél több ízben is megfordul, a mindennapiság pora által bemocskolt saruit bejáratánál a következő alkalommal önkéntelenül le fogja rakni.

Megtalálhatja abban mindenki az önismeret útján elérhető kötelességtudás eszközein s a polgári erény által követelt önnevelés és fejlesztés módjain kívül a multakért való vezeklés kegyszereit, a jelen küzdelmei számára a becsületes kebel vértezetét és a jövő homályba burkolt esélyeivel szemben a felmagasztaltság szülte lélekerősítő bizalmat. Ez a rendszer a maga korát határozottan megelőzte. Sokkal korábban foglalkozik az evolutio társadalmi tanulságaival, mintsem e tannak legnagyobb mestere, Darwin, annak alapigazságait teljesen bebizonyította volna. Hamarabb vallotta magáéinak azon eszméket, melyekkel Carlyle és népszerű-

sítői átalakították az angol társadalom közfelfogását. Előbb hozta összhangba a tudományos és a tiszta keresztény felfogást, mint azt ez a két nagy elme s utánok Spencer Herbert és követői tevék. És én a felállítása óta jóval több, mint félszázadnak lepergése után nem tudok Széchenyi rendszerében egy fő mozzanatra vonatkozó tételt sem felmutatni, melyet ez a nemzetek életében is már számottevő idő nem igazolt volna, vagy olyat, melyet nem az iránta érzett hála és kegyelet, hanem a saját létérdekei szempontjából a magyar nemzetnek szabad lenne tekinteten kivül hagyni.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Széchenyi nemzeti politikájáról írt művem négy fejezetében az említett munka természetes méretei által megengedett legnagyobb tüzetességgel igyekeztem bemutatni ezt a hagyatékot. Most annak egységes voltát és azt akarván kimutatni, hogy az a tudomány itélőszéke előtt is megállja helyét, és a kritika tűzpróbáján is lényegének minden sérülése nélkül képes keresztülmenni, szükséges, hogy e rendszernek mennél tömörebb, egyszerűbb és világosabb vázlatát adjam.

Széchenyi rendszerének tömör összegezése:

Széchenyinek természetbölcseleti alapra fektetett nemzeti politikájának eszmenete röviden a következő:

Világnézet.

Az Isten maga a tökéletesség. A tér és idő végtelenségében minden az egységes nagy összhangba akarván beleilleszkedni, öntudatlanul is az egyensúly és a tökély felé törekszik. A Mindenható bizonyos törvényeket szabott nemcsak teremtményeinek, hanem önmagának is, mivel ő a rend és törvényesség tiszta fogalma. A vallásos érzület nem oltható ki az emberek szívéből, mert az nem egyéb, mint a teremtmények viszonya a Megvalósult Tökélyhez.

A nagy mindenség megfoghatatlan; de éppen ilyen keblünknek benső világa is. A kereszténységről és a világegyetemről alkotott legtisztultabb fogalmak tulajdonképp azonosak, azért nagy megnyugvásunkra szolgálhat, hogy a természet bölcselete és a kereszténység legfőbb tartalma között teljes összhang létezik. Az Istent tisztelni és szavainak engedelmeskedni annyi, mint a természet ajándékait bölcsen használni és felebarátainkat híven szolgálni.

Természet és vallás.

Ha a nagy természet írását nem tudjuk kibetüzni és keblünk tükrébe tekintve azt homályosnak találjuk, akkor ve-

gyük csak a keresztény vallás alapoktatásait zsinórmértékül. De a keresztény vallást a maga tisztaságában kell tekinteni s nem úgy, a mint azt a szenvedély, az uralkodási vágy és a türelmetlenség ördöge elferdítették.

A keresztény vallás és a polgárosodás.

A kereszténynyvallású nemzetek és népek körén kívül nem is létezik e földön igazi polgárosodás és polgári erényekre alapított tisztult haladási szellem. De akár keresztények, akár más felekezetűek az emberek, ha felebarátaikat szeretik és jólétüket emberiesen mozdítják elő, akkor voltaképp a kereszténység szelleme hatja át őket. — Nincs kárhozatosabb bűn, mint a vallásos türelmetlenség, mely különösen megbocsáthatatlan akkor, ha az ármány a maga vad dühét a keresztények közt is fellobbantja. Végezzen a Mindenhatóval ki-ki, a mint benső meggyőződése sugallja neki, s gondolja meg, hogy a legszelídebb áhítattal elmondott fohásznál is hathatósabb ima az, melyet cselekedetekkel végezünk. Adja meg Istennek mindenki, a mi Istené; szeresse felebarátait, mint önmagát. De az okosság azt parancsolja, hogy csak úgy és nem jobban. E mellett pedig legyen jó rokon, jó polgár és jó embertárs.

Ha az emberek bajait megelőzni segítünk, és e végből őket neveljük, velök és a társadalommal is sokkal nagyobb jót teszünk, mintha a már meglevő rosszat és a bajokat irtogatjuk. Felebarátainkon gyökeresen nem is segíthetünk másként, mint azon ingerek és módok által, melyek ösztöneikre hatnak, és ha odaviszszük őket, hogy tisztességes jólétüknek önmaguk lehetnek szerzői.

Ész és szív.

Ezért a haladásnak a tompa elméjű lágyszívűség voltaképp egyik fő akadályát képezi, minélfogva a felebaráti szeretetnek is a józan ész kormányozása alatt kell állani. A jó szív ugyanis, ha egyuttal jó fő nincs mellette, mely azt kellőleg igazgatni képes, gyakran nagyobb bajokat idéz elő, mint a határozott gonoszság, mely ellen az emberek a saját védelmökre idejekorán fegyverkezhetnek.

A természet törvényei.

Magunktartásának szabályai a természet törvényeiben meg vannak állapítva. Egyenként az Isten nem segít rajtunk, minthogy ő nem bontja meg az általa alkotott nagy törvényeket. Ennélfogva boldogulásunk alapföltétele az, hogy elég értelmesek legyünk e törvényeket felismerni, s hogy a ter-

mészetnek előítéletek és rossz szokások által meg nem rontott útján tudjunk haladni. Természetellenes dolgokat tehát ne várjunk, hanem egyesek és nemzetek kövessenek el mindent, hogy létöket és előmenetelöket alaposan megérdemeljék.

Az egyén, nemzet és emberiség.

Az egyén ugyanis a nemzetet, a nemzet pedig az emberiséget kénytelen szolgálni, mert a természet rendje azon a nagy horderejű tényen alapszik, hogy csak a világegyetem örökös, ellenben a részek a mint támadnak, úgy el is múlnak. Ennek következtében folytonos romlás és teremtés váltja fel egymást. A nemzet magatartásának, törekvéseinek és alkotmányának a természettel és az igazsággal egybehangzónak kell lenni, mert a természet törvényei ellen semmi sem sikerülhet, azok pedig szigorúan igazságosak. A természet fia ennek folytán nem sejtve is jobban él annak rendje szerint, mint a félig tanult, vagy a tudákos. De az igazán művelt később ismét visszatér a természet rendjéhez. Ennek pedig egyik alaptörvénye, ha mi gyarló emberek oly gyakran félreértjük is, hála az égnek mindig azt mutatja, hogy a legfőbb igazság és a legnagyobb boldogság azonos fogalmak.

Az igazság.

A társadalom berendezésének azért szintén igazságosnak kell lenni, hogy az természetes lehessen, a mi azután a fejedelemtől fogva a legkisebb polgárig a közönség minden tagjára a legnagyobb jót hárítandja.

A természet bő kézzel nyújtott adományai azonban csak akkor viszik előbbre a közmívelődést, tehát csak akkor eszközei a boldogulásnak, ha valóban a természet törvényei szerint élő nemzet kapja azokat. Különben a bőség nemcsak nem fejleszti, hanem el is altatja, sőt megöli az emberben szunyadó erőket. Innen van, hogy a kissé mostohább helyzetű, de életképes nemzetek óriási erőfeszítésre képesek. A valóban művelt ember és nemzet tehát nem alapíthatja életét a vak véletlenre, hanem az elemeknek esze és keze munkájával parancsolván, bő kincseket gyűjt, melyek további küzdelmében hathatós segítséget nyújtanak neki.

A természet nagy törvényeinek parancsait teljesítjük ennélfogva akkor, ha a léleknek kifejtett gazdagságait teszszük boldogságunk alapjává, s nem az anyagnak oly hamar szétfoszló előnyeit.

A valóban nagy és igazán jó tehát nem tetszésünktől függ. Nem csupán ízlésünk dolga az sem, hogy a társadalmat és az alkotmányt miképp rendezzük be. Nem jószívűségünk kérdése továbbá, hogy honfitársainkat és felebarátainkat támogatni, vagy emelni akarjuk-e? Ez nem egyéb, mint egyszerű igazság, folyton szem előtt tartandó kötelesség és a természet megdönthetetlen szent törvényének egyszerű teljesítése.

Kijelölt uton kell haladnunk.

Legyünk tehát nyugodtak az iránt, hogy a szó szoros értelmében vett *való* egyetlen biztos kalauza az emberiségnek, és az iránt is legyünk megnyugodva, hogy az emberiségnek mindenütt jelentkező ellenségei nem elég hatalmasok az igazságot örökre elnyomni. Világosítsa fel a Gondviselés a magyar nemzetet, hogy eljárásának alapját ne a véletlen, ne az erőszak s ne is az irgalom vagy indulatosság, hanem kizárólag a természetesség, a való és az igazság képezze, mely állandóan alkalmazva a legelőnyösebbnek is fog bizonyulni.

A való.

De arról szintén legyen meggyőződve a nemzet, hogy minden előre megy és feljebb emelkedik ezen a világon. A tökélyesbülés eszméje velünk született és annak csirája mélyen gyökeredzik természetünkben. A haladásnak azonban, miként a haza oltárára tett áldozatnak, okszerűnek kell lenni. Az okszerűség okvetlenül ismeretet tételez fel, ez pedig a körülmények és helyzet áttértését is magában foglalja. A józan haladás az ezekhez való alkalmazkodással sok tekintetben egyértelmű...

A haladás és tökély.

Jaj annak a nemzetnek, mely nem a reális tapasztalás útmutatása szerint, hanem valamely képzelet által sugallt emésztetlen elméletek és kisérletek szerint kormányoztatik.

Isten e világon főleg a velő és veriték által képviseleti magát[1]. Az ész az ember legfőbb ereje, tehát társas boldogulásának is ész az alapja. Az emberi agyat kell mindenekelőtt fejleszteni. Az kormányozza a testet s ad értéket az anyagnak. Nagy veszélyek idején, midőn az emberek közt minden válaszfal leomlik, és a saját élete megmentéséért küzd a tömeg, a lelkileg erős legjobban ér czélt. Közönségesen ilyenkor azok mentik meg életöket, a kiknek szelleme

Az emberi agy.

[1] Politikai Programmtöredékek, 115. l.

a legélénkebb, ismereteik a legkiterjedettebbek és lelkök a legnemesebb.

De mivel a léleknek a testtel való összhangzása képezi az életet és a megelégedés alapját, azok teljes elválása pedig a halál, lelkével is voltaképp az bír leginkább, a ki teste felett a legjobban uralkodik.

Minden haladásnak előföltétele, alapköve és kútfeje ezeknél fogva a nemzeti értelmességnek minél nagyobb mérvű kifejlődése, melyből a nemzetiséghez való hűség és a honszeretet, a közszellem és a polgári erény, a közboldogság és az általános üdv fakad.[1]

A fölény.

A győzelem mindig az összhangzatos fölényé. Nincs más jog, mint az erősebbnek joga. De ez a fölény természetesen nem csupán az izmok és inak erejében nyilvánul, hanem egyuttal a szellem és erkölcsiségben is. Míg valamely nemzetben nincs elég lelki erő, akármiként fuvalkodjék is fel, mindig csak hitvány rab marad. De ellenállhatatlanul szabaddá fog az válni akkor, ha lelki ereje az emberileg elérhető tökélyig fejlődik.

Valamint óvakodás és okos életmód által az egyes emberek meghosszabbíthatják életöket, úgy a nemzetek közértelmesség és az abból szükségképp folyó igazi erkölcsösség által szintén sok századdal élhetik túl a tudatlan, gyülölködő és elkorcsosult népeket. Ez az erkölcsi fölény minden áldozatai daczára győzni fog, mert a nagy áramlatoknak meghódol, s a saját közvetlen érdekei által nem engedi magát elvakíttatni, hanem közszempontok által vezéreltetvén, a leghatalmasabb tényezőket felhasználja és így a saját külön érdekeit is a legbiztosabban óvja meg.

Jövönk.

Hazánk nagysága abban keresendő, hogy belső szervezete minél kielégítőbb, közművelődése általános, vagyonának és jövedelmének megoszlása arányos s nemzeti érzése és erkölcsisége mélyen gyökerező legyen, és hogy mindezen nagy szabályok kivételei csak ritkán s ne feltünően jelentkezzenek. Az anyagi, szellemi és erkölcsi belterjes kultura képezi tehát Magyarország eszményi nagyságának alapját.

De valamint az a bölcs ember, a ki csupán a lehetőt

[1] Világ 363. Stádium 39.

kívánja, s jól tudván, hogy az ember gyarló voltánál fogva sem felette boldog, sem szerfelett boldogtalan nem lehet, a középúton jár: azon kell vezetni ez okból a nemzetet is. Mit ér az akarat tehetség nélkül! Csak ha a nemzet erejét hű kötelességteljesítés, egyetértés, szervezés, anyagi gyarapítás, szellemi és erkölcsi fejlesztés és nevelés által fokoztuk, akkor jövend el majd észszerű egymásutánban a merészebb feladatok megoldásának is az ideje.

Az erő és a kötelesség aránya.

De sem az egyes, sem a nemzet több terhet — még a jövőnek előkészítése, vagy biztosítása szempontjából se — vegyen vállaira, mint a mennyit jelenleg elbír. Vizsgáljuk meg azért jól vagyoni és szellemi erőinket és azt a helyzetet, melybe a sors bennünket juttatott, s azután az ily higgadt vizsgálat útmutatása szerint járjunk el; akkor nem fogunk hibázhatni.

Az ember élete oly titokteljes valami, hogy azt szemlélve, még a legvilágosabb elme sem tud minden lényegest biztosan, hanem csak sejdíthet. De éppen ezért azt, ami kétségtelen, fogadjuk el ilyennek. Már pedig bizonyosnak tekinthető az a hely, a hová a sors állított bennünket, t. i. hazánk, melynek lehető előmozdítása által a mindenség tökéletesbítéséhez tehetségünk szerint mi is járulhatunk. Hogy lesz-e sikere fáradozásainknak, azt bizzuk a hatalmas istenekre. Azonban egy-egy hazafitól nem kell mindent várni, hanem mindenkitől erejéhez képest valamit.

A magyarság benső ereje.

A magyarban sok a pezsgő vér. Ez az életszikra csodákat mívelhet, ha aprólékosságokra és dísztelen alacsonyságokra nem pazaroltatik el. Ezt a szent tüzet bölcsen kell felhasználni, mert ez vív diadalmas háborúkat, ez nyer csatákat, ez hoz nemes elszánást a tanácskozásba s önt férfias állhatatosságot és szívós, bátor kitartást a polgári életbe.

Lényünk anyagi és szellemi része gyakran felismerhetőleg, sokszor azonban nem is észlelhető módon összefüggésben van a világegyetemmel, annak anyagi és szellemi erőivel, mert a nagy természetnek számkivetett gyermekei egyedül mi nem lehetünk. Éppen ez okból a magyar nemzetnek is kettős nevelést kell adni: nemzetit és keresztényt. A magyarnak, hogy valami lehessen Európában, egyedül magyar nemzetnek szabad lennie. Az nem része, avagy ága valamely más fajnak, hanem önálló nemzet. És ez az ország addig nem is

A nemzeti és keresztény nevelés.

lesz boldog, míg népét nem emeljük az elsőrendű művelt nemzetek sorába. Nyelvének a törvény, tudomány, művészet és mesterségek *egyedüli* nyelvének kell itt lenni. Az összetartás érzete legyen e hazában oly nagy, hogy míg egy ügyefogyott és szükölködő van közöttünk, addig erőnket másokra nem pazaroljuk. Saját szülőföldünk, vagy honfitársunk helyett ugyanis idegennek kimentése a veszélyből ép érzésről és kellő itélőképességről nem tanúskodik. Nemzetiségünk levetközése által elvesztenők a világ becsülését. Pedig legfőbb betegségünk nemzetiségünk és értelmiségünk csekély fejlettségében keresendő. Nekünk erőseknek kell lennünk, erőt pedig éppúgy csak nemzeti sajátságainkból meríthetünk, mint más nemzetek.

A nemzeti elem fontossága.

A világtörténelem nagy tanulsága az, hogy a mult korok legkiválóbb nemzetei is csak addig voltak erősek, míg romlatlan nemzetiségök alapján állottak. Ennek megtörése olyan, mint a zománcznak lehullása a foganyagról, ami után annak elpusztulása csak rövid idő kérdése már.

Nehéz helyzetünk és az erkölcsiség.

A nemzet önálló fejlesztéséhez azonban nagy odaadás és áldozatkészség szükséges. Éppen mert helyzetünk rendkívül nehéz, a melyben jó hazafinak megmaradni sokszor csaknem emberfeletti erőfeszítésbe kerül, azért kétszeresen szükségünk van az erkölcsiségre. Ezt pedig az összes életviszonyoknak átértése, tehát a fejlett értelmiség támogatja legjobban. A kiindulási pontnak ennélfogva a szellemi élet tökélyesbítésének kell lenni. Az anyagi jólét nem czél, hanem csupán a magasabb értelmiség és erkölcsiség támasza s nélkülözhetetlen eszköze.

A keresztény tanítás főjellemvonása.

A keresztény vallás is azért nagy áldás ránk nézve, mivel, mint már említve volt, nem az érzelemnek, hanem az értelemnek hite; ebben áll revelatiója. Nem szívbeli andalgás, hanem a nagy Teremtő példájához szorosan alkalmazkodó az a tanítás képezi alapját, mely szerint: a mit nem akarsz, hogy más tegyen veled, azt te se tedd másnak. Add meg a királytól fogva az utolsó koldusig mindenkinek a magáét. Mindez nem egyéb, mint az örök igazságnak, a legnagyobb türelemnek emberi létünk követelményeihez szabott és szellemesített mathematikai szabálya s az állambölcsességnek is legmélyebb kútfeje. Keresd az Istent, tehát a Legfőbb Bölcseséget, és szeresd felebarátodat, mint tenmagadat; de csak úgy,

nem ám jobban, mint tenmagadat! Széchenyi országlási rendszerének helyességét szerinte is a világegyetem összhangzata, valamint az emberi szellem önként megszólaló sugallata és a keresztény vallás szelleme egyaránt mutatják.[1]

Mindezeknél fogva a mire törekednünk kell, azt ez a két szó foglalja magában: nemzetiség és kereszténység. Könyveket irhatni e két szó becse felől. A kereszteny elv a különféle vallások hiveit egyesítendi, a nemzeti elv pedig egyesít minden igaz magyart, és sokkal többet jelent, mint a mennyit első tekintetre magában foglalni látszik.

A nemzet járjon saját lábán.

A magyar vaktában senkit, egy idegen nemzetet se kövessen, hanem szellemi és testi erőit önsajátsága szerint fejleszsze ki a lehető legmagasabb fokra. Életét és foglalatosságát, bármily kicsinyesnek lássék is néha ez eljárás, egyéniségéhez és körülményéhez alkalmazza. Tisztét minden ember töltse be teljesen, minélfogva önbecse által fog annak fényt és díszt adhatni. Fiatal nemzet vagyunk, de mert még nincs elég szilárd alapunk, a férfikor átugrásával könnyen a roskatag vén korba juthatunk. Ezt csak akkor kerülhetjük el, ha főtörekvésünk nemzeti nemes tulajdonaink kifejtésére s a polgári erény általánosítására irányul. A polgári erényt pedig az jellemzi, hogy vele az önmegtagadás és a közjóra irányuló elszántság már második természetté vált az emberben.

Számtalanszor hangsúlyozta Széchenyi, hogy nekünk az erkölcs magasabb lépcsőjén kell állanunk, mint másoknak, mert nálunk sok feladat nehezebb, mint másutt. Nagy feladatainkat azonban sohasem fogjuk megoldhatni, ha mindig másban, pl. kedvezőtlen földirati fekvésünkben és éghajlati viszonyainkban, multunkban, szövetséges társunkban és más egyebekben, s nem inkább magunkban, saját hibáink és hiányainkban keressük hátramaradásunk okát. A nemzetek nagysága ugyanis mindig csak a nemzetben rejlő okoknak természetszerű következménye. Józan, csendes reform kell tehát nekünk: hazai béke és nem véres belháború. De Magyarországnak minden hátrányai, viszontagságai és természetes mostohaságai daczára is nagynak kell lenni, hogy megmaradhasson.

[1] Kelet Népe 177, 178.

Nemzetiség és magasra emelt szabadság a mi két lételemünk. Ez a kettős kútfő, melyből részünkre minden jónak fakadni kell. A jelek fényes jövendőt igérnek nemzetünknek; ennek valószínűségét megállapítani jós tehetségre nincsen szükség. Elég más nemzetnek fejlődésének menetét megfigyelni, és akkor bizonyos czélszerű eljárás föltétele mellett jövőt igérhetünk magunknak. Ezen föltételek egyik legfőbbike az, hogy mint nemzet is az értelem által vezettessük magunkat. Két életelemünk.

Hogy a jó taktika mit ér, mutatja lengyel és angol nemzet példája. A lengyel elszánt, fenkölt, erős szívű és tehetséges nép; míg az angoloknál egyenként kevés az emelkedettség, s szívök nem könnyen olvadozik. De mivel eszök mindig jó taktikát tanácsolt nekik, az eredmény ellenkező: az egyik nemzet tönkrement, a másik pedig bámulatos magasságra emelkedett. Az angol és lengyel szembeállítása.

Széchenyinél a nemzet iránti hűségre nagyobb súlyt senki sem fektetett. De mély meggyőződése volt, hogy nekünk szükségképp békés ujjászületésünk folyama alatt múlhatatlanúl uralkodni kell magunkon. A felébredt nemzeti érzésnek fékét az okosság képezze, s nemzetiségünk terjesztésében eszközül főleg erényeinket és főlényünket használjuk fel. Eszményi nép, igaz, sohasem létezett, de azért egy sincs, mely az ideálhoz közelebb, vagy távolabb nem állana; azaz, mely más népekkel szemben olvasztó, vagy olvadó nem volna. A mely nép élni akar, annak okvetlenül olvasztó erőt kell szereznie, mert elgyengülésének és korai halálának más ellenszere nincs, mint az erőgyarapodás. Nemzetiségi politika.

Ámde bír-e ilyesmivel az, a ki szeretetreméltóság és rokonszenvgerjesztés helyett visszataszít és a nemzetre kuruzslóként csak külsőleg hat? Vagy használhat-e neki az, a ki a hatalom csalálmai között síkra állítja ki a még fejletlen magyart, hogy minden erőt s minden az övénél nagyobb hatalmat felbőszítsen ellene. — Eléggé kiviláglik ebből, hogy honunk bármily nagy és bármily kis fiának mi a legszentebb kötelessége. Nincs a haza területén egy magyar ember sem, a ki nemzetiségünket nem terjesztené, vagy azon csorbát nem ütne. A kinek erkölcsileg és értelmileg másokkal szemben vonzó főlénye van, az a magyarságot terjeszti; ellenben a ki amazt visszataszító módon nélkülözi, bizonyosan csorbát üt

rajta. — A magyar szó még nem magyar érzés. De bízzunk magunkban, bízzunk nyelvünk bámulatos erejében és bízzunk abbeli elhatározásunkban, hogy minél közelebb akarunk emelkedni a népeszményhez. Oly helyzetben, mint a minő a mienk, sokszoros kötelesség, hogy minden magyar ember lelkiismeretesen töltse be helyét.

És e kötelességet mindig többen fogják megszívlelni, ha más nemzetek bukásán okulni, s azoktól, de a saját tapasztalataikból is tanulni tudnak.

Politikai viszonyaink szövevényessége.

Belviszonyaink nagyon szövevényesek. Igen sok itt az egybeolvadni nem akaró tarka-barkaság. Ennyi zűrzavarból kigázolni; magyarosodni, de ezzel senkit sem károsítani; a szabadságot az anarchia veszélye nélkül terjeszteni; művelődni sajátságaink levetkőzése nélkül; bizalmat fenntartani és fejleszteni a ma bizalmatlankodó nemzet és uralkodó ház között: mindez gyakran lehetetlennek látszik; de azért mind ennek mégis meg kell történni, mert föltétlenül szükséges.

Eszmezavaraink.

E végből nem nélkülözhetjük a hidegvért és a csalhatatlan számítást. De az odaadó buzgalmat sem, mert a jelzett követelmény értelme nem az, hogy magasztosabb érzelmek nélkül cselekedjünk. Csakhogy e részben itt nagy fogalomzavar uralkodik. Nálunk sok dolog azért nem sikerül, mert az emberek éppen ott nem tudnak magasabb szempontokra felemelkedni, a hol az a siker feltételét képezi. Kicsinyek, a hol nagyoknak kellene lenniök, és a felhőkben nyargalásznak, midőn jobb volna gyalog járniok. Sokszor a legvilágosabb igazságnak sem engednek; de éppen annyiszor szintoly világos, sőt otromba cseleknek áldozatai. A belterjes, mindenre kiterjedő igazi műveltség és az ehhez vezető, a mindenre kiterjedő, okos és czélszerű nevelés ezért szükséges annyira.

A nemzetfejlesztés nyitja.

Ez az általános társadalmi köznevelés a nemzeti összetartozás érzete által nagy mértékben előmozdítható. Az képezi a nemzetek legfőbb kötelékét; de ne keressük azt igen messze, hanem mindjárt önmagunkban. Annál jobb ragasztékai vagyunk a nemzetnek, minél jobban érdeklődünk bármely osztályból való polgártársaink iránt. Ha azokat nem taszítjuk el magunktól, ha nem irigykedünk reájok, s ha mindannyiunknak a használás és nem a tündöklés a czélja: ebben áll a nemzetfejlesztés egész titka. És mily felséges

érzést szül az a tudat, hogy ebben a művészetben kiki mester lehet. Attól függ e feladat megoldása, hogy nem egy, nem kevés ember, hanem mindnyájunk vállvetett munkáját egyesítsük, minden polgártársunk emlékezetébe hozván folyton, hogy magyarok és emberek vagyunk.

A szervezkedés.

Az összetartozás érzete magában mindazáltal nem elegendő, hanem tényleg társulni és szervezkedni is kell. A józan rendszer, akármily csekély eredményt ígérjen is eleinte, a helyes eljárásnak, az egyén és társadalom boldogságának valódi alapját képezi. Nincs méltóbb törekvés a férfiuhoz, mint azon okokat nyomozni, amelyektől embertársainak java és boldogsága függ. Az erős nem egyedül akar megelégedett lenni s nem elszigetelve kíván örvendeni szerencséjének, hanem másokon is segíteni igyekszik. Hogy a jólét útjára vezethesse őket, nekik kezet nyujt, mert embertársai közül minél többet kíván boldogsághoz juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát; az erős egész nemzeteket hordoz szívében. De ily törekvés mellett a siker biztosítása érdekében erőit, idejét és képességeit jól kell beosztania. A helyes rendszer tehát a legjobb akaratú erő hasznos nyilvánulásának is nélkülözhetlen előföltétele.[1]

A vezetés.

A jó szervezkedéshez tartozik mindenekfelett annak szem előtt tartása, hogy a kormányzásnál mindig a valódi fölényt illeti meg a vezetés. Nagy, boldog és dicső egyedül az a nemzet lesz, melyet, bárhol legyen is feltalálható, az egyesnél, keveseknél, vagy a nagy sokaságnál, de mindig a hamisítatlan közérdeknek megfelelő józan felfogás kormányoz.

Az emberiség minden népe nagy és halhatatlan lehet, ha az értelem szózatát követi; de a legnagyobb nemzetek is tönkre mennek, ha az érzelem és képzelet mámorának engedik át magukat.

A nemzet fejlődéséhez idő kell.

Széchenyi lelke az után sóvárgott, hogy a magyar nép találja meg a magasra vivő útat, s egyoldalúságaiból, gyakran előforduló logikátlanságából kivetkőzve, lemondani is tudó józan ítélettel, helyes egymásutánban lépésről-lépésre haladjon a dicső jövőnek meredek útján felfelé. Igy rövid idő alatt ugyan czélhoz jutni nem fog, mert vérmes képzelgő az,

[1] Hitel, 22. l.

a ki Magyarországot rögtön, vagy kevés idő alatt véli nagy magasságban és vakító fényben láthatni; de a haladás gyönyörű czélja elérhető. Azonban ez a feladat az emberi problemák egyik legnehezebbike.

Az átgondoltság hiánya.

Főleg azért vagyunk hátra, mert nemzeti polilikánkban nincs meg a kellő átgondoltság. Az egyes mentő eszmék rögtönözve fogamzanak meg bennünk; szóval egész politikai tervünk nem nyugszik szilárd alapon. Cselekvésünket inkább az ötletszerű szeszély vezeti, s lépéseink nem olyanok, mint a gondosan kiszámított sakkhúzások. Pedig nehéz helyzetünkben, annyi ellenséges viszonyok között ezt a pezsgő vérű, nemes, de számolni nem tudó nemzetet végleges diadalra vezetni másképp nem lehet. Szálljon mindenki magába és tagadja, ha meri, hogy ez így van! Kövezzék meg őt, kiált fel gyakran, de előbb hallgassák ki, mert szent meggyőződése, hogy igaza van.

A hasznos munka szüksége.

Mindenekfelett több életet és mozgást képviselő s teremtő hasznos munkára van szükségünk. Időnket jobban kell beosztanunk s azzal még inkább kell gazdálkodnunk, mint pénzünkkel, hogy belőle mindenre, különösen az életérdekű nagy dolgok intézésére is jusson valami.

A nemzeti sakkjáték.

A nemzeti nagyság fejlesztése sakkjáték, azért politikánk minden sakkhúzása idejében helyesen történjék. Minél több embert kell tehát nevelni, kicsinyt és nagyot, a ki megérti, hogy mit jelent Nelsonnak az abukiri csata előestéjén kiadott hadi parancsa, mely hazánkra alkalmazva így szólhatna: „Magyarország minden fiától elvárja, hogy híven teljesítse kötelességét“!

De a nemzeti sakkjáték kiszámított tervének helyes végrehajtása mindenekelőtt azt kívánja, hogy hazánk állapotainak diagnózisa tisztán álljon szemeink előtt; hogy a sürgős dolgokat hamarább intézzük el, mint a kevésbbé sürgetőket, mert a tegnap a ma előtt van, a holnap pedig utána következik.

Csak józan logikával tudjuk eljárásunk részleteit kellőleg beosztani. A logikának hiánya, vagy visszássága vonja maga után azt, hogy számolni és kormányozni nem tudunk. Az ábrándozás itt sokkal ragadósabb, mint a mirigybetegség. Képzelmünk szárnya kimondhatatlanul sebes. Gyakran

elragad bennünket, ha csak az, mielőtt ellenállhatatlan erőre kap, el nem fojtatik. Herder elsülyedésünket jövendölte, és valóban a csodával határos, hogy meg vagyunk, mert menekvésünk egész rendszere kimondhatatlanul szövevényes. Csak egy kis, szűk ösvény kínálkozik számunkra, melyen az önkény és anarchia között tényleg haladnunk kell, ha a magyar népet a világnak meg akarjuk tartani. Ezt pedig csak akkor tehetjük, ha az emberiség díszére váló, nagy, erős és dicső nemzetté fejlesztjük azt. Ez a lehetetlenséggel határos feladatnak látszik. És valóban lehetővé egyedül csak akkor válhatik, ha a minden szenvedélytől ment s az ábrándnak és szívgerjedelemnek parancsoló hideg ész jelölendi ki útját a jövőben. Egy hajszálon függ az egész. Egy elhibázott sakkhúzás és minden helyrehozhatatlanul el lehet veszve. Drága honfitársak, ez állapotunknak diagnózisa!

Belső életerőnk.

Egy szerencsénk azonban van: az, hogy valónkban belső életerő lakozik, minélfogva azt a hajszálat, melyen életünk függ, senki más nem vághatja el, csak mi magunk. A nemzeti sakkjátszmában egyedül mi hibázhatjuk el a végzetes húzást, mert minden — nemzeti és alkotmányos létünk ellen törő — külső támadás csak erősítené és szilárdítaná létünket. Ez a nemzet, mely az aranyszabadság lélekemelelő kéjét, az emberi méltóság érzetét, a nemzeti nagyság és üdv boldogságát ismeri, habár csak egy maroknyi is, csupán saját kezével gyilkolhatja meg magát.[1]

A kormány és társadalom közreműködése.

Ennek elkerüléséhez azonban elsősorban szükséges hogy ne beszéljünk oly sokat, hanem cselekedjünk. Nemzeti politikánk legfőbb problémája az marad, hogy a polgárok minél nagyobb száma boldog s a megelégedés itt a lehető legnagyobb legyen. De azt sem a kormány, sem egyes kiváló és áldozatkész hazafiak magukban nem eszközölhetik. Ehhez a nemzetben erős közszellem és a polgári erény minél nagyobb elterjedése szükséges, hogy ezektől áthatva nagy és kicsiny egymást becsülve, vagy legalább is kímélve s erejéhez képest vállvetve mindenki a saját jogosult érdekeinek szolgálatában is a közérdek előmozdítására törekedjék. — A kik pedig ezt a nemzetet vezetik, azok mindig a nagy számok törvényét

[1] Kelet népe, 180—204.

tartsák szemeik előtt, a melynek rövid tartalma az, hogy az érdekek összeütközésénél nem a nagy egész áldoztassék fel a részért, hanem az egyes és a kevés a nagy számért.[1]

Ha egyet mást, ami kifejlődésünkre üdvös volt, ő és társai a kormány segítsége nélkül iparkodtak megkezdeni és végbevinni, igazságos ember nem rosszalhatja eljárásukat, mert az ő idejökben a kormánytól nem sokat lehetett várni.

A magyar és nem magyarajku honpolgárok.

A hazában levő nemzetiségeket sem kívánta bántani. Azok nemzetiségök tekintetében egyébiránt biztosítvák, s nem vehetik rossz néven tőlünk, a kik egyedül Magyarországon élünk, ha itt azután csakugyan élni is akarunk.

Nem veheti rossz néven senki, ha csak félig-meddig igazságos, hogy a magyar is élni akar, és azt sem, ha életmentési küzdelmeiben egyes tagjai néha talán túl is lépnek a méltányosság határán. Hazánk lakosainak az emberiség legszebb jogaiból kizárt nagy számát a sötét butaság és a kényuraság undok hatalma alól ki kellett szabaditani, és ő a hazafiság szent kötelékével iparkodott körülfűzni minden nemzetiséget, osztályt és vallásfelekezetet.

Nem bánta meg a mit tett, sőt áldotta sorsát, hogy körülményei kedvezően alakultak, s kötelességérzete még idejekorán felébredt benne. Ha százszor jönne a világra, ugyanazon körülmények között ismét ugyanazt tenné, és ujból mindannyiszor.[2] Bünösnek tartotta volna magát, ha a politikai pályán nem kedvezményezett, vagy kellő mérsékletet nem tartott; ha nem agitált és nem fékezett volna akkor, mikor kellett, és pedig talán azért, mivel a népszerűséget nagyon szerette.

Hazafiui kötelesség és népszerüség.

Ha nemzetiségünk erősebb lábon állana, még akkor is óvta volna a nemzetet minden erőszakos szereptől.[3] De nemzetiségünk nem erős, azt tehát már csak ez okból is semmiféle visszahatás által veszélyeztetni nem szabad, mert az legbecsesebb kincsünk, mely nélkül — ezt ne felejtsük el soha — vajmi rideg pálya lenne a hosszú élet fajunkra nézve.[4]

[1] Kelet népe 232.
[2] K. N. 321.
[3] K. N. 330.
[4] K. N. 330.

Rendszerének egésze és részletei.

A legkisebbet sem akarta hiában mondani, s ha rendszerében valami feleslegesnek, vagy homályosnak látszik, szerinte csak ügyessége nem volt elegendő, hogy minden okoskodásait rendezze, összpontositsa és egyesitse.[1]

Annak általános jellemzése.

Midőn, ime, hosszas, fáradságos és lelkiismeretes munka után előbb részletesen, most pedig dióhéjban rendeztem és összpontosítottam volna Széchenyi eszméit, azt hiszem bátran állíthatom, hogy ez a rendszer, mely belőlük így keletkezett, valóban az övé, és hogy részeinek észrendi összefüggéséhez s okozati szerves kapcsolatához, tehát igazi egységéhez, kétség nem fér. Ebben a rendszerben ő, habár sokszor hézagosan, egyéni és társas életünk egész nagy problémáját felöleli. — Államférfiaink és politikusaink közül, az egy báró Eötvös József kivételével, az emberi és nemzeti élet nagy talányával senki sem foglalkozott oly behatóan, mint Széchenyi. E részben nemcsak a mi összes gyakorlati politikusainknál, hanem sok elsőrendű európai, nála jobban magasztalt politikai lángésznél is magasabban áll, és pedig nem legkevésbbé azért, mivel rendszere nem csupán eszmékből, hanem egyuttal nagy elhatározások és sikeres tettek tanulságaiból is alakul.

Az ő tanai, alkotásai és rendszere, sőt például elénk állított egész vértanúi élete is azzal a rendeltetéssel látszanak bírni, hogy, amennyire emberileg lehetséges, szélesb körök által is felfogható módon adják meg a nyugtalanító kételyek lecsillapítására alkalmas feleletet ezekre a kérdésekre: mik vagyunk hát ezen a világon?; mi a mi viszonyunk az emberi élet kisebb és nagyobb közösségeihez?; hogyan viszonylanak ezek egymáshoz, és mit kell tennünk, hogy a saját természetünk és a világegyetem bámulatos összhangját visszatükröző természeti törvényeknek eleget téve, fajunkkal együtt magunk is boldogok lehessünk? Nem tudós tantételek módszeres rendszerével fejti meg ő e kérdéseket; hanem azért szóval, írásban és tettekkel hirdetett tanai és alkotásai a maguk egészében nem kevesebb bölcseséget, nem gyakorlóbb részarányt s nem csekélyebb alaposságot tartalmaznak, mint a legnagyobb bölcselők korszakos szisztémái.

[1] Hitel 185.

A Széchenyi előtti felfogás a társadalomról.

Széchenyinek az a számos nyilatkozatából kiderülő felfogása, mely szerint a nemzet külön élettel biró collektiv egyéniség, és hogy az egyén minden fontossága mellett is a társadalomra nézve mint a nemzeti közösség tagja, tehát mint rész az egésznek alárendelendő; de az egész fejlődése viszont ezen becses alkatrészeinek boldogulásától függ, minélfogva a kettő között szerves kapcsolat létezik: nem új keletű. Az emberi társadalom szerves természetét ismerték már az ókori bölcsészek is. — Socrates úgy nyilatkozik Protagorasban, hogy rokonok, barátok és polgártársak vagyunk, nem a törvény alapján, hanem a természettől. — Plato az államról irt munkájában tárgyalván ez eszmét, részletesen kifejtette, hogy az olyan munka, melyet valaki tehetségeinek megfelelőleg választ, jobban sikerül, s az a dolog, melyet az ember folyton gyakorol, könnyebben, nagyobb mennyiségben és jobban végezhető. Emellett, ha kizárólag egy feladatnak szenteljük magunkat, kevesebb időt is vesztegetünk. Az így keletkezett különböző osztályok között azután oly egyetemlegesség létesül, mely azokat egymásra nézve kölcsönösen becsessé teszi. A gyermekek rendesen hasonlítanak szülőikre, s a nevelés a polgárokba oly szokásokat és felfogást önt, melyek nélkül a törvények hatálytalanok lennének. Az állam Plato szerint is élő test, mely hasonlít az egyénhez. Az osztályok olyanok, mint az egyénnek különböző tehetségei. — Azonban Plato nem annyira a társadalmi jelenségeket figyelte meg, mint inkább szabályokat állított fel a társas lét számára.

A mélyebbre ható megfigyelés alapján okoskodó Aristoteles szerint a társadalom mint élő lény keletkezik, nő és úgy hal meg, mint minden más teremtmény. Életföltétele a változás és az átalakulás, azért hiu kisérlet változhatatlan alkotmányra törekedni valahol. A társadalmak nemcsak idővel, hanem a különböző helyek szerint is változnak, azért ugyanazon alkotmány minden népnek nem való.[1] Egy élő lény sincs hasonnemő részekből alkotva, ennélfogva a társadalomnak is különböző alkatelemekből kell állani; ezek pedig az osztályok. A család is heterogén elemekből alakul, a milyenek a férfinak, nők és gyermekek. Ez a különböző-

[1] Aristoteles: Politika. IV. könyv, 1., 3. és 5 fejezet.

ség a közreműködés föltétele; ez teszi lehetővé az összes részeknek egyes részek vezetése alá való helyezkedését. A családban a férfinak a háznép feletti fölénye alapján keletkezik az egység. A törzsben a házi tekintély patriarchális tekintélylyé válik. A törzsekből alakult nemzetnél a társadalom vezető tekintélyét a királyság képviseli. — Az egyén nem lehet a tudomány alapmértéke; mivel az nem elegendő önmagának és magából nem magyarázható meg. Az nem is képes a fajt fenntartani, mert nem bírja megvédeni annak életét. Eszméi és erkölcsi erői magára hagyatva nem fejlődnek. Ha az állami hatalom felbomlik, akkor a nemzet részei megtámadják egymást; elszélednek vagy elfajulnak, és ha nem pusztulnak is el, hasonlókká lesznek az állatok családaihoz, melyek egy darabig fenntarthatják ugyan magukat, sőt más állati családokkal társulhatnak is, de az ilyen társulásban nincs meg az, a mi az emberi társadalmat jellemzi: a jognak fogalma és az oly fejlődött nyelv, mely azt kifejezni képes.[1]

Az embert a társaságon kivül tehát nem szabad tárgyalni, mert jellegének alapvonását a társiasság adja meg. Az állam az egész, az egész pedig elébe teendő a résznek, tehát az állam is elébe teendő a polgárnak. — Aristoteles szerint az a művészet, mely az emberi társadalmat felépíti, és mely uralkodik felette, csak alkalmazása a természeti törvénynek.

Aristoteles szellemében okoskodva mondja egy későbbi író (De Maistre), hogy minden nemzetre nézve az a kormány a legjobb, mely az ezen nemzet által lakott területen a legtöbb időre az emberek legnagyobb számának legnagyobb boldogságát teremti meg. — A mint láttuk Széchenyi e részben csaknem szóról-szóra így nyilatkozik. — Az ujabbkori philosophia azt tanítja, hogy ott, a hol az egyéniség tulzása uralkodik, semmi nagy nem jöhet létre, mert a skepticismus felbont mindent. A ki a politikában nagyot akar teremteni, annak mély és erős hitre kell támaszkodnia[2]. A hit és a hazafiság a világnak a legnagyobb csodatevői. Mind a kettő isteni hatalom. Velök sok akaratból

[1] Aristoteles: Az állatok természetrajza. I. 10.

[2] L. Gaal Jenő: Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere, Budapest, 1897.

egyet teremthetni, és lehetségessé válik azokat egy központ köré gyűjteni; sőt gondolatokat önteni oly emberekbe, a kik még nem is léteznek. A következő nemzedékeket az előbb élők így bizonyos mértékben engedelmességre kényszeríthetik. Herder pedig azt mondta, hogy valamint az ember a természet rendje szerint magát nem képes nemzeni, úgy az életet magának nem adhatja akkor sem, ha szellemi képességeiről s azok fejlesztéséről van szó. Egy nagy nemzet olyan, mint az emberi test; bámulatosan berendezett egyensúlyban levő gép. Az közegeket teremt magának, melyekre szüksége van. A társadalom egyneműsége a szokásoknak és öröklékenységnek terméke. A történész és a természettudós tehát, munkájokat végezve, anélkül, hogy egymást ismernék, voltaképp ugyanazon dolgot hajtják végre, mivel egymás szellemét ösztönszerűleg kicserélik.

A régibb irodalom hatása Széchenyire

Széchenyire Franklin példáján s Brougham beszédein és iratain kivül, melyekről mindjárt alább fogok megemlékezni, mélyebb benyomást a már említett Herder mellett Montesquieu és Bentham Jeromos rendszeres munkái gyakoroltak. — Montesquiu[1] fennen hirdette, hogy a dolgok természetéből folyó törvények uralkodnak minden felett. Az emberek számára is léteznek ilyen törvények, melyeket azonban szándékosan, vagy tévedésből azok nem mindig követnek. A természeti törvényekből folynak szerinte a társas formák és az államhatalom formái, az államalkatok is, melyeknek minden egyes társadalom állapotainak feltételeihez kell alkalmazkodniok, mert azok nem mások, mint az állami feladatok legczélszerűbb megoldásának mechanizmusai. — Az állam főczélja pedig az egyéni szabadság megvalósítása. De ha az állami akarat osztatlanul van egy kézben, akkor az zsarnokivá lesz. Ezért szükséges az államhatalmat megosztani. Ilyen megosztott hatalmat Aristoteles nyomán hármat különböztet meg. Tudvalevőleg Montesquieu minden kormányalkatnak megállapította főelvét is, melyből annak kiindulni, és a melynek szellemében azt alkalmazni kell.

Montesquieu kiindulási pontjának és tanításainak visszhangjával a Széchenyi irataiban és beszédeiben gyakran talál-

[1] Esprit des lois, Paris 1748.

kozunk. De ő azokat csak mintfor mulákat emlegeti; hanem mivel minden doctrinarismustól távol állott, ott, a hol ezen formulák tévesek, gyakorlati következtetéseiben és javaslataiban azok hibájába rendszerint nem esik. — Herder befolyásán kivül mindazáltal a természetes alapon való társadalmi berendezkedésre vonatkozó gondolatmenetének a leghatalmasabb lökést Montesquieu adta.

A harmadik reá igen nagy benyomást tett író Bentham Jeromos volt, a kinek elmélete a legnagyobb boldogság elvéből indul ki, melynek legalkalmasabb úton és módon végbemenő megvalósulása a politika. Az erkölcs szerinte nem más, mint a jól felfogott egyéni érdek helyes számítása. Mások jogosult előnyében a kellőleg felvilágosult, művelt ember a saját boldogulásának feltételeit is képes feltalálni. A mindenkinek hasznosról a magánegyént az erkölcstan, a népet pedig a törvények világosítják fel. Mindazáltal az egyes ember számitóképességének hiányai vannak. Ez olyan baj, melyet az államnak a jog szabatos megállapítása által kell meggyógyítani.

A ki azonban a Széchenyi rendszerét jobban megfigyeli, már első pillanatra láthatja, hogy ő Bentham kiindulási pontját tulajdonképp nem tette magáévá. Széchenyinél a közérdekben rejlő erkölcsi jó oly mélyen természetünkben gyökeredző kategoricus imperativus, mely semmi feltételt nem tűr, és a melynek a haszonelvi magyarázat által ő inkább csak tetszetősséget kivánt kölcsönözni. Széchenyiben, miként jelemrajzában kimutattam,[1] az altruismus oly eredeti őserő volt, melyet neki nem kellett az egoismus karója mellett ápolgatni magában. — És itt megint állítható, hogy őt semmiféle idegen doctrina nem tudta egészen hatalmába keríteni, hanem az neki csak arra szolgált, hogy a saját gondolkodási folyamatát indítsa meg benne. Ennek során erős szellemi munkával szerezte meg a saját meggyőződéseit, melyek között oly világos és határozott logikai összefüggés volt, hogy mellette epigonjává ő nem válhatott senkinek. Ettől megóvta lángelméje, rendkivüli erkölcsi érzéke és az a körülmény, hogy a főmesterei nem egyes emberek, hanem a már ifjú korában

Széchenyi gondolkodásának önállósága.

[1] Gaal Jenő: Gróf Széchenyi Nemzeti Politikája. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia, I. kötet 214. és köv. ll.

küzdelmessé vált élet és a nagyvilág voltak. Ennek köszönhetjük azt, hogy semmiféle tudományos, vagy scholasticus rendszer sem tehette őt rabjává.

Ezzel függ össze az, hogy a közéletre vonatkozó felfogását jóval kevésbbé a tudósok, mint az annak terén sikerrel működöttállamférfiak befolyásolták. Hálával tartozunk Franklin emlékének, mely Széchenyit — mint életrajzában és önnevelésének a leírásából láthatni[1] — annyira megkapta, hogy sok tekintetben az ő példája után indult. Arról nincs tudomásunk, hogy iratait is behatóbban tanulmányozta volna, csak azt tudjuk, hogy biographiáját 1819-iki utazása alatt megszerezvén magának, midőn abban elmélyed, naplóiban azt a megjegyzést teszi, hogy „ez a könyv döntőleg fog hatni egész életére".

Franklin és Brougham befolyása reá.

Azon kiváló gyakorlati férfiak közül, kik Széchenyire mélyebb benyomást tettek, különösen ki kell emelnem még Broughamot. Ennek egyéniségében, daczára annak, hogy ő főleg nagy jogász és szónok volt, sok oly vonás található, mely Széchenyit is jellemezte. A széles látkör, az átható ész, az emberszeretet, az élénk jog- és igazságérzet, a szabad intézmények kultusza, a deisticus világnézet mellett a természeti törvényeknek való meghódolás, a nemzetgazdaság s a nemzeti élet szerves felfogása és a közjó előmozdítására irányuló lankadatlan törekvés Széchenyi szellemi rokonává teszik őt. Abban mindazáltal különbözik ettől, hogy inkább az ékesszólásnak, melyre bámulatos tehetséggel birt, mint a tettnek volt embere. — Széchenyire Broughamnak kevésbbé tudományos művei, mint szónoklatai és gyakorlati irányú iratai hatottak. Valószinű, hogy a gyarmatpolitikáról 1803-ban írt munkáját is olvasta, de „Discourse of Natural Theology" czimű nagyobb dolgozatát bizonyára behatóbban tanulmányozta. Ebben a későbbi lordkanczellár világnézetét adja elő, és keresi a módot, mely a természet Alkotójának a gyarló ember által való megértését lehetővé teszi. Gyönyörű irály mellett a gondolatok mélysége és az okoskodások szabatossága jellemzik azt. — Broughamhoz, a ki őt egy angol népnevelő társulat kültagjává is megválasztatta, Széchenyi több levelet irt, és kéz-

[1] Idézett akadémiai munkám második és harmadik fejezetében, I. 128., 254. és 260. ll.

iratban maradt naplóiba 1831-dik szeptember havában azt jegyzi be, hogy Lengyelországról, továbbá Európa politikai helyzetéről írt munkáit akkoriban olvasta. Hogy ez íróra általában mily súlyt fektetett, mutatja az, hogy még 1847-ben is kegyelettel gondol rá, s midőn összes műveinek egy régibb kiadását az eredeti ár negyedrészén megveszi, igy kiált fel: „sic transit gloria mundi.“ [1]

Brougham már idézett theosophiai művében az Istenről következőképp nyilatkozik: „Közvetlen tapasztalással annak a nagy Lénynek, a kiben mint teremtőnkben hiszünk, létezéséről nem birunk. Azonban valamint inductio útján a természettudománynak mezején meggyőződtünk az ezredekkel ezelőtt élt állatok természetéről, habár létezésöket közvetlenül magunk nem észleltük, épp úgy következtethetünk egy magas, bölcs és hatalmas Lényre, a ki a világot mozgató nagy természeti törvényeknek is oka.“ — Hasonló szellem lengi át Széchenyi felfogását is az Alkotóról.

Ő egyébiránt különösen a népnevelésről 1825-ben írt gyakorlati megjegyzéseinek tulajdonított rendkívüli fontosságot.[2] Ebben az emberek önállóságra való szoktatásának apotheosisa foglaltatik, melyhez számos hasonló nyilatkozat olvasható a Széchenyi műveiben is. Különösen a neveléstani elmefuttatásokat tartalmazó „Önismeret“ című művének nem egy helye összevág a Brougham nézeteivel. Idézett munkájában és parlamenti beszédeiben Brougham a nemzetnevelésnek oly rendszerét adja, melynek eszmemenete mindenkit alkalmas meggyőzni arról, hogy közte és Széchenyi között valóban nagy szellemi rokonság létezett. Brougham szerint az ismeretek terjesztésének czélja a népnek szokásait javítani, életelveit emelni és jellemét nemesíteni, hajlamát a gondolkozásra gyarapítani, látkörét tágítani s nemes érzések befogadására alkalmasabbá tenni, különösen pedig felkölteni érdeklődését mások s a magasabb és jobb dolgok iránt, mint a minők az érzéki élvezetek. Ezáltal javul a nemzetnek jelleme és magaviselete, gyarapszik okossága és nemesbül

[1] Irott napló. 1847. jan. 7-én.

[2] Lord Brougham: Practical observations on the Education of the People. London 1825.

emberi érzése. Ha a jó szokások korai alakítása a gyermekben ötéves koráig elhanyagoltatik, a később bekövetkező nevelés ezt a mulasztást nem pótolhatja.[1] Hiába tanítják azután akármire, ha a rossz szokások meggyökeredzését nem akadályozták meg benne. A gyermek ugyanis a kíváncsiság belterjességének élvezetében növekszik. Nincs dolog, melyet gyorsabban és jobban nem tanulna meg, mint az életnek későbbi korszakaiban, a nélkül, hogy ez által magának, vagy tanítójának terhére válnék. — De a tanulás nem minden, sőt nem is a fődolog. Az, hogy a gyermek sokat, vagy keveset tanul-e, kisebb jelentőségű, minthogy vajjon részesül-e, vagy nem erkölcsi fegyelmezésben?[2]

A nép nevelésére vonatkozó gyakorlati észrevételeinek foglalatja pedig ez: „Kimondhatatlan örömmel tekintek azokra a gazdag adományokra, arra a becsületes buzgóságra, melyet magán egyének embertársaik javára nyújtottak, illetve kifejtettek. Ha kutatjuk Angliában, kiktől származnak ezen dús áldozatok, akkor azt fogjuk találni, hogy azok szabályszerint nem a kormánytól, sem a fejedelmi vagyonnal bíróktól, hanem legnagyobbrészt szerény származású üzletemberektől erednek, a kik hálásak azért a nevelésért, mely arra képesítette őket, hogy becsületes munkával vagyont szerezzenek, és most annak egy részét arra áldozzák, hogy az ő korábbi viszonyaik között élő gyámoltalan teremtéseket támogassák a küzdelemben, melyen maguk is keresztül mentek. Köz- és magánéletünkben nem találok ennél meghatóbb vonást; kivéve talán azt a jelenséget, midőn szemeink láttára egyesek minden nap vagyonukat, munkájukat, egészségöket áldozzák fel a jótékonyság és az irgalom kötelességeinek teljesítése közben.

Hány embert ismerek csak én magam, a kiknek elég megmondani azt, hogy léteznek munkanélküli emberek, nevelést nélkülöző gyermekek, szenvedők a börtönben, a betegségek áldozatai és szükségben sanyargó nyomorultak; akkor ők rögtön abbanhagyják minden egyéb teendőjöket, mintha maguknak nem is volna nagy családjuk, melyről gondoskodniok kell, s a pillanatokat hivatásszerű szükséges felada-

[1] Brougham, 1820. évi junius 28-diki beszédéből.
[2] Brougham 1834. évi junius 20-diki beszédéből.

taiktól ellopva, éjjel-nappal súlyos munkát végeznek, hogy az éheseket táplálják, a mezteleneket ruházzák, a szegények gyermekeire a nevelésnek azt a megbecsülhetetlen áldását áraszszák, mely egyedül adott nekik is vágyat és erőt arra, hogy embertársaikon segítsenek. — Kimondhatatlan örömmel szemlélem ezt a látványt, és pedig nem legkevésbbé azért, mivel az különös dicsősége Angliának. És ez ország annál büszkébb lehet rá, mert az szabad alkotmányának törvényes gyümölcse. A hol zsarnokok kezelik a közhatalmat, ott paloták keletkezhetnek a szegények menhelyeiül, és kórházak emelkedhetnek, mint nagyszerű ékességei a szegényebb városrészeknek. De habár szemléletök kellemes, és egyes osztályoknak használnak is, azok alapjai mások szenvedésein nyugszanak. Ezeket az intézeteket ugyanis nem a magán jótékonyság emelte, mely öröm az adományozónak és enyhülés arra nézve, a kinek nyujtatott. Hanem azok a szegény emberek nehéz munkával előállított szerzeményeiből építvék fel, melyeket az ő szükségeiktől ragadtak el, és pedig úgy, hogy visszás módon vétkeiket is megadóztatták. — Míg valamely népnek kormányzói legszentebb jogainak élvezetét, t. i. a saját ügyeinek intézésébe való beleszólást elvonják tőle, addig a polgároknak ama nemes érzések iránt idegeneknek kell lenniök. Idegenek ők a szabad emberek azon elhatározása iránt, melynek folytán ezek a személyes érdekek körén túl is tekintenek, a mi szívöket hevesebben dobogtatja meg, s kinyujtatja velök karjaikat hazájuk dicsőségére és előnyére. — Nincs a despotismusnak megalázóbb hatása, mint az, a mely természetünk könyörületes érzelmeinek határt szabván, az embereket gyanakvókká s önzőkké teszi, és elfeledteti velök, hogy hazájok is van. Szerencse Angliára nézve, hogy oly néppel bír, mely magasabb dolgokra is képes.

Esztelenség azt gondolni, hogy a világegyetemet mozgató törvényekkel való megismerkedés vallástalanságra hangolhat bennünket. Igaz, hogy az meggyógyíthatja a babonát, és bizonyára meg fogja gyógyítani a türelmetlenséget; de a tiszta és igazi vallásosság semmiképp sem félhet az anyag, vagy szellem tanulmányozása által gyarapodott értelemtől.

Minél inkább terjednek az ismeretek, annál jobban

lesz megismerhető minden dolgoknak a Teremtője, s annál kevésbbé lehet megalázni és félrevezetni az embereket. A zsarnokokra és rossz kormányzókra nézve tehát az ismeretek terjedése az embertömegek között méltán képezheti a félelem tárgyát, mert az reájok és szándékaikra nézve csakugyan félelmes. Ők ezt ösztönszerűleg ki is érzik és irtóznak a világosságtól; de azt nekik könnyebb elátkozni, mint kioltani, mert az elterjed még oly országokban is, a hol az önkényuralom magát teljes biztonságban képzeli. Angliában pedig terjedésének minden akadályozása rögtön elpusztítaná azt, a ki oly esztelen volna, hogy ezt megkisértse. — A jót akaró tehát ne féljen attól, hogy a társadalom nagy zöme túlságosan képzett lesz. Az kétségtelen, hogy nevelttté és a magasabb tudományokban is jártassá válhatik. De a legrosszabb, a mi a felsőbb osztályokra nézve ebből következhetik, az, hogy a jobbak nevének megérdemlése végett nekik is az alaposabb és finomabb tanultság megszerzésére kell elhatározniok magukat"[1]

Széchenyi természetbölcseletének rövid vázlata.

Széchenyi iratainak számtalan helyén határozottan ily felfogásoknak ad kifejezést. A szilárd nemzeti létet ő az emberiség iránti érdemesültség alapján állónak hirdeti. Azért fektet oly nagy súlyt a nemzet nevelésére, és azért akarja abban mindenek előtt a szellemi és erkölcsi erőket gyarapítani, fejleszteni és nembesbíteni. Az egyénnek ő is nagy fontosságot tulajdonít. Szerinte is annak boldogulása a főczél; de nem egyenként, elszigetelve, hanem a társas természetének megfelelő szerves közösségben, mely által az egy másik, t. i. nemzeti öntudatot is nyer. Azt, hogy az egyén a nemzet, a nemzet pedig az emberiség javára tett szolgálatokkal boldogulhat csak igazán, valamint azt is, hogy a nemzeti összetartásban olyan őserő rejlik, melynél fogva az igazi nemzetet elgázolni, sőt még leigázni sem lehet, ő mindig fennen vallotta. — Világosan következik ebből, hogy Széchenyi az egyént és a nemzetet egyaránt fontos tényezőnek tartotta, sőt, mivel ez utóbbi magasb rendű egység, a kettő érdekeinek összeütközése esetén a nemzeti érdekeknek mindig elsőséget volt hajlandó adni. — Ellentétes tehát az ő felfogása

[1] Opinions of Lord Brougham on politics, theology, law, science, education, litterature, Paris, 1841.

a báró Eötvös József azon véleményével, mely szerint az összes emberi társas alakulatok csupán az egyéniség boldogulásának eszközei. Ez a nagy elméjű és tudományú politikai írónk, a kire általában méltán vagyunk büszkék, a nemzetiséget is olyannak tüntette fel, mely az egyéni szabadság követelményeinek igen sok esetben nem felel meg.[1] Az individualisticus álláspontot báró Eötvös József oly határozottan foglalja el, hogy az államot is csupán az egyén eszközének tekinti, s képtelenségnek tartja, hogy azt szeretni lehessen. Meggyőződése, hogy akár az észt, akár a vallást vegyük tanácsadóul, a létezés czélját helyesen másban, mint az egyénben keresni nem lehet.[2] De jól mondja egy politikai író,[3] hogy „báró Eötvös József az individualismusnak utolsó hatalmas képviselője a világirodalomban", a mi azt jelenti, hogy az övé e részben ma már túlhaladott álláspont. És ugyanazon író szerint sokkal inkább róla lehet állítani azt, a mit ő mondott Montesquieuről, t. i. „hogy művében minden igazabb, mint azok az alapelvek, melyekből kiindul".

A Széchenyi kiindulási pontjai és következtetései ellenben a tudomány mai állásának is megfelelnek, és azok egyaránt megingathatlanok. Az olasz írók közül újabban legelőbb Mancini foglalkozott a nemzeti mozzanat alaposabb és behatóbb vizsgálatával, utána azonban mások is sokan, névszerint Palma, Mammiani, Buchez és Parieu szintén hozzájárultak annak tisztázásához. De nem hoznak fel semmit, a mire vonatkozólag szabatosított állítások, vagy legalább utalások a Széchenyi irataiban is nem foglaltatnának.

Széchenyi a nemzeti eszmét azonban nemcsak, mint ezek, nagy horderejűnek ismerte el, hanem egész gyakorlati politikai rendszert fektetett arra, és annak szempontjából reá nézve minden, pl. az anyagi jólét is, csak eszköz, sőt az egyének szellemi s erkölcsi boldogulása is csupán út és mód a nemzeti nagysághoz és közvetve ezáltal az emberiség fejlesztéséhez.

Ezek kellő föltüntetése végett most annak kimutatására

[1] Báró Eötvös József, a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Második kiadás, Budapest, 1870. I. 89. l.

[2] Báró Eötvös József Id. műve I 101. és 114. l.

[3] Cocha Gy: Politika 38 és 53. ll.

kell áttérnem, hogy Széchenyi rendszere milyen bölcseleti alapon épült fel. Akadémiai idézett munkám csak némileg figyelmes olvasójában ez iránt kételyek alig merülhetnek fel. De hogy mindenki lássa, hogy ő a positivitásra minő mértékben törekedett, az általam e mű szerkesztése közben szerzett tapasztalatok után nem tarthatom feleslegesnek ez irányú legpraegnansabb nyilatkozataira, azok eredeti lelőhelyeinek lehetőleg pontos kitüntetésével, ujból tüzetesen hivatkozni itt is. Különösen világnézetének és társadalomtanának jellegzetes alkatrészeit kell e tekintetben kiemelnem, melyek közgazdasági és általános politikai nézeteivel szoros logikai összefüggésben levén, ez utóbbiaknak alapjait képezik.

Szerinte a világegyetem, ha alkatrészei elvénülnek is, örökké tart, mivel azok újból megfiatalodnak.[1] A természet rendje az, hogy csak a világegyetem örökös, ellenben a részek támadnak, egyesülnek, mozognak, egészet alkotnak, majd ismét elmulnak, mivel a folytonos romlás és termelés váltja fel egymást. Igy lesz a ifjúból vén, a vénből pedig új alakban megint ifju.[2] Ebben a végtelenségben minden csak azért forog, hogy a súlyegyent megtalálja és az örök harmoniába beilleszkedjék. A világegyetem ugyanis harmoniában volt mindig és abban is fog maradni. Öntudat nélkül és akaratlanul is minden a tökéletesség felé törekszik.[3] A világegyetemben lassú ugyan, de folyton nagyobb tökélyre fejlődik minden. A változatlanság eszméje tehát a legnagyobb csapás, mely még a világegyetem rendjét is romba döntené, mert lassú, de folytonos változások ott is vannak.[4] Minden maradandó előbbre megy és feljebb emelkedik e világon.[5] Mozgás, nyomás és ellennyomás tartja fenn a mindenség összhangját.[6]

A Mindenható csak kevés kiválasztottjának engedi meg

[1] Hitel, 161.

[2] Irott Naplói, 1819. május havából és a Hitel 153—154., továbbá 161. l.,

[3] Stadium 23. l.

[4] Studium 269.

[5] Hitel, 128.

[6] Lovakról 170.

a betekintést abba a titokba, melynél fogva bölcseségével mindazt javítja és nemesíti, a mi nemünk boldogságára hathatósan befoly.[1] Nevetséges felfuvalkodás tehát azt állítani, hogy az ember bizonyos határon túl nem emelkedhetik. Az időt haladásában nem állíthatjuk meg.[2] A műveltség nemzedékről nemzedékre terjed át és az anyatejjel szívódik be.[3] A józan ész is jóváhagyja hát azt a felfogást, mely szerint a tökélyesbülés eszméje velünk született, és annak csirája mélyen gyökeredzik természetünkben.[4] De minden fejlődéshez idő kell; az idő felett tehát nem diadalmaskodhatunk.[5] Bízom az emberi nem perfectibilitásában. — Mily szemtelenség néhány száz, vagy ezer évvel előbb bizonyos szabályokat állítani fel a jövő számára; vagy inkább mily gyávaság ily szabályoknak rabja, sőt bolondja lenni örökké? Azért azt kiáltani: „siste, nec plus ultra", képtelenség.[6] Meg vagyok róla győződve, hogy magasabban az emberiség nem állott soha, mint napjainkban, és hogy még előbbre fog jutni mindaddig, míg ezt a földgolyót a megrendült és összebonyolódott naprendszerek nem temetendik el.[7] A Mindenható ugyanis bizonyos törvényeket szabott önmagának is, mert ő a rend és törvényesség tiszta fogalma.[8] A nagy természet változatlan rendben forog, azért a mát még egy Isten sem teheti tegnappá. Előre meghatározott haladás útján megy abban előre minden, és a legfőbb Értelem uralma alatt áll. Miért nem hódolunk meg a reánk és összes viszonyainkra is kiható ezen természeti törvénynek, mely a legkisebb virágtól kezdve a csillagok dicső seregéig mindenkor oly világosan és érthetően szól hozzánk?[9] Az igazságot megtalálni semmiben sem lehet, míg tudományunkat máshonnan akarjuk meríteni, mint a változhatlan természeti törvényekből. Egyedül

[1] Lovak 122.
[2] Pesti Por és Sár 12.
[3] Hitel 257.
[4] Hitel 128.
[5] Világ 105.
[6] Pesti Por és Sár 25—27 ll.
[7] Világ 222—225 ll.
[8] Irott naplói, 1819 nov. havában.
[9] Kelet Népe 135.

innen háramlik bölcseség és boldogság az emberi nemre. Vegyük ennélfogva anyagi és szellemi tekintetben egyedül a természet útmutatását kalauzúl; mert az örökös rendszabályok és elvek szerint a teremtmények minél nagyobb számának tökélyére és így jólétére is kiszámítva irányúl.[1] A természet törvényeit kárunkkal egyidőre mellőzhetjük, de hatásukat állandóan megsemmisíteni nem vagyunk képesek.[2] Közelítsünk azért mindjobban a természet törvényes alapjához, De egyedül a természet nagy törvényeit valósítjuk meg akkor is, ha a léleknek gazdaságait teszszük boldogságunk alapjává, s nem az anyagnak oly hamar elhervadó kincseit.[3] A természetnek előítéletek és rossz szokások által meg nem rontott útján kell tehát haladni.[4] A legmagasabb műveltség legközelebb jár a természethez, s az igazi bölcs az, a ki a természet szent útjáról soha sem tér le. A mi a természetet és annak megközelíthetését homályba borítja, vagy akadályozza, annak elhárításában áll az élet legmélyebb tudománya.[5] Bennünket láthatatlan hatalmak vezetnek, és közülünk a legerősebb sem egyéb, mint engedelmes eszköz egy magasabb kézben. Lényünk anyagi és szellemi része gyakran felismerhetőleg, de igen sokszor érzékileg fel nem fogható módon van összefüggésben a világegyetemmel. Szoros kapcsolatban élünk annak anyagi és szellemi erőivel, mert a nagy természetnek egyedül mi nem lehetünk számkivetett gyermekei.[6] Ezen kapcsolat ápolására szükséges a vallás, de nemcsak külsőségei, hanem lényegének lehető átértése és tettekben való nyílvánulása is.[7] Az embernek az a vágya, melylyel a nagy, jó és igaz után törekszik, emeli őt gondolatban a végtelenségbe és szeme ott az Istenség fényében elvakul. De az Istent a szegény ember felfogni nem képes; és mégis hinnie kell benne. — Azonban nemcsak a hit, hanem a bizonytalanság

[1] Kelet Népe 176.
[2] Stadium 292.
[3] Stadium 294.
[4] Hitel 23.
[5] Hitel 78.
[6] K. N. 42.
[7] K. N. 177.

érzete és a kétkedés is fajunkba van oltva.[1] Borzalommal gondolunk végünkre, pedig a haláltól való félelem tulajdonképp nem más, mint tudni akarása annak, a mit nem tudhatunk; mert sejtelmünk sincs arról, hogy vajjon a halál nem a legnagyobb java-e az embernek? — Az Isten igen nagy; számtalan út vezet hozzá. Azért mi gyarló emberek nem járhatunk el józanabbul, mintha türelmet tanusítunk, mert csak utóbb fog elválni, hogy kinek volt igaza. A leghatalmasabb imádság az, melyet jó cselekedettel végezünk.[2] És az emberek a jövőben nem a vakhit fanatizmusát, nem az ámítókat, hanem saját szivöket fogják megkérdezni az iránt, hogy mit higyjenek és mit tegyenek.[3] — A keresztény vallás nagyszerűsége éppen abban áll, hogy nem a külsőségnek, sőt nem is az érzelmeknek, hanem mindenekfelett az értelemnek hite. Alaptanításainak veleje nem egyéb, mint az örök igazságnak, a legnagyobb türelemnek emberi létünk követelményeihez szabott és megszellemesített mathematikai szabálya és az állambölcsességnek is legmélyebb kútfeje.[4] — De a keresztény vallást a maga tisztaságában kell tekinteni, s nem úgy, a mint azt a szenvedély, az uralkodási vágy és a türelmetlenség ördöge elferdítették.[5] Nagy szerencse e vallásban születni, mert a keresztény vallású nemzetek és népek során kivül sehol sincs igazi civilisatio, általános előmeneteli vágy és polgári erényre alapított tiszta haladási szellem.[6] De akár keresztények, akár más felekezetűek az emberek, ha felebarátaikat szeretik és jólétüket emberiesen mozdítják elő, a kereszténység szelleme hatja át őket.[7] Felebarátainkat szolgálni s a természet ajándékait bölcsen használni, annyi mint Istent imádni és szavainak engedelmeskedni.[8] — A természethez tehát folyton gondolkozva kell símulni, különben az Isten sem segít rajtunk, mivel ő nem bontja meg az

[1] Irott Naplói II. 3.
[2] Világ 55.
[3] Önismeret 198.
[4] K. N. 178.
[5] K. N. 177.
[6] Önismeret 15.
[7] Stadium 108.
[8] Világ 55.

általa alkotott természeti törvényeket.[1] — Semmi sem közelíthet a tökélyhez a társadalmi életben sem, ha a természet dönthetetlen szent törvényeit híven nem teljesítjük. Azért a társadalom, az alkotmány s az országlás berendezése és fejlesztése nem függ önkényünktől.[2] A boldogság sem függ az egyes ember, vagy nemzet képzeletétől, vagy szokásos felfogásától, hanem ennek is bizonyos törvényei vannak. A boldogság megszerzése tehát nem áll teljesen hatalmunkban. A mit mi halandók e részben magunkért tehetünk, az a lelki függetlenségre való törekvésben áll, melynek feltételei: a tiszta lelkiismeret, az életbölcsesség, az egészség és bizonyos jólét[3] Ha tehát bármily irányban igazán helyeset akarunk csinálni, alkalmazkodjunk a természet örök érvényű rendszabásaihoz, mert az igazán nagy és jó nem tetszésünk dolga. Minden szép is bizonyos okokon alapszik.[4] Nem jószívűségünk kérdése az sem, hogy honfitársainkat és felebarátainkat támogatjuk, vagy emelni akarjuk-e? Ez azért igazságos, és gyakorlati szem előtt tartása azért kötelesség, mert a természet megdönthetlen, szent törvényeinek teljesítése.[5] — A természet rendje oly bámulatosan nagyszerű; érdemes belőle magán, egyesületi, társadalmi és egész közéletünk számára tanulni.[6] A természetnek előítéletek és rossz szokások által meg nem rontott útján a a legbizonyosabban találjuk fel a szükséges tudnivalókat is. Testi erőnk alapja a lelkinek és a bátorság horgonya is abba kapaszkodik.[7] Egészségünk a szervezet épségében és annak a lélekkel való összhangjában áll. A természet legszebb köteléke a szeretet, melyből nagy tettek és nagy elhatározások származnak.[8] A nemünket fenntartani égő vágynak, a szerelemnek, mennyei érzelme alapja a házi boldogságnak.

A mindenséget Istennek az állati szükségek kielégítésére

[1] Önismeret 173.
[2] Hitel 253.
[3] Világ 54.
[4] Pesti Por és Sár 25.
[5] Hitel 253.
[6] Hitel 57.
[7] Irott naplói III. 4.
[8] Hitel 74.

célzó törekvéseink emelkedett szelleme által tetszett összefűzni.[1]

Az emberi élet nagy világ. Annak nyilvánulásai közt első helyet foglal el az összhang, mivel, mint a nagy természetben, úgy az emberben is az összhang a tökély föltétele[2]. A tökély azonban tulajdonképp elérhetetlen, de azután törekedni mindenkinek módjában áll. A felé haladva a valóság cultusa az élet tömkelegén sok irányban keresztül segít bennünket. — Midőn közvetlen testi létérdekeinkről van szó, a valóság óhajtását mindenki természetesnek tartja; de már a benső dolgok tekintetében a valónak nincs oly nagy kelete.[3] Pedig jaj annak a nemzetnek, mely a valót szemei elől téveszti.[4] Csak a realitásnak és valóságnak van tartós értéke[5], mivel egyedül a természet törvényeinek kívánalmai szerint létrejött és fenntartott anyagi, erkölcsi és szellemi alkotás hordja magában a lehetőség, siker és állandóság biztosítékát. A tiszta igazság tehát az egész világnak épp úgy, mint a mechanikának legfőbb axiomája. Az igazság azért bizonyul idővel mindig a legelőnyösebbnek.[6] Tisztelet, becsület, de igazság is.[7]

A természettel az ember szünet nélkül harczban áll, tehát erőre van szükségünk. A legfőbb erő a bölcsességben áll, melyet semmivel sem lehet pótolni.[8] Az ész az ember legnagyobb ereje, tehát az ész boldogságunk alapja is. A véletlen az emberiség életében elsőrendű rúgónak látszik, pedig csak alkalom arra, hogy az ész diadalmasan leleményes legyen[9]. — Vélemények kormányozzák a világot, és a bölcsek azok, a kik, huzamosabb időtartamokat tekintve, irányozzák a véleményeket.[10] A jó rendszer az, mely, ha eleinte nem mutat is fényes eredménye-

[1] Vliág 49—50.
[2] Önismeret 197.
[3] Világ 206.
[4] Onismeret 105.
[5] Világ 253.
[6] Stad. 166. K. N. 99.
[7] Hitel 241.
[8] Hitel 121.
[9] Hitel 178.
[10] Irott naplói 1819 okt. 20.

ket, a társadalom boldogulásának és a nemzet felvirágzásának alapja,[1] mert a hideg számolás vezet a mathesis isteni útján a valóhoz.[2]

Ezért a legmagasb miveltség legközelebb jár a természethez; de a józan ítélethez sokszor még a jól megemésztett tudománynál is többet ér a természetes, tiszta belátás.[3] Azonban a józan nemzeti szellemet a tapasztalt világbölcsek hivatvák megteremteni, s azok kisebb vagy nagyobb száma állapítja meg az országok erejét.[4] A nemzetek létért folytatott küzdelmében ezek a vezérek. Ez a küzdelem pedig az ember társas természetének megfelelőleg a minél nagyobb mérvű szolidaritással és a haladás fegyvereivel vívandó ki. Ezt bizonyitja Széchenyi mind azzal, a mit a társadalomról mond. Akadémiai munkám egész hatodik fejezetét ujból le kellene nyomatnom, ha csak némi kerekdedséggel akarnám szerves felfogását e részben jellemezni. Itt a felhozottak után most már, azt hiszem, egyszerűen csak utalhatok arra, hogy ez a rendszer mennyire modern jellegű. Egész világosan kitűnik ez a következő okoskodásból, melynek helyességét alább tüzetesen igyekszem kimutatni.

Széchehyi rendszerének szilárd alapja.

Az újabbkori tudományos kutatások folyton meggyőzőbb módon bizonyitják azt a sok világos elme által már régen sejtett és vallott nagy igazságot, hogy minden szerves mozgó teremtmény életének, sőt az egész világegyetemnek alaptörvényei azonosak e földtekén. Mindinkább közfelfogássá válik az is, hogy a haladás és folytonos fejlődés követelményeinek van alávetve minden. Ennélfogva a szerves és szervetlen világ is bámulatos kölcsönhatást gyakorolnak egymásra, melynek czélja szintén nem más, mint az általános tökéletesedés. Az idő és tér végtelenségében a nagy és kicsiny egyaránt próbára teszi és kétségbeejti emberi képességeinket, melyek segélyével úgy látszik csak annyit szabad megtudnunk, a mennyi helyzetünk s abból folyó kötelességeink felismeréséhez szükséges. A mi azon túl van, az csak

[1] Hitel 23—24.
[2] Stadium 42.
[3] Hitel 78.
[4] Hitel 71.

bámulatunk tárgya lehet, melynek azonban erkölcsi hatása szintén támogatni van rendeltetve abban álló emberi hivatásunk betöltését, hogy az ösztönök mellett a lét alaptörvényei iránti öntudatos engedelmeskedés által a világtökély érvényesülésének legkiválóbb alakjai legyünk e földön. Nem ismeretünk, hanem csupán bámulatunk tárgya lehet tehát az a nagy ok is, melynél fogva a természet bőkezűen hintette el az élet magvait mindenfelé, hogy a hol kedvező feltételei meg vannak, az fokozódó erővel érvényesüljön. De ezen érvényesülésnek más fajok életében meg van a maga természetes határa, mely nélkül az alsóbbrendű lények szervezeti tökéletességükkel megforditott arányban jelentkező óriási szaporodó képességük folytán rövid időn elboritanák az egész földtekét. Minthogy azonban az ily teremtmények a magasb rendűeknek — mint táplálékaik — létfeltételeit képezik, elharapódzásuk mindenfelé csak annyiban következik be, a mennyiben szükséges, hogy a tökéletesb életformák fenntartásának és fejlődésének eszközeiként folyton kellő mértékben meglegyenek. Arról, hogy a faji és nemi kiválasztás útján végbemenő tökéletesedés általános érvényű megmásithatatlan alaptörvényének legfőbb oka és legbensőbb lényege tulajdonképp miben áll, eddig semmiféle tudomány kielégitő felvilágositást nem nyujt; de a mindenre kiterjedő haladás szabályszerűsége oly kétségbevonhatatlan óriási tünemény, mely a szerves világ szakadatlanul kibontakozó átalakulásának jelenségeit és ennek a szervetlen világgal való összefüggését egyedül alkalmas megmagyarázni.

A fejlődés törvénye.

Az ember a tökélyesbülő fejlődés jelzett törvényének épp úgy alá van vetve, mint a többi teremtmények. Az éppen úgy küzd a külviszonyokkal, ezek között a szerves világ mindenféle elemeivel, sőt a saját nemének más fajaival is, mint a többi élő lények. Küzdelme azonban a létért, mivel társas, e mellett pedig a sok tekintetben magasb rendű idegélet működése folytán kiválóan értelmes és erkölcsi valóval biró lény, különös módon megy végbe.

A természet mint mindenütt, az emberiség körén belül is czéljainak eléréséhez fontos eszköz gyanánt alkalmazza a versenyt. A fajok e versenye a legkiválóbb eszes és erkölcsös társas lénynél azonban csak ebbeli sajátos előnyeinek fel-

használásával válhatik reá nézve eredményessé. Azért ezek az előnyök főleg a küzdelmi hatékony csoportosulás mellett hasznosithatók annak javára. Az egyénnel a természet mindenütt nagyon mostohán bánik el, az ennélfogva a társas teremtményeknél általában, és igy különösen az embernél is a fokozatos kapcsolatban jelentkező közösségekre igen nagy mértékben van utalva, azonban viszont a főközösség ereje is az egyedek minőségétől függvén, amaz ez utóbbiak gondozása és ápolásával saját létérdekeit igyekszik megóvni.

Azon emberi legnagyobb tömörülés ismerendő el tehát a faji létért való küzdés versenyében igazi egységnek és az emberi szervezkedés kiindulási pontjának, melynél az egyén és a csoportosult tömeg érdekközössége a legteljesebb. Ez pedig az összes eddigi fejlemények tanusága szerint más, mint a nemzet nem lehet. Ezek szerint a dolog természetéből foly, hogy a legfejlődöttebb és a legönérzetesebb ember is épp oly kevéssé lehet valóban önjelentőségü lény, mint nem birhat szabályszerű életműködés által jellemzett igazi szervezettel, mert hiszen a fajok életre-halálra szóló versenyének abban kell végbe menni, az egész emberiség sem. A nemzet ellenben az e küzdelem terén neki osztályrészül jutott feladatnál fogva, hogy ennek eleget tehessen, gyakorlatilag egyedül és szükségképp önjelentőségű szervezet. Mint ilyennek a főbb csoportosulásokból álló részei kölcsönösen feltételezik egymást. Ez a csoportosulás nem, életkor, származás, foglalkozás és miveltség szerint alakulhat, s azokon belül verseny csak bizonyos mértékig jelentkezik, mert vele szemben hatalmasan érvényesül az egymásra-utaltság az a szolidaritása, melynek czélja, hogy az egészet képező nemzeti közösség együttes gyarapodása minél nagyobb mérvű lehessen. E végből azután a közösség érdeke a bármely tekintetben erősebbtől a valóban gyengébbek javára áldozatot kiván.

A nemzet önjelentősége.

Az emberi csoportosulás nemzeti alakulása e szerint természetünkből folyó követelmény és oly adott jellegű tünemény, melynek előidézése, mellőzése, vagy alapjaiban való megváltoztatása valóban nem tőlünk függ. — A nemzetek keletkezése is természetes folyamat; azt csak befolyásolni és irányitani tudjuk, de mechanikus módon megindi-

tani, vagy feltartóztatni nem. Ez minden egyes, bármily hatalmas tényező erején túlterjedő vállalkozás lenne. A nemzetek leszármazás és más nemzettöredékek, vagy népiségek beolvasztása által párhuzamosan keletkeznek és gyarapszanak. Főismérvök a közös nemzeti öntudat, mely határozottan szivósabb kapocs, mint a közös eredet, vagy még a különben szintén hatalmas összetartó közös nyelv is. Ezek a tényezők ugyanis nem minden esetben akadályozzák meg azt, hogy az egynyelvű, különösen nagyobb közösségben a centrifugális erő le ne győzze a vonzás centripetális erejét. Csak a közös nemzeti öntudat önt az egyénekbe ragaszkodást és önfeláldozó szeretetet az őket minden irányban megvédeni képes egész iránt; azok nélkül a nemzeti lét sohasem fog szilárd alapon nyugodni.

Hogy a Széchenyi természetbölcseleti alapon nyugvó gyakorlati jellegű rendszerének becsét kellőleg tudjuk méltányolni, kettőt kell kiemelni: azt, hogy a benne nyilvánuló felfogás túlnyomólag az evolutio elméletének alapgondolatán épült fel, és hogy ez az elmélet akkor, midőn ő élt és működött, még korántsem domborodott ki teljesen.

Az ő korában a természettudományok nagy alapigazságait még nem volt szokás a társadalmi jelenségek megitélésénél irányadóul elfogadni; de a természettudományok sem mentek még át azon a nagy átalakuláson, melyhez az első hatalmas lökést Darwin Károly csak 1859-ben adta meg nekik. — A Linné által még a tudomány alapjául is elfogadott teremtési tan Cuviernek, Goethének, Lamarcknak, Geofroy St. Hilairenek, Lyellnek, Darwin Erasmusnak elméletei s a Kant-Laplace-féle kosmogóniai hypothesis által jó részt ugyon meg volt már czáfolva; de mindezek inkább csak állitották, mint kétségtelenül bebizonyitották, hogy a világ folyása a folytonos átalakulásból és fejlődésből áll. — Darwin Károlynak volt fenntartva az a példátlan hatás, melynél fogva már első korszakot alkotó művével az összes tudományos vizsgálódás számára új és minden valószinűség szerint maradandó alapokat teremtett. Ő a létért folytatott küzdelem természetének megmagyarázása és igaz voltának szükségképp, kénysze-

ritően meggyőző feltüntetése által a szerves világ — egyet kivéve — mindenféle tüneményeinek megértését lehetővé tette.

Előtte ugyan mások is, és különösen Jean Lamarck behatóan foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a fajok miként alakultak. Lamarck is pedzette ezen alakulás lényegét, de azt mégis csak speculativ alapon tárgyalta, és csupán egyes eseteket hozott fel bizonyitékul e részben; hanem e mellett még valamely transcendentalis elvben is hitt, melynek hatása oda irányul, hogy a fajok általános tökélyesbülése előre megszabott utakon való haladás által álljon be.

A fejlődési tant ebben az állapotában Lamarck elméletének szokás hívni. Ennek az elméletnek lényegét az életműködésileg keletkezett szervi elváltozások cumulativ átörökítése képezi. A szerves fejlődés okainak ezen első hypothesise azonban minden szemünkbe ötlő jelenség megmagyarázására nem elegendő, mert csak a magasabb rendű és életczéljaik eszközei felett eszmélni, úgyszólván gondolkozni képes állatokra volt tekintettel. Az alsóbbrendű állatok s a növények fejlődését előidéző és előmozdító okokat ez az elmélet nem deríti fel, mivel sok alkalmazkodási, adaptiv jelenségeit nem magyaráz meg.

A darwinismus. Minden tekintetben sokkal kielégítőbb az az elmélet, melyet 1858-ban Darwin és Wallace egy időben tettek közzé. Ez az elmélet egyikén nyugszik a következményekben leggazdagabb emberi gondolatoknak. Annál tulajdonképp a legcsodálatosabb az, hogy tudatára korábban nem jutott az emberiség, mert hiszen nélküle a körülöttünk fekvő és mozgó nagy mindenséget, és ennek közepette a saját magunk helyzetét sem vagyunk képesek felfogni.[1]

Ennek az elméletnek lényege az, a mit Darwin röviden küzdelemnek nevezett a létért. E szerint a természet mintegy kiválasztja minden faj minden egyes nemzedékének azokat az egyedeit, melyek a legéletképesebbek, vagyis a faj életének fenntartására a legalkalmasabbak.

[1] G. J. Romanes: Mental evolution; Darwin und nach Darwin (német fordítás) I. 299. l.

Ez a folyamat az egész természetben érvényesül. A szervezetek az őket környező külvilághoz folyton és következetesen alkalmazkodni törekszenek. Alig van tehát ok, miért kellene e részben bizonyos határt áthághatlannak elfogadni, legalább addig, míg az illető szervezet a maga külső viszonyaihoz teljesen nem alkalmazkodott. Ha a külvilág szakadatlan átalakulásával az egyes fajok életfeltételei is folyton nem változnának, valószínűleg az következnék be, hogy a fajok így átalakulva és életfeltételeikhez símulva azután változatlanul maradnának fenn. De századokon át a korábbi állapotokhoz képest a külső természet is lényeges változásokat mutat. Ebből következik, hogy a természetes kiválás soha meg nem szűnő folyamat, melynél fogva az egész organicus és vele az anorganicus világ is szakadatlanul, habár lassan, átalakul és fejlődik.

Hogy ez a küzdelem a létért tényleg folyton történik, arról mindenkinek meg kell győződni, ha a rokonfajok sorozatán végigtekint és látja, hogy ez a tusakodás mibe kerül. Hiszen az egyes fajoknak az akadálytalan szaporodás mellett mennyivel gazdagabbaknak kellene lenniök, mint a minők tényleg. Mondhatni ugyanis, hogy a világra jött szerves lények minden fajának átlagát véve azok alig ezredrésze éri el a fajfenntartásnak megfelelő időt. Mily rettenetesnek kell lenni ily körülmények közt a létért folytatott harcznak?

Minden fajnak ezen küzdelmében a kiváló és győztes egyedek azután megint ily alkalmas utódokat hagynak maguk után, de bizonyos, hogy ezek nem tökéletes ismétlődései az elődöknek. A földön élő sok millió ember közül kettő sem annyira egyenlő, hogy közöttük különbség egyáltalán nem mutatkoznék. A hasonlóság tehát a szerves lények közt általában mindenütt inkább faji, mint egyéni jellegű.

A természet azonban minden fajnak egyedeit alaposan megtudja különböztetni egymástól, és az a legcsekélyebb eltéréseket is számba veszi. Ennélfogva, ha ezen eltérések az illető alany és faja fenntartása szempontjából valamely egyednek bármiben előnyére válnak, akkor az választatik ki.

Mindez nem csupán elmélet, hanem oly tény, melynek igaz volta mellett sok százezer példa és bizonyíték hozható fel.

Ez okoskodásból az a tanulság, hogy az említett tényekből álló általános evolutionalis folyamat ma már teljesen kielégítő és megnyugtató magyarázatot tartalmaz sok mindenre, a mit más elmélet nem magyaráz meg. Ilyen jelenség az, hogy az egyedek elváltozásai csak annyiban mozdítják elő őket a létért való küzdelemben, a mennyiben azok a viszonyokhoz és körülményekhez való alkalmazkodás szempontjából hasznosak.

A természetes kiválás célját azonban elsősorban nem az egyén, hanem a faj fennmaradása képezi. A hol az egyed életérdeke az egész fajnak létérdekével ellentétbe jut, ott az előbbi kérlelhetetlen módon áldozatul esik azoknak, melyek a faj fejlődésének és fennmaradásának föltételeit elősegíteni nála alkalmasabbak.

A küzdelem a létért tulajdonképpen tehát kettős harczot jelent, mert egyfelől ugyanazon fajnak egyedei közt folyik a polgárháború, másfelől pedig a faj a maga egészében tusakodik az egész külvilággal. A legalkalmasabb egyedek a fajok belül és a legalkalmasabb fajok egymás között harczolnak létökért. Az egyedek belső harczának, a polgári háborúnak, sikerét az egyének tényleges alkalmazkodása és a saját erejökbe vetett bizalom teszi valószínűvé. A faj fennmaradása pedig attól függ, hogy a faji alkalmazkodás képességével és a népek kölcsönös összefüggésén alapuló solidaritással az a saját helyzete által megkivánt mértékben tényleg bir-e?

Ez a küzdelmi parallelismus minden társas természetű állatfajnál könnyen észlelhető módon domborodik ki. Igy megvan pl. a méheknél és a hangyáknál, melyek együttes körében a közreműködési ösztönök mellett értelmiségre való nevezetes társas szokások léteznek. Még inkább áll ez az embereknél, ezen mindenekfelett társas lényeknél, a kik fennmaradása igen nagy részben a társas ösztönöknek tulajdonítható, melyek csúcsát az értelem és lelkiismeret kifejlődése s nyilvánulása képezi.[1]

[1] Ch. Darwin: On the Origin of Species. Hatodik kiadás 570—575. oldal és a Descent of man befejezése.

Az egyéntől megkülönböztetendő ezeknél fogva a társas alkalmazkodási képesség, mely mindjárt a család körén belül ötlik szemünkbe. Tágul azután a kisebb-nagyobb közösségek határai közt, míg végre az egész fajt felöleli.[1]

Mindennek megállapításánál nagy fontossággal birt a tünemények okainak lehetőleg természetes alapon való megmagyarázása, illetve az erre irányuló törekvés. E részben Sir William Hamilton a takarékosság törvényét állította fel; azt a törvényt, mely nem engedi meg, hogy magasbrendű okok hatását fogadjuk el, ha az alsóbbrendűek a megfigyelt jelenségek megmagyarázására elegendők. A határt a tudomány és a babona között ez a törvény képezi; a tudomány logikája ugyanis a takarékosság törvényét fontosnak ismeri el, míg a babonáé ezt nem teszi.

A takarékosság törvénye.

Darwin elméletének roppant hatása volt az eszmék tisztázása tekintetében nemcsak a természettudományokra, hanem az ember életének mindeféle jelenségeit tárgyazó összes ismereteinkre általában is. Az öröklékenység az alkalmazkodási képességgel kapcsolatban a szerves fejlődés egész menetének alapos megértésére vezetett. Csak ez a kettő együtt teszi lehetővé, hogy minden faj számtalan egyedeinek munkája és fejlődési küzdelme a világ alakulása szempontjából általában becscsel birónak tünjék fel. Az érteti meg velünk, hogy a szellemi és erkölcsi élet terén is minden vívmány a világ tökélyesbítésének menetében egy-egy lánczszemmé válik, mert a közreműködés annak folytatásánál mindennek, a mi él, mozog, gondolkozik és törekszik, rendeltetését képezi, melynek ha nem tesz eleget, mulasztásáért neki és fajának meg kell lakolnia. Az öröklékenység minden családban és minden népben nagy szerepet játszik tehát, mert a sajátságok nemzedékről nemzedékre általa plántáltatnak tovább, és azáltal alakul ki a nemzetek jellege is, melyet az alkalmazkodási képesség, az adaptatio, javítani, gazdagítani és a faj megélhetésére nézve hatályos tényezőjévé tenni alkalmas.—Széchenyi mintha ezt a törvényt sejtette volna akkor, midőn műveiben ismételve felkiált, hogy a nemzetnemesítés czéljából jutal-

Az evolutio elméletének tudományos becse.

[1] Krapotkin: Nineteenth Century, 1888. februári és 1891. áprilisi füzet.

mazatlanul és külső emlék hátrahagyása nélkül alkalmazott munka és áldozat is örök időkig élni fog, mert ezen törvény értelmében valamint az anyag egy paránya, úgy az erő egy mozzanata sem vész el. Az élet folyamának rögzített vívmányai így valóban egy-egy csepp örökévalóságot képeznek. E törvény átértését jelzi az a nyilatkozata is, hogy a természetben nincsen más jog, mint az erősebbnek a joga.

Találóan mondja Zachariás is,[1] hogy az öröklékenység által megállapodott népjellem minden alkalmi előnyös változása a népfaj emelésére és nemesbülésésre szolgál, mert az ember a maga testi szervezetére nézve éppen úgy tárgya a természetes kiválásnak, mint az állatok. S ennek alapját és legfőbb okát Malthusnak Darwinra is oly nagy benyomást tett kiindulási pontja[2] képezi, mely szerint az ember sokkal nagyobb mértékben képes szaporodni, mint a fenntartásához szükséges élelmi szerek; ez okból a létért neki is, és pedig a természetes kiválás útján, erősen küzdenie kell.

Az újabbkori kutatások tehát bebizonyították, hogy az életnek physikai alapjai minden szerves lényre nézve azonosak ezen a földtekén. De figyelembe veendő az is, a mit e részben Dreher[3] mond, hogy főtulajdonságait az ember mint az öröklés eredményét ugyan már magával hozza a világra, de ez az öröklés nem mindig egyenes.

A természet ugyanis a szellem kiképződése tekintetében is pazar kézzel hinti el a magokat, és azok általában igen kegyetlen és nagymérvű elpusztulása mellett gondoskodik arról, hogy bizonyos mennyiség ezekből szintén életben maradjon s további fejlődések kiindulási pontjait képezze. Az erkölcsi mozzanatok szintén ezen magok közé tartoznak; mert téved a ki azt hiszi, hogy amazok az idegéletműködés egyéb mozzanataitól elválaszthatók. Az idegélet összes többi erőivel együtt az erkölcsiség — úgy az egyes emberben, valamint egész népeknél — emelkedik, vagy hanyatlásnak indulhat.

[1] Otto Zacharias: Ch. Darwin und die culturhistorische Bedeutung seiner Theorie, Berlin 1882. 53. lap.

[2] Darwin 1875-ben Zahariashoz levelet írt e részben, melyet idézett művében ez szószerint közöl is.

[3] Dr. Eugen Dreher: Der Darwinismus und seine Konsequenzen in wissenschaftlicher und socialer Beziehung, Halle 1882. 109. l.

És ha az ember a saját történetének folyamán végig tekintve kénytelen is annak sok fejezetétől undorral fordulni el, az evolutio elmétetéből általán véve mégis vigaszt meríthet, mert abból az derül ki, hogy e világon minden fejlődik, egy reánk nézve legnagyobb részt elfedett magasb czél felé törekszik, és hogy azt a tökélyt még korántsem értük el, melyet ezen világ nagy Alkotójának terve szerint valóban elérhetünk.

Az, hogy a létért folyó harczot az egyes népek és ezeken belől az emberek szakadatlanul kénytelenek vívni egymással, az életet nagyon kegyetlen színben tüntetheti fel előttünk; de félreismerhetetlen tény, hogy erre a küzdelemre a természetnek feltétlenül szüksége van.

Ez a nagy tanulság vezeti a népeket arra, hogy létfeltételeiknek minél inkább eleget tenni igyekezzenek. A mely nép mint egész ezeket a legjobban fogja fel, és azokhoz a leghívebben tud alkalmazkodni, annak van a legtöbb kilátása a fennmaradásra. Ennek a szükségszerű alkalmazkodásnak tulajdonítható minden polgárosodás, a törvények uralma, az állami élet s a bel- és külbékének minden intézménye és összes biztosítékai.

Hogy ez intézmények minden tökéletlenségök mellett is folyton hatályosabbak, hogy a törvények fensége mindig határozottabb, hogy végül a háborúk, ha nem is szüntek meg, de folyton ritkábbakká válnak s szelídebb erkölcsök uralkodnak: mindez a haladás, a fejlődés tövényének hatásaként jelentkezik, mivel az emberiség kül- és belterjes gyarapodásának elengedhetetlen föltételeit képezik.

Nagyon megérdemlik a figyelmet azok az idevágó gondolatok, melyeknek már idézett művében[1] Romanes ad kifejezést. Ezek szerint nem volt szükség, hogy Darwin győzzön meg bennünket arról, hogy az egész teremtés szenvedve sóhajt és fájdalmakkal van tele. A Darwin érdeme csak abban áll, hogy e részben gondosabban nézett és élesebben látott, mint előtte mások, és tudományosan mutatta ki, hogy a fájdalom törvénye sokkal szigorúbb, szüksége-

[1] G. J. Romanes: Darwin und nach Dazwin (német fordítás angolból) Lipcse, 1892. I. 20 l.

sebb, sőt elkerülhetetlenebb, mint az emberek azt korábban hitték, és hogy ez a fájdalom mily jótétemény, mivel az a tökélyesbülés föltétele. — Sokan ez állítás ellen felhozzák, hogy elhihetőségének útjában áll annak meggondolása, hogy a haladásnak ily árral való válhatlan kapcsolatba hozása a Mindenható jóságáról táplált hitünkkel van ellentétben. Hát az kétségtelen, hogy véges eszünkkel gondolkozva első pillanatra ez csakugyan kibékíthetetlen ellentétnek látszik. De bízni kell abban, hogy eme kibékítés a tagadhatatlanul fejlődő emberi belátásnak később sikerülni fog. Sőt már mostani felfogási képességünk mellett is azzal a ténynyel, mely szerint a Teremtő a világ fejlődését a fajok egyedeire való tekintet nélkül a fájdalomban rejlő factor által mozdítja elő, szembe állítható az a másik tény, hogy a fájdalom oly kényszereszköz, mely által a természet kipusztítja azon egyedeket, melyek olyasmiben keresik örömüket, a mi a faj fennmaradásának és nemesedő gyarapodásának árt, és pedig avégből, hogy azok szaporodjanak el, melyek a fajra nézve kedvező dolgokban találnak örömet. — Az bizonyos tehát, hogy örömnek és boldogságnak, fájdalomnak és nyomornak az érző természetben lenni kell. Nem lehet ennélfogva a kettő közt oly különbséget tenni, hogy az egyik absolut jó, a másik absolut rossz, mert a természetes kiválás általi haladás folyamatára nézve mind a kettő egyaránt fontos mozzanat. — Széchenyi munkáinak is nem egy helyén hasonló felfogásnak igen határozott és világos kifejezéseivel találkozunk.

A fejlődéstan ez okok következtében a tudományok legtöbb terén méltán nyer folyton tekintélyben. Mindazonáltal el kell ismerni, hogy a Darwinismus ellen komoly tudósok körében is sok kifogás emelkedik a legújabb időben. Azonban ez ellenvetések lényegét a nem szakavatott mívelt közönség teljesen félreérti. Ennek bizonyítására én három tekintélyes nyilatkozatra utalok, melyekre kiváló szaktudósunk, Entz Géza, figyelmeztetett engemet. Ezek egyike Ziegler Ernőtől származik, a ki tavaly megjelent és szakkörökben igen komolyan vett művében[1] azt mondja,

[1] Dr. Heinrich Ernst Ziegler: Ueber den derzeitigen Stand der Descendenzlehre in der Zoologie, G. Fischer, Jena, 1902.

hogy a nagyközönség egy része igen szeretné, ha a Darwinismus csődbe jutottnak lenne kijelenthető. Azonban, ha a leszármazás tana bizonyos hagyományokkal nem állana ellentétben, akkor azt mindenfelé természetesnek és magától értetődőnek tartanák már napjainkban, mert hiszen minden annak igazsága mellett bizonyít. Az a nagy átalakulás, a melyről szó van, nem esik a történeti időkbe, de az egész kövülettan, mely a flórák és faunák változásait mutatja, szakadatlan bizonyíték a leszármazástan igaz volta mellett. Különben is annak számtalan bizonyítéka található fenn az állattanban, az összehasonlító boncztanban és a fejlődési történetben. A természettudományok története azt tanítja, hogy szorgalmas vizsgálat útján a legsötétebb problémák is felderíthetők, és a megismerésnek a jövővel szemben nem szabad határokat vonni, mint a hogy ezt a transcendens tan hívei teszik.

Plate L. berlini tanár „Die Bedeutung und Tragweite des Darwinischen Selectionsprincips" czím alatt másfélszáz lapra terjedő igen beható értekezést nyujtott be a német zoologusok IX. nagygyűlésének, és pedig mint ezen kérdés előadója.[1] Ebben rendszeresen osztályozza a Darwin tana ellen felhozott összes kifogásokat és ellenvetéseket. Elismeri, hogy daczára annak a hatásnak, melyet az nyelvtudományra, az embertanra, sociologiára és a bölcsészet egyes ágaira gyakorolt, a tudósok által ellene intézett támadások folytán annak becsülése jelenleg süllyedőben van. De az összes komolyan vehető ellenvetéseknek igen beható és szorosan tudományos vizsgálata után, az illető kongresszuson semmiféle ellenvetéssel e részben nem találkozván, eredményképpen azt állapította meg, hogy a Darwinismus az állattan terén történt összes kutatások figyelembe vétele mellett ma sem tekinthető tulhaladott álláspontnak, hanem az most is, mint azelőtt, éles világot vet a szerves élet végtelen nagy számú alkalmazkodási eseteinek máskülönben teljesen érthetetlen terére. Megállapítja továbbá azt, hogy az ellenvetések legnagyobb része hiányos biologiai iskolázottságra vihető vissza. Jellemző, hogy a leszármazás tanának ellenei között a legtöbb museolog és pateontolog

[1] Verhandlungen der deutschen zoologischen Gesellschaft IX. Versammlung zu Hamburg, 1899. Leipzig. Az 59—60. és a 192. és a 199. l.

található, a kik mindig csak holt anyagokat vizsgáltak. Ellenben, a ki az élő állatoknak elváltozásait és a szervezetek csodás világát biologiai szempontból alaposabban vizsgálta, annak lehetetlen a Darwin tanában rejlő nagy igazságról meg nem győződni.

Ez a tan az elemi életfolyamatok keletkezését, igaz, nem magyarázza meg, a variabilitás és az öröklékenység okai a mellett is megfejtetlen rejtélyek maradnak, a fajok és csoportok osztályozására nézve fontos, de különben közömbös sok jelenség nincs, vagy csak részben van avval az elmélettel összefüggésben, mindazáltal a létért való küzdelem és a fajok természetes kiválása rendkivül fontos tényezők, melyek a szerves átalakulást naponként, sőt minden órában befolyásolják, s a belső és külső alkalmazkodás megszámlálhatatlan csodás eseteit megértetik velünk. Nem az egyedüli tényező, mely a szervezetek felett uralkodik, de mindenesetre egyike a legfontosabbaknak.

Végül érdekes, hogy éppen a geologiának és palaeontologiának kiváló tanára, Koken, a tübingai egyetemen — említi, hogy a Darwin tana ellen a palaeontologusok köréből sok kifogás emeltetett; daczára azonban ezeknek a meggyőződés a Darwin-féle leszármazástannak igazsága iránt a palaontológiában ma szilárdabb, mint valaha.[1]

A darwinismus és a positiv vallás.

Hangsúlyoznom kell még, hogy Darwin összes munkáiban nem akadhatni egy tételre sem, mely a positív vallással nem volna összeegyeztethető. A fajok eredetének természeti törvények utján való megértésére irányuló törekvése a legvégsőbb nagy oknak, a Mindenható Gondolat és Akaratnak, hivését nem semmisítheti meg, mert sem a történet, sem a természettudományok nem adhatnak felvilágosítást az iránt, hogy mi tulajdonképp a fejlődésnek valódi benső oka, lényege, és nem fejthetik meg az érzés és öntudat eredetének nagy titkait. Ez az a határvonal, a hol a hit és a tudomány érintkeznek egymással.[1]

[1] Ernst Koken: Palaontologie u. Descendenzlehre. Jena 1902. 3., 9. és a 32—33. ll.

[1] Lásd Margó Tivadar értekezését: Darwin és az állatvilág, Budapest, 1869.

Az evolutió tanát tehát az egységes világnézet alapjául nyugodtan el lehet fogadni, és az emberi élet társas jelenségeinek rendszeres taglálása is bátran fektethető arra. Érthető azért, ha a darwinizmus befolyása a természettel összefüggő összes ismereteinkre folyton nagyobb lesz. De nemcsak az állat- és növénytan, a geologia, palaontologia és anthropologia, hanem a philosophia, sőt a nyelvészet, a történelem és társadalmi tudományok, gyakran még öntudatlanul is, egyre jobban mutatják annak folyton mélyebbreható befolyását.

Az evolutio tana mint Széchenyi rendszerének mértéke.

Azért, midőn a Széchenyi rendszerének méltatásához tudományos mértéket kerestem, nem találtam alkalmasabbat, mint az evolutió elméletét. Ez a tan ugyanis az egyéni és társas szervezetek életműködésének folyamában általa megfigyelt és kiemelt jelenségeket is a legjobban magyarázza meg.

Hivatkozom e részben mindarra, a mit világnézetére vonatkozólag jelen művemben az eszméit tartalmazó helyek tüzetes megjelölésével modottam. Munkáinak ott idézett részei egymást feltűnő teljességgel egészítik ki. Különösen pedig még kiadatlan naplóinak egyes kötetei, nevezetesen a második és harmadik, melyek idevágó egész értekezéseket foglalnak magukban, kétségtelenné teszik, hogy Széchenyi minden vallásossága mellett a természetbölcselet által volt áthatva.

Mondhatom, hogy magam is egyik meglepetésből a másikba estem, midőn eszméinek csoportosítása alkalmával azokat a maguk plasticitásában kidomborodni láttam. Ekkor értettem meg főleg azt, hogy a valóság tiszta felfogására és útmutatásainak értelmes követésére ezer változatban és árnyalatban miért fektetett oly rendkívül nagy súlyt, s miért kiált fel már első művei egyikében, hogy „hagyjuk el a túlvilági élet képzetének partnélküli örvényes tengerét".[1] És ez a nyilatkozat nála nem valamely egyszerű szeszély, vagy véletlen elszólás volt, hanem a lelkében mélyen gyökeredzett. Ennek bebizonyítása végett idézem még hat évvel a Világ megjelenése előtt írt következő sorait: „Meg vagyok róla győződve, hogy a természet törvényeinek felfedezése terén

[1] Világ, 55. l.

már nagy lépést tettünk előre; de még 999-szer nagyobbakat kellend tennünk a jövőben, míg végre ahhoz a határhoz jutandunk el, a hol gondolkodási erőnkre nézve igazán kezdődik a sötétség. Boldog jövő nemzedékek! A ti nagyobb és szélesbb körű tudástok türelmesebbé, szelidebbé, erényesebbé és ennélfogva boldogabbá fog tenni benneteket. Fogadjátok szivélyesen üdvözletét ősz ükapáitok egyikének, a kit a Mindenható Isten annyi belátással és a gondolatok oly világosságával áldott meg, a miért örökké hálás marad iránta, hogy ezen szavakat már 1825-ben irhatta meg, midőn a szabad gondolkozókat bezárták." [1]

Az evolutió ez elméletének Széchenyi összes állításai — mint láttuk — a legjobban felelnek meg, a mi azt bizonyítja, hogy afelett ő sokat gondolkozhatott. Korántsem állítom, hogy evolutionistikus gondolatait ő csupán önmagából merítette. Hiszen ennek az elméletnek, miként már utaltam rá, nemcsak nyomai, hanem mint hypothesisnek egész kerete megvolt már az ókorban Empedoklesnél és Lucretius Carusnál, ujabban pedig Lamarck 1809-ben megjelent és Herdernek a mult század elején több kiadást látott művében. Ez utóbbi iró már részletesen fejtegeti,[2] hogy miként hág a természet mindig magasb és magasb fokra. Végül Goethenek különösen természettudományi tárgyú műveiben és Eckermannal folytatott beszélgetéseiben sok ez alapon nyugvó és nagyon megkapó bölcselkedés foglaltatik. — Ilyen és hasonló olvasmányok már korábban, mintsem reformátorként fellépett volna, bizonyára benyomást tettek Széchenyire. De hogy ő ezt rendszerének alapjává tette, melyen okoskodásait és egész politikáját oly következetesen fel tudta építeni, bizonyítja, hogy a fejlődéstani elméletnek nemcsak sejtelme, hanem tudata is, élénkebben élt benne, mint korának legtöbb kiváló társadalomtudományi írójában és politikusában.

Az ember küzdelme a létért.

Az általános fejlődési tannak nyers alkalmazása az ember életküzdelmeinek jelenségeire azonban nagy tévedés lenne, és pedig két okból. Az első abban áll, hogy az ember mindenekfelett társas természetű lény, és a második okot az

[1] Irott Naplói 1825. évi kötetének 65. lapján.

[2] J. C. Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 3. Aufl. Leipzig 1828 I. k.

képezi, hogy az embert az állatoktól rendkivül kifejlődött szellemi és erkölcsi valója folytán igen nagy űr választja el.[1]

Az összes élő és érző lények között a legnagyobb társiassággal az ember bír, a ki nem azért társul, mivel ez reá nézve másnemű életmódjánál előnyösebb, hanem mert már születésekor tagjává lesz a társadalomnak. Egyénisége sem más, mint a társas élet folyamatának eredménye. Ezt Széchenyi társadalmi tana igen szépen és érdekesen domborítja ki. Ezen társiasságnál fogva az ember küzdelme a létért nagyon bonyolult tünemény. Míg az állat léteért legtöbbnyire egyedenként harczol a természet és az annak ölén élő versenytársai ellen, addig az ember erre a harcztérre mint a különböző társas közösségek tagja lép. Tusakodása nem csupán s nem első sorban egyéni, hanem egyúttal és főleg társas jellegű. És ez annál jobban domborodik ki, minél magasabb fokú civilisatióval biró társadalomban él. — Széchenyi szépen fejezte ki ezt a következő megkapó gondolatban: „Minél magasabbra emelkedik az emberi nem, annál kevésbbé lehet híjával ember embernek. A mint társasági viszonyai szaporodnak, szükségei nőnek, úgy napról-anapra többet veszít farkas függetlenségéből; de viszont határtalanul nyer a házas s társasélet mindazon érzéseiből, melyeket az önös, vagy a természet fia nem ismer, s ekképp polgári és lelki függetlenségre soha sem emelkedhetik. De könnyű közlekedések s gazdag, minden házi szükségeinket kielégíthető szomszéd helyek nem a természet adományai, hanem egyenesen mesterséges csinálmányok, melyeknek, habár birtokában nem vagyunk is, beleigtathat azokba a köz kifejlődés".[2]

Az ember egyéni küzdelme a létért tehát alá van rendelve a sikeres collectiv küzdelem föltételeinek, és a solidaritásban találja meg a maga természetes jogosult határait.[3] A széleskörű solidaritás hiánya főleg az osztályi öntudat békóiba kasztszerűen vert társadalmat gyakran akadályozza a sikeres collectiv küzdelemben, minélfogva igen nagy nem-

[1] Lásd az e részben felhozható összes érveket Dr. Hainisch Mihálynak „Der Kampf des Daseins und die Socialpolitik" (Lipcse 1899) czímű művének 25-dik és következő lapjain.

[2] Pesti Por és Sár 79—80 ll.

[3] Hainisch id. műve 27 l.

zetek is idegenek uralma alá kerülnek. Példa reá napjainkban India és Egyiptom.

A társas ösztönön kivül az értelmiség ad más alakot az ember léteért folytatott küzdelmének. Az értelmiséggel fogja fel az saját természetének törvényeit és követelményeit. Az értelmiség fejlesztői tehát nagy érdeket szolgálnak, mert az, a mivel ők a nemzetek szellemi kincseit gazdagítják, nemcsak ezekre, de az egész emberiségre nézve sem vész el soha, mivel annak létküzdelmét nagyon megkönnyítették. Mindezeknél fogva bármily testi rokonság legyen is az ember és a legmagasabb fejlettségű állatok között, szellemi képességeinél és ezeken alapuló erkölcsi valójánál fogva áthidalhatatlan űr tátong közöttük.

A természettel szemben a mívelt társadalomban élő ember sokkal szabadabb, mint az állatok, mert nem csupán érzéki benyomásoknak van alávetve, s nemcsak a jelen pillanatnak él, hanem a világot okozati összefüggésben észrendi gondolkozás által képes felfogni, s a távolabb jövőben megvalósítandó czélok után is törekszik.

Az ember és az állatok között fennforgó különbségek legnagyobbika mindazáltal az, hogy önönmagát teheti gondolkodása tárgyává, s megállapíthatja a maga helyzetét a természet körében; figyelmét és akaratát létföltételeire irányíthatja, és ezáltal a saját fejlődésére tevékeny befolyással bir. Igy azután az ember nemcsak környezetének, a növény- és állatországnak, hanem magának az emberi nemnek evolutiójára szintén közvetlen hatást gyakorol.

A világnak az emberrel érintkezésben levő része tehát az emberi természet nyilvánulásaival okozati összefüggésben halad. Igaz, hogy az emberi fejlődésben is a nagy természeti törvények érvényesülnek. És a vallásos érzelemnek, hogy ezt megnyugvással fogadhassa, nincs egyébre szüksége, mint annak szem előtt tartására, hogy azok a törvények isteni eredettel bírnak. A természeti törvények a czélszerűségen alapszanak, de az ember ethikai eszményének sincsen más alapja; csakhogy annak czélszerűsége első sorban nem az egyénre, hanem a fajra előnyös.

Az emberre nézve ugyanis minden csak akkor erkölcsös, ha általánosan alkalmazva az emberiségre nézve elő-

nyösnek bizonyul. Ilyennek ismerendő el ennélfogva a külön nemzeti lét és a nemzeteknek versenye is egymással. Ebben a versenyben az adott viszonyok között legalkalmasabb, t. i. a lét fenntartására és folytatására legarravalóbb győz, habár ez az arravalóság nem is foglalja mindig a viszonylagos legnagyobb tökélyt magában.

Az osztályok küzdelme ugyanazon nemzet körében e szerint más természetű, mint a nemzeteké egymással, mert az osztályok egyensúlyba helyezkedvén, solidaritásba jutnak, minélfogva egymás közötti viszonyukat a kölcsönhatás és nem az uralom jellemzi. A gyengébbek támogatása az erősek által szintén a solidaritás kifolyása, melynek rendeltetése végső elemzésben nem egyéb, mint az egész társadalomnak erősítése. — Az osztályok képződésének csoportosúlási pontjai adva vannak, és azoknak az emberi társadalomban mutatkozó benső értékéből következnek. A magasabb osztályokba való tartozás bizonyos előnyökkel, de bizonyos kötelességekkel is jár, a melyek teljesítéséhez kiválóbb tulajdonságok szükségesek. Annak a követelménynek tehát, hogy a magas osztályhoz való tartozás általában véve megfelelő arravalósághoz legyen kötve, ethikai alapja van. Ezen arravalóság próbáját az osztályok közötti küzdelemnek kell szolgáltatni, melynek azonban sohasem szabad annyira menni, hogy ellenségeskedéssé fajuljon. — A nemzetek közötti harcz ellenben életre-halálra szól, és valószinüleg fog szólni mindig. Ha a civilisatio ezen harcznak kitöréseit gyéríti is, azt megszüntetni egyáltalán nem képes; sőt amennyiben a magasb közművelődés által a nyilt háborúskodás ritkábbá válik, ugyanolyan, vagy talán sokkal nagyobb mértékben fokozódik ez a feszültség a nemzetek kölcsönös viszonyában egymáshoz, a mely a harczra való folytonos készenlétben nyilvánul.

Ha ezeket mint a legújabb tudományos kutatás eredményeit szemeink előtt tartjuk, s azokat a Széchenyi tanításaival és tanácsaival összehasonlítjuk, lehetetlen mély belátása előtt meg nem hajolnunk.

Spencer synthe-ticus bölcselete.

Szerintem az emberiség küzdelmének ezt a különös jellegét rendszeresen és magas szinvonalon eddig a legjobban Spencer Herbert tüntette fel, a ki az evolutio elméletére fektette sytheticus bölcseletét, melynek ennélfogva

az a nagy előnye is meg van, hogy a főleg analytikus természettudományokat kiegészíti, és azok bölcseleti elemeinek mintegy ellenpróbáját szolgáltatja. Ha tehát a mondottakat bebizonyítva is akarjuk látni, akkor czélszerű e részben az ő segítségét venni igénybe.

A Spencer egyénisége és rendszere oly nagy helyet foglal el a mi korunk eszmemozgalmainak terén, hogy azzal minden a jelenlegihez hasonló művek olvasója többé-kevésbbé tisztában lesz. Azonban a teljesség kedvéért egy kiváló hazánkfiának és akadémiánk kültagjának, Stein Lajos berni tanárnak, egy most megjelent tanulmányából,[1] melyről hozzá intézett levelében Spencer Herbert is nagyon elismerőleg nyilatkozott, egy pár reá vonatkozó adatot és jellemző vonást mégis felhozok itten.

Spencer Herbertet tanúlmányai és elmélkedései még Darwin fellépte előtt meggyőzték a fejlődési elmélet helyességéről, azért lemondva minden más foglalkozásról, nem éppen fényes anyagi viszonyai daczára arra határozta el magát, hogy egész életét ezen tan bölcseleti alapon való kidolgozásának szenteli. Óriási fáradsággal, roppant halmaz természettudományi és bölcsészeti ismeretet szerzett magának, hogy a természet jelenségeinek lényegét és összefüggését jól legyen képes megérteni és megmagyarázni. Már 1858-ban tisztán állott előtte, hogy a fejlődés az egész világnak alaptörvénye, és 1860-ban adta ki egész synthetikus philosophiai rendszerének programmját, melyet negyvenkét év alatt teljesen ki is dolgozott.

Stein Lajos nyomatékos itélete szerint Spencer a ma élő bölcsészek fejedelmének tekinthető. Jelentősége oly nagy, mint Spinozaé volt, csakhogy mig ez a lét, addig Spencer a levés bölcseletét irta meg. Stein messze viszi köztük az összehasonlítást és párhuzamba helyezést. Erre én már nem térhetek ki. Czélommal jóval meggyőzőbbnek és így sokkal gyakorlatibb eljárásnak tartom azt, ha Spencer philosophiájának kimagaslóbb pontjait csak érintve, azonnal kiemelem, hogy a gróf Széchenyi István nemzeti politikája

[1] Neue Freie Presse 1902. évi junius hó 22-iki számának tudományos mellékletén.

azokkal mennyiben egyezik meg. Ezt az eljárásomat megokolja, hogy ez uton a legegyszerűbb módon állapíthatom meg nagy reformátorunk társadalompolitikai alapelveinek és tanainak a maguk összességében a tudomány szempontjából való korszerűségét is.

Spencer Herbert művei egész kis könyvtárt képeznek, azért az ő rendszerét alkotó eszmék feletti szemletartást nagy mértékben megkönnyítette F. Howard Collins, a ki öt évi munka után a Spencer synthetikus bölcseletének a nagy bölcsész által élőszóval ellátott csupán egy vaskos kötetre terjedő „Epitome"-jét írta meg. E mellett Collins az egyes philosophiai művek szakaszainak sorszámát is megtartotta, midőn azok tartalmát tizszeresen főleg azáltal redukálta, hogy a nagy bölcsész által felhozott sok felvilágosító példát és adatot gyérítette. Azonban lehetőleg a Spencer szavait használta, a kinek nincs is egyéb kifogása az egész kivonat ellen, mint az, hogy ennek folytán rendszerének megérthetése végett azt igen figyelmesen és lassan kell olvasni. Épp ezért Spencer jónak látta philosophiájának sarktételeit sajátkezűleg megírni és említett előszavába foglalni. Azt hiszem, hogy jól teszem, ha jelzett összehasonlításom megkezdése előtt ezen alapelveket a következőkben egyszerűen bemutatom e helyen:

Spencer bölcseletének kimagasló csúcsai.

„Az egész mindenségben általában, és különösen az anyagnak s az anyagnak és mozgásnak szünetlenül másként való eloszlása megy végbe. Ez a másként való eloszlás fejlődést tüntet fel, melynél az anyag integratioja és a mozgás szétszóródása uralkodik; e mellett azonban felbomlás is jelentkezik, melynél a mozgás absorbtioja és az anyag bomlása következik be. A fejlődés egyszerű, ha az integrationak folyamatát, vagy az összefüggő aggratumok képződését más folyamatok nem complicálják.

Összetett a fejlődés akkor, ha az egybe nem függő állapot ezen elsődleges átalakulása mellett másodlagos átalakúlások is haladnak, melyek az aggregatum különböző részeinek állapotában mutatkozó különbségek következményei. Ezen másodlagos változások az egyneműnek különneművé való átalakulását képviselik; oly átalakulást, mely, mint az első, a világegyetemben és annak minden, vagy csaknem minden részében előfordul: a csillagok és a felhőfoltok aggrega-

tumában, a bolygórendszerben, a földben, mint szervetlen tömegben, minden növényi vagy állati szervezetben, a szervezetek aggregatumaiban, a geologiai korszakok alatt, a szellemben, a társaságban és minden társadalmi tevékenység eredményeiben.

Úgy a helyileg, valamint az általában ható integrationális folyamat a differentiatio folyamatával egyesül azért, hogy ezen átalakúlás ne csak egyszerűen az egyneműtől a különneműig, hanem a határozatlanúl egyformától, a határozottan különbözőhöz haladjon; és a fokozandó határozottság ezen irányzata, mely a fokozandó különbözőség irányzatát kiséri épp ugy, mint az utóbbi az összes dolgokban, azok minden csoportjában és alosztályában egész a legaprólékosabbig jelentkezik. A minden fejlődő aggregatumot alkotó anyagnak ezen másként való eloszlásával kapcsolatosan, az egyes alkatrészek visszatartott mozgásának is másként való eloszlása jár: ez is lépésről-lépésre határozottan heterogénné lesz. Az egyneműség nem léte mellett, a mely határozatlan és absolut, a másként való eloszlás, melynek a fejlődés egyik phasisa, kikerülhetlen. Az okok, melyek azt szükségképp maguk után vonják, a következők: Az egyneműnek állandótlansága, mely annak a következménye, hogy valamely korlátolt aggregatumnak különböző részei a véletlenül ható erőknek különbözőképp vannak kitéve. Az ezekből eredő átalakúlások bonyolultakká lesznek a hatások sokszorozódása által. Minden tömeg és a tények minden része, melyre valamely erő hat, szétosztja és differentiálja ezen erőt, mely azután a különböző változásoknak egy bizonyos számát idézi elő. Ezek közül mindegyik ismét sokszorozódó változásokat támaszt; sokszorózódása pedig azon arányban lesz nagyobb, a melyben az aggregatum különneműbbé válik. És a fokozódó differentiatio ezen két oka még hatályosabbá válik azon elkülönítés által, mely oly folyamatot képvisel, a mely mindig oda irányúl, hogy az egyenlőtlen egységeket elválaszsza egymástól, az egyformákat pedig összehozza, folyton arra szolgál, hogy a másképp keletkezett differentiatiokat élesítse és határozottabbakká tegye. Az egyensúly helyreállítása képezi végleges eredményét azon átalakúlásoknak, melyeken a fejlődő aggregatum keresztül megy. A változások addig tartanak, mig az egyensúly létrejön

azon erők közt, melyeknek az aggregatum összes részei ki vannak téve, és azon erők között, melyeket azokkal szemben ezek a részek állítanak. Az egyensúly beálltáig átmeneti állapot következik be azon az úton, mely vagy az egymást ellensúlyozó mozgásoknak (mint a planétáknál), vagy az egymást ellensúlyozó functioknak (mint ez élő testekben) végleges ellensúlyához vezet; de a nyugalom állapota a szervetlen testeknél, vagy a halál a szerves testeknél szükségszerű határa a fejlődést jelző átalakulásoknak.

A felbomlás ellenkező átalakulás, melyen előbb, vagy utóbb minden korábban fejlődött aggregatumnak keresztül kell menni. Minthogy minden aggregatum ki van téve az egyensúlyba nem hozott erők hatásának, tehát mindig azoknak van kitéve, melyek lassú, vagy rögtönös mozgás-gyarapodás által bomlasztanak; és a bomláson, mely a kevéssel korábban még élő tömegnél gyors, az élettelennél pedig lassú, valamely bolygónak minden előbb fejlődésben volt tömege bizonyos meghatározatlan időben keresztül megy. Ezáltal az átalakulások körforgása teljessé válik.

A fejlődés és felbomlás ezen rythmusa, mely kis aggregatumoknál rövid, a roppant nagyoknál pedig emberi gondolkozás szerint megmérhetlen időszakokban fejeződik be, a mennyire mi láthatjuk, egyetemes és örökös, a folyamat váltakozó phasisai a tér majd ezen, majd azon vidékén következnek be, a mint azt a helyi feltételek maguk után vonják. Mindezen jelenségek a maguk nagy egészétől a legapróbb részletekig szükségszerű eredményei az anyag és mozgás alakjában jelentkező erő folytonos megmaradásának. Az a mi a világegyetem észlelhető jelenségeiben mennyiségileg megmarad, de alakilag folyton változik, túlhaladja az emberi tudást és felfogási képességét; az fel nem ismert és fel nem ismerhető erő, melyet olyannak vagyunk kénytelenek elismerni, mely a térben határtalanul, az időben pedig kezdet és vég nélkül létezik".

A saját bölcseletének velejét Spenczer ezen pontokban foglalta össze, és pedig, ha az ember az ő rendszerét végig olvasta, be kell vallani, bámulatos szabatossággal, melynek homályos voltát csak a rövidség rovására kell írni.

Ezen pontozatok azzal végződnek, a mivel ő bölcse-

letének alapjait kezdi fejtegetni. Alapvető művében ugyanis két nagy fejezetben foglalkozik az ember által fel nem foghatóval, meg nem ismerhetővel és az általa is megismerhetővel? Az első fejezetben a Hamilton és Mansel által alakba öntött tant egy lépéssel tovább viszi, kiemelvén a különböző irányokat, melyeken haladva a tudomány ugyanazon következtetésekre vezet. Bebizonyítja itt, hogy az Absolut iránti hitben, mely nemcsak az emberi megismerést, de az ember felfogási képességét is túlhaladja, gyökeredzik a tudomány és vallás egyedül lehetséges kibékülése. Ha a vallást és tudományt egymással meg akarjuk egyeztetni, akkor ennek azon az alapon kell történni, hogy az az általános erő, melyet a mindenség előttünk úgyszólván kijelent, reánk nézve kifürkészhetetlen. A mi kötelességünk e tudatban önmegadással megnyugodni, és a felfogási képességűeknek vont határok ellen nem szabad botorul fellázadnunk. Nagyon valószínű, hogy a Legfőbb Létet mindig különös létnek kellend felfognunk, s Őt valamely gondolat formában lelki szemeink elé állítani. És ezzel tévutakra mindaddig nem fogunk jutni, míg az így alkotott fogalmat csupán symbolumnak tekintjük, mely attól, a mit képvisel, tökéletesen különböző. Ebből következik, hogy minden — még oly elfajult — vallásban is van valami az alapigazságból. A konkrét elemek azonban a legtökéletesebb vallásban is csak relative jók, és az illető nép társadalmi formáinak megfelelők. A vallásos fogalmak és intézmények is tehát folyton fejlődésen mennek keresztül. De ezen haladásnak a positiv vallások terén bizonyos megnyugvást keltő konservativismussal kölcsönhatásban kell végbemenni.

A tudomány és vallás kibékítése.

Ha valaki Széchenyinek a vallásról általam logikai sorrendbe állitott gondolatmenetét végig olvassa, ezen bölcs nézetek alaphangját fel fogja találni abban. Az ő hivő lelkét gyakran látjuk tépelődni, de soha sem a skepsis, hanem az önmegadás és a természet alkotójának tökéletes bölcseségébe vetett hit megnyugvása az, a mivel ebbeli okoskodásait minden alkalommal végzi. Ő hitt az emberi nem folytonos fejlődésében is és általában az evolutióban, ha annak menetét tudományosan nem is tudta kimutatni.

Hanem a folytonos keletkezés és romlás körforgásával, a mint ismételve láthattuk, ő is tisztában volt.

Az integratió és differentiatio gondolata nem volt idegen előtte, és azt is jól értette át, hogy a tökélyesbülés az összefüggéstelen homogeneitásnak összefüggés által jellegzett heterogeneitásba való átalakulásában áll. Ezt bizonyitja az az állítása is, mely szerint a munkafelosztás egyfelől és a társadalmi szervezkedés másfelől, továbbá az egyéni kiválóság és a gránittá tömörülő társadalmi egység megalkotása főfeltételét képezi a nemzeti haladásnak. A mit továbbá a népjellemek, de különösen a nyelvek fejlődéséről mond, az semmi kétséget nem tűr meg e részben.

Az ő korában a biologia még korántsem volt úgy kifejlődve, mint csak néhány évtized mulva is halála után. De azok a nagy alapigazságok, melyeket például Spencer a maga biologiájában megállapított, igen gyakran előfordulnak Széchenyinek gyakorlati irányú okoskodásai közben is. Az élet folyamatának természettani és vegytani mozzanatait persze nem tanulmányozta, és így tüzetesebben nem fejtegethette, de hogy annak lényegét jól érezte ki, arról Herbert Spencernek az életről adott definitója is meggyőzhet bennünket, mert szerinte az nem más, mint „a belső viszonyoknak folytonos alkalmazkodása a külső viszonyokhoz".[1] És a magyar nemzetnek ezekhez való simulásában keresi Széchenyi is fajának legfőbb életbiztosítékát. Az életkorszakok egymásután való következése, és az, hogy a mi egyszer már élt, új életet megint nem kezdhet, a mi semmiképp sincs ellentétben az erőfennmaradás tanával, sarkigazságként állott előtte. Azért sürgette az időnek egyén és nemzet által való minél teljesebb és jobb kihasználását.

Meglepő továbbá, hogy az, a mit Spencer individuatiónak, az egyéniség mindig tökéletesebb kidomborodásának nevez, a mi a fajok fejlődésének főismérvét képezi, tisztán állott Széchenyi előtt, és számtalan alkalommal arra támaszkodva állította fel a nemzetfejlesztés főkövetelményeit. A magyarság nem nagy szaporaságát is ugyanazon okokból igyekszik megmagyarázni, a melyek Spencer szerint

[1] Collins: Epitome III. C. V. 30.

megnyugtatók arra nézve, hogy oly veszélyes túlszaporodás, mint a minőt bizonyos feltételek mellett Malthus helyezett kilátásba, nem következhetik be.

Ha az ember az öröklékenység és a külső viszonyokhoz való alkalmazkodás törvényeinek fejtegetését az újkori természettudósok, és különösen a Spencer műveiben olvasgatja, lehetetlen Széchenyinél a dolgok mélyébe való tekintés nagy erőt, az ő rendkivüli intuitióját nem bámulni! Minden okoskodása a megmásíthatatlan s minden élő lényre egyaránt kiható nagy természeti tényekre volt állítva, úgy hogy következtetéseiben az ő logikus gondolkozása mellett az igazat el kellett találnia.

Sokak előtt képzelgésnek tünt fel, és talán tünik fel ma is, amit a nemzetfejlesztés lehetőségéről és a nemzeti jellem nemesítéséről mond. De ha a biologiával csak egy kissé foglalkozik is valaki, s a nemzés tanát az öröklés és variatio tanainak világánál tekinti, ha figyelembe veszi azt, a mit a megélhetés tekintetében szem elől soha sem tévesztendő külső behatásokról és a fajfenntartás szempontjából nagy horderejű benső szellemi és erkölcsi tényezőkről a természettudósok általában mondanak, akkor be kell vallani, hogy Széchenyi mint reformátor egészen nagy hivatásának magaslatán állott, és kortársait egy egész emberöltővel haladta meg. Ő megint intuitiója által képesitve, az élet külső és belső körülményeinek kölcsönhatását, a mennyiben arra egy jó politikusnak szüksége van, oly nagy mértékben ismerte fel, hogy okoskodásai a mai tudomány mértékét leljesen megütik. Ő, az anyagi gyakorlati kérdések első rendszeres tárgyalója nálunk, mindig a szellemi és erkölcsi tényezőkre fekteti a fősúlyt; de nem mások tekintélyére és nem a vallásra hivatkozva, hanem azért, mivel az emberi legfőbb erőt, mely azt a létért folytatott küzdelemben a többi teremtményekkel szemben győzelemre vezetheti, egyedül az agyban, a jól kimüvelt, vagyis kellőleg és czélszerűen gyakorolt emberi észben kereste.

Kiindulási pontul tehát méltán az értelem fejlesztését fogadta el. És ő, a szivnek is annyira embere, azért követelt az értelemnek oly feltétlen fennsőbbséget az érzelem felett, mivel belátta, hogy voltaképp mi az erkölcs t. i. az,

a mi fajra nézve általában hasznos, és tudta, hogy ennek helyes felismeréséhez is tárgyilagos jó felfogás szükséges.

Érdekes Széchenyinek a magyarság fejlesztésére és gyarapítására vonatkozó nézeteit Spencer biologiájának utolsó szakaszaival összehasonlitani. Miután Spencer szerint az öntartáshoz és a fajfenntartáshoz szükséges erők ugyanazon erőforrásokból keletkeznek, ebből az következik, hogy hasonló körülmények között az egyiknek gyarapodása a másiknak csökkenését vonja maga után. A fajfenntartás folyamatának azonban minden részlete az előnyös változások természetes kiválasztásának következménye. Azért a szaporodás nem is hanyatlik oly gyorsan, mint a mily mértékben az individuatio emelkedik.

A nagyobb individuatiónak eredményét az élettőkének nagyobb feleslege képezi. Ebből egy rész az egyed, egy másik rész pedig a faj javára válhat. Minden oly typus tehát, mely életfeltételeihez a legjobban alkalmazkodik, oly szaporodási aránynyal bir, mely az uralkodóvá levésre irányul. Az alkalmasabb tulélése már egymagában az alsórendű fajt magasabbal pótolja. De a hosszabb idejű túlélés, mely magasb fejlettségű utódokra nyújt kilátást, a magasb rendű életformák elterjedését biztosítja is. Igy következik be az, hogy, ha a fejlettebb szervezetek ugyan általában kevésbbé termékenyek is, viszonylag mégis termékenyebbeknek bizonyulnak, mint a kevésbbé fejlődöttek.

Ugyanez tapasztalható az emberi nemnél is. Az ember is csak úgy fejlődhetik, és faja csak úgy gyarapodhatik, ha benső viszonyai mind jobban megfelelnek külső viszonyainak.

Nagy tere nyílik tehát mindig minden emberfajnak és nemzetnek arra, hogy életfeltételeit kutassa és megállapítsa. Ezek közé tartozik az önigazgatás és önfegyelmezés tehetségének megszerzése is. Az életviszonyok nehézsége egy okkal több a gyermekek jobb és czélszerűbb nevelésére. Mindig ez a kényszerűség emelte és fejlesztette az embert. Az életviszonyokat a nagy szaporaság is nyomhatja, annak csökkenése tehát egy bizonyos pontig szükségképp bekövetkezik. Ezzel kapcsolatban a fokozódó individuatio jelentkezik; de ez nem okvetlenül vonja maga után a szellemileg

fáradságos életet, mert az lassanként szervessé válván, önkéntessé és kellemessé lesz. A számbeli, társadalmi és szervezeti változásoknak kölcsönhatása a harmonikus állapot előmozditására irányul, melyben a maga feladatának minden tényező megfelel. És ez ugyanazon processus, mely a legmagasabb fejlődési alakulatokat megteremteni általában segít, a mit a legegyszerűbb szerves változásoknál is folyton látunk. Midőn ennélfogva Széchenyi a minden irányú fölényre való törekvést választotta politikája sarkpontjául, nem tett mást, mint hogy alkalmazkodást követelt a természet változhatlan törvényeihez. Nem az absolut nagy számra, hanem a saját megélhetési viszonyaihoz másoknál jobban alkalmazkodó mindennemű nemzeti fölényre fektette ő a fősúlyt. A fejlesztésnek eszközeit és azok használatának logikai egymásutánját is helyesen jelölte meg, és összes javaslatai között nincs egy sem, a melyben az előítéletnek, vagy elfogultságnak bármily számbavehető része lenne.

Ha már most a Spencer lélektanán tekintünk végig, és annak eredményét Széchenyinek a psychologiára vonatkozó nézeteivel hasonlítjuk össze, akkor ismét csak finom érzékét az idegélet legmagasb rendű és legbonyolultabb tüneményei iránt kell magasztalnunk. — A psycho-physikának részletes tanításai előtte nem voltak ismeretesek, de az ő gyakorlati okoskodásai ugyanazon körben mozognak, mint ennek alaptanai. Ő is az agyban és annak kiválóságában kereste összes szellemi és erkölcsi életünk góczpontját. Az általunk ismert külvilágot is az emberi szervezet subjektiv képzetein nyugvó reflex tüneménynek tekintette. A tárgyilagosság főtámaszát ő is a szervezet épségében és a sok egészséges szervezet összhangzó felfogásában találta. Nála is minden tudás alapját a tapasztalat képezi. Ő is szereti mások érzéseit megismerni, de ezt első sorban a saját gondolkozásmódjának és érzelmeinek minél alaposabb megismerése által véli elérhetni, mert tudja, hogy az ép szervezetű emberek nagyban és egészben egyformán gondolkoznak és éreznek. De tudja azt is, hogy valamint nincs két tökéletesen egyforma falevél a természetben, úgy nincsen két ember sem, a kik szervezetben, gondolkozásban és érzésben teljesen azonosak volnának. Az érzések relativitása és

azok egymáshoz való viszonya tekintetében oly igaz tételeket vall és hirdet, a melyeket az újkori tudomány sem czáfol meg. Az öröm és fájdalom kölcsönhatását, és azoknak mint haladási tényezőknek fontosságát az emberiség fejlődésének történetében jól ismeri és kellőleg méltatja. A szellemi életnek ugyan sok tekintetben önállóságot vindikál, de még több tekintetben elismeri annak összefüggését a testi szervezettel.

Azonban a lélektani mozzanatoknak a testi mozzanatoktól való egyoldalú függését nem vallja, hanem azoknak is befolyást tulajdonít ezekre. Az ösztönök és az ész, az értelem, az emlékezet és képzelet egymáshoz való viszonyát és kölcsönhatását, talán nem elég szabatosan, de minden bizonynyal úgy adja elő, hogy előzményeiből hamis következtetések nem folyhattak.

Ha Spencer munkáinak során ennek sociológiáját veszszük kezünkbe, a Széchenyi szellemének átható élességét akkor kell legjobban bámulnunk. Ezen még ki nem alakult és valószinűleg még sokáig alakulandó[1] újkori tudomány az ő fellépésének idején elemeiben is alig létezett, sőt annak lényegét is sokkal később jelölte meg Comte Ágost. Előtte Saint Simon mondott valamit e részben, a mi Comte-ot gondolkozóba ejtette. Giambattista Vico még korábban beszélt egy oly tudományról, mely a nemzetek természetét tárgyazza, de ez az író nagyon is bibliai hagyományokba és korának természetjogi elméleteibe volt még merülve. Holott Széchenyi már 1830-ban írta a Hitel egyik helyén,[2] hogy a nemzetgazdaságiak mellett a társadalmi élet törvényeivel foglalkozni fog majdan egy tudomány, melynek ma még neve is ismeretlen. De ő nem doctrinákkal foglalkozik e részben, hanem páratlan társadalmi érzékéből, a történelem tanulságaiból és Európa művelt nagy nemzetei életfolyásának közvetlen éles megfigyeléséből merítette sociologiai jelleggel biró tanításait.

Nem lehet feladatom e helyen sem az, hogy a sociologiának mint külön tudománynak megállhatósága iránti vitakérdést fejtegessem, sem az, hogy ezen tudomány-embryo-

[1] L. Stein: Wesen und Aufgabe der Sociologie, Berlin, 1898, 31. l.
[2] Hitel, 155. lap.

nak kilátásairól és igéreteiről beszéljek. De azt mint már régen elfogadott tételt, hogy bizonyos collectiv egyénisége minden aggregatumnak, tehát és elsősorban az emberek társadalmának is van, bátran megállapíthatom. Azt hiszem elismert igazságnak jelenthető ki az is, hogy a társadalomnak ezen jellege körül kifejlődött vita és kutatás igen termékeny volt és nagy vívmányokkal gazdagította a tudományt. Quetelet a „corps social" természetét tanulmányozva állapította meg a statistikát, Bastian az ethnologiát segített megteremteni, midőn Roberty szerint a „társadalom természetrajzának meteremtéséhez többel járult, mint az előtte e téren működött összes kutatók". Ha tehát megengedem is, hogy igaza van Stein Lajosnak azon állításával, hogy a sociologiához a mi korunk csak az épületköveket hordja össze, mégis el kell ismerni, hogy ez a munkálkodás nagyon hasznos, mert ha egyelőre magát a társadalomtant azokból nem is lehet kiépíteni, de az emberi társas élet sok természettörvényi jelleggel bíró szabályszerűségének megállapítását mozdítja elő. És e részben megvallom, hogy a legkevésbbé idegenkedem azon írók okoskodásaitól, a kik nem, mint Lippert, vallástudományi, és nem is, mint Lilienfeld és Schäffle, az organicus államtan, hanem a tiszta fejlődéstan befolyása alatt írtak.

Vissza kell tehát térnem Spencerhez, a kinek sociologiai következtetéseivel, mint szerintem a legszilárdabb alapon nyugvókkal, akarom gróf Széchenyi István társadalompolitikai felfogását összehasonlitani, hogy annak korszerűségét s minden jogos és méltányos birálattal szemben való megállhatóságát feltüntessem.

Spencer társas aggregatumoknak nem ismeri el a sejtekből alakult bármily bonyolultan keletkezett szervezeteket, de még a méhek köpüit, vagy a hangyák bolyait sem, mert ezek a társiasságnak főmozzanatát, azt t. i., hogy a társadalomban egymástól független és képességeikre nézve megközelítőleg egyenlő individuumok, és nem ugyanazon anyának ivadékai lépnek szövetségre, nem tudják felmutatni. Az állatok közül szerinte durványos alakban csak a magasbrendű gerinczesek, a varjúk, a hódok és többbrendbeli majmok tüntetik fel a szorosb értelemben vett társadalmi életet. A sociologia szabályszerű jelenségeit ő azonban kizárólag az ember

társas életének alakulása, kidomborodása, működése és eredményei köréből állította össze.

Minden kezdetleges, vagy haladott társadalom oly tüneményeket mutat, mint a minők egyedei jellegének és létfeltételeinek megfelelnek. De a társadalom fejlődése nemcsak következménye, hanem további oka is az egyedek haladásának.

Igy a társadalom és az egyedek folytonos kölcsönhatásban vannak egymással. Az ember valóságos művelődéstörténeti vázlatát adja elő e művében Spencer, s kimutatja, hogy a műveletlen ember minden irányban mennyivel gyengébb, gyámoltalanabb, mint a civilizált, a ki ennélfogva a létért folytatott küzdelemben társas életének számtalan tényezőjét segédeszközül, fegyverül használhatja fel.

Mennyi időnek kellett azonban eltelni, és mennyi faji kiválásnak végbemennie, míg az ezen haladás előfeltételét képező társas ösztönök és azok legfőbbike, a kölcsönös bizalom, kifejlődhetett. Kimutatja továbbá, hogy a primitiv ember eszméi minők a civilizált ember gondolatvilágával szemben; hogyan tisztult lassanként világnézete, s hogy a természetfeletti hatalmak iránti hitele miképp javult és vált javára. „A sociologia inductiói" czím alatt igen behatóan vizsgálja, hogy a társadalom mily értelemben tekinthető külön organizmusnak s hogy a társas aggregatum az érzelmekhez szóló nyelv s a részek kölcsönös függése által miképp válik élő egészszé. A társadalmat azért egy magától keletkező és növekedő szervezetnek kell tekinteni, a melynek spontán alakulatai vannak, melyek az integratio és differentiatio útján jönnek létre. Igy domborodik ki a szervek egész rendszere, és jelentkezik azok életműködése, melynek fenntartó, elosztó és szabályozó rendszeres folyamata alakul ki.

Ha e munka 853 szakaszán védighaladunk, látni fogjuk, hogy Széchenyi a családi életet, a nemeknek s a szülők és gyermekeknek egymáshoz való viszonyát társadalompolitikai szempontból is mily helyesen fogta fel. Spencer szerint[1] azok a társadalmak fognak a többiek rovására terjeszkedni, melyek physikailag, erkölcsileg és értelmileg a békés küz-

[1] Sociology. 339. S.

delemre, a gazdasági verseny folytatására aránylag a legtöbb alkalmas tagot fogják felmutatni. Az oly házasságoknak kell tehát szaporodniok, melyek ily eredményre vezetnek, és oly erkölcstannak kell elterjedni, mely csak az erre irányuló törekvéseket hirdeti jóknak és megengedhetőknek.

A nemek állásában azok hasonjogúsága felé irányuló változásnak kell folyton végbemenni, a mi a militarismussal szemben az industrialismus terjedése folytán természerszerüleg következik be, és a nőknek politikai, valamint házi kisebb jogosultsága egész addig a határig fog eltünni, melyet szervezeti különbségeik szükségképp vonnak meg. A nagyobb benső értékkel bíró szülők jobbnevelésü gyermekei ki fogják szorítani a csekélyebb értékü szülők rosszabb nevelésü ivadékait. És Spencer is azt jósolja, hogy az evolutio folytán idővel az elaggott szülőknek utolsó napjai gyermekeik odaadóbb gondozása folytán, melylyel a szülői ápolást meghálálni igyekezendnek, lassankint szebbekké fognak válni. Ime Széchenyinek a társadalom nemesbedése iránti követelményei mily realis és szilárd alapon nyugosznak, és mennyire nem szabad azokat az eszményi képzelgés, vagy ábrádozás szüleményeinek tekinteni.

A mit azután Spencer az állami integratióról és differentiáról, az állami formákról és erőkről, az államfőről, a kormányokról, a tanácskozó és képviselő testületekről, az igazgatásról, az állami jövedelmekről, a törvényekről s az osztályokról, mint az állami szervezet alkatrészeiről e művében mond, egyszerűbben és kevésbbé szabatosan kifejezve a Széchenyi különféle ilyen tárgyú nyilatkozataiban is feltalálhatók. És különösen kiemelendő, hogy Spencernek természetes alapon nyuvó prognosisai általában párhuzamosak Széchenyi várakozásaival, melyeknek az általa bizton bekövetkezőnek tartott általános haladással szemben annyiszor kifejezést adott. Ugyanezt lehet mondani az egyházi alakulatokra nézve is, melyek Spencer szerint az állami szervezkedéssel párhuzamosan fognak tökélyesbülni. És van Széchenyinek több oly nyilatkozata, melyek szóról-szóra megegyeznek azzal, a mit a vallások fejlődése tekintetében Herbert Spencer sociologiájának 656—630-ik szakaszaiban mond.

A magasabb szellemi és erkölcsi hivatások tárgyalása

során felállított természetes követelmények is egészen abban a szellemben vannak tartva, melyek a Széchenyi műveit áthatják, midőn a kötelességek teljesítéséről szólva azokat részletezi. Az pedig, a mi e mű ipari részében foglaltatik, csak azért nem *meglepően* egyező Széchenyi nemzetgazdasági felfogásával, mivel mindketten ugyanazon forrásból, t. i. az angol classicus nemzetgazdasági irodalomból merítették nézeteiket.

Sociológiáját Spencer e szavakkal fejezi be: „Hosszas tanulmányok arra a hitre kényszerítenek, a mit ezelőtt ötven évvel jelentettem ki, hogy az ember végre olyan lesz, hogy magán kívánságai össze fognak esni a közkívánalmakkal. Olyan fajta ember lesz majdan, a ki saját lényének spontán élete által mellékesen a társadalmi egység functióit is teljesíteni fogja, és csak az képesítendi őt arra, hogy a saját életét folytathassa, mert mindenki ugyanazt teendi." — Azt hiszem nyugodtan mutathatok ezzel szemben Széchenyinek hasonértelmű számtalan kijelentésére.

Ezzel nincs ellentétben Spencernek az egyén önállósulását előmozdítani czélzó az a tana sem, melyet a „Man versus state" [1] című, voltaképp négy külön megjelent és később összegyüjtött, értekezésében juttatott kifejezésre. Sokan félreértették ezt a tant, a mit annak formulázása és megokolása némileg talán érthetővé tesz. De az bizonyos, hogy Spencer azzal nem akart mást mondani, mint mikor a társadalom fejlődését az egyének fejlődésétől, az ú. n. individuatiótól várta. Kikél az államszoczialismus térfoglalása ellen, mert az visszaesésre vezet. Azt kívánja, hogy minden haladott míveltségű nemzet állama folyton több és több tért engedjen át a társadalmi működésnek. Igaz, nem említi, hogy hiszen az államnak úgy is folyton újabb feladatai keletkeznek; de határozottan kiemeli azt, hogy csak az engedendő át a társadalomnak, a mit az jobban végezhet el az államnál. Nem akarja, hogy ez minden jóléti törekvéséről egyszerre tegyen le, hanem csak azt, hogy az emberek önállósulásában rejlő nagy érdeket soha se téveszsze szemei elől. Ezt mint eszményt kívánta kidomborítani, midőn az állami mindenhatóság veszélyeit és káros hatását ecsetelte. Spencer e művének részletes elemzé-

[1] London és Edinburg 1886.

sébe nem bocsátkozhatom, de hangsúlyoznom kell, hogy a kik e művét nálunk bírálták, ebbeli törekvését nem méltatták eléggé.

Már most az, a ki Széchenyi nézeteit e kérdésről akár az ő könyveiben, akár az én akadémiai munkámban rendszerbe foglalva olvassa, lehetetlen, hogy azokat Spencer jelzett felfogásával egybehangzóknak ne találja. Hiszen ő monda azt, hogy „még szeretetből sem szabad gyengékké nevelni az embereket". Továbbá, hogy „az országlás oly csata, melyben lesznek sebesültek és halottak. A feladat e részben csak az, hogy senki, ha nem boldogul is az országlás következtében, legalább ne károsodjék, ellenben értelmisége és szorgalma folytán a tudatlanokkal és restekkel szemben boldogulhasson."[1]

„A nemzet lelki ruganyossága — szerinte — sohasem fog kifejlődni, ha mindig csak a hatalom gondoskodik róla, s nem az fáradozik önmagáért.[2] Mindent a kormánytól várunk, ez szerencsétlen ideáink legszerencsétlenebbike.[3] Mert hiszen az ember úgy fejlődik legbiztosabban, ha működési köre nem szoríttatik össze, de felette nagy gond sincs reája." Spencer azt a felfogását sem utasította volna vissza Széchenyi, hogy az államtól tökéletes tevékenységet várni a jólét fejlesztésének terén — babona, s hogy nemcsak az absolut kormányok, de vajmi gyakran az alkotmányos törvényhozók is kuruzslóknak bizonyulnak. — Spencernek ezt a tanítását különben együtt kell a nevelésről írt nagybecsű művével[4] megítélni, melynek tartalma összhangzó a Széchenyi „Önismeret" című nevelésügyi munkájának foglalatjával; akkor czélzatai egészen világosak lehetnek előttünk. Ezek pedig nem mások, mint Széchenyinek azon törekvései, melyek által ő a magyar népet a valóban az „oknak népevé" igyekezett tenni.

Mindezeknél fogva, ha Spencer bölcseletét nagyban és egészben a jelenkor színvonalán állónak ismerjük el, akkor ahhoz, hogy a Széchenyi társadalmi politikájának korszerű-

[1] Világ 431—432. ll.

[2] Világ 404. l.

[3] Világ 324. l.

[4] Herbert Spencer: Education intellectual, moral and physical. London, 1900.

ségét bebizonyítsam, nem kell egyéb, mint hogy az ő ethikájának alapelveire hivatkozzam. — Annak összes 476 szakaszát kellene idéznem, ha ebbeli tanításainak a Széchenyi erkölcstanával való teljes párhuzamosságát ki akarnám mutatni. És ez annál becsesebb eredmény, mivel Spencer Ethikájának 55. §-ában azt mondja, hogy az ő erkölcstani és sociológiai szempontja a physiologiai, biologiai és lélektani szempontokat kiegészíti, és pedig azon feltételek felderítése által, melyek alatt a társas tevékenység egyedül folytatható, úgy hogy az egyesnek tökéletes élete mindenkinek tökéletes életével összeegyeztethető legyen és arra vezessen. A mi ezen ethikában a szenvedésről és örömről, az egoismusról és altruismusról mondatik, annak veleje a legteljesebb harmonia.

A legérdekesebbek ezen fejezetek részletei között bizonyára azok, melyekben a Bentham utilitarismusának cáfolata foglaltatik.[1] Ezek bennünket annál inkább érdekelhetnek, mert, mint láttuk, Széchenyire Bentham iratai mélyebb benyomást tettek. Az azokban foglalt tannak kiindulási pontját a legnagyobb boldogság képezi. Ebből Spencer szerint az következik, hogy mindenki másért éljen. Az élet főszabálya ezen bölcselet szerint a legteljesebb altruismus lenne, a melynek értelmében, a legnagyobb önzetlenség egyúttal a legnagyobb önzéssé válnék, s az utóbbi által vezettetve az egyén a nagyobb szám javára másoknak kárt is okozhatna. Oly vonások ezek, melyek együtt nem férnek meg, a mi világosan bizonyítja, hogy az altruismus és egoismus között compromissum hozandó létre. Spencer ethikájának 92—98. szakaszaiban ezt szerencsésen keresztül is viszi, és az ő okoskodásainak világánál láthatjuk, hogy Széchenyi jobb belátása és érzése által vezettetve gyakorlati következtetéseiben szintén nem volt az egyoldalú altruismus tanának a híve.

Még inkább látjuk az ő finom tapintatát abból, a mi az absolut és relativ etkikának egymással való szembeállításából kiderül. A „Világ-"ban, midőn a nálunk uralkodott eszmezavarokról és a „szerencsétlen ideákról" ír, ezt a különbséget ő is megtette, mert gyakorlati érzéke biztosan vezette őt az erkölcsi világ törvényeinek és szabályainak útvesztőjében is. Ez képesítette őt arra, hogy

[1] H. Spencer: Principles of Ethics, 83—91. §§.

az erkölcsi eszméket és érzéseket mindig helyesen ítélje meg Széchenyi az igazságról, a benső nemességről, az emberiességről, az igazmondás becséről, az engedelmességről, a szorgalomról, a mértékletességről és jellemről is igen találóan ítélt. Az egyéni és a nemzeti élet ethikájának egymástól részben való eltérése szintén nem kerülte el figyelmét, azért az egyik szabályát a másik jelenségeire nyersen soha sem alkalmazta, ezáltal is bebizonyítván azt, hogy az analogia daczára a physikai személyt jól megkülönböztette a collectiv egyéniségtől. Mind a kettőnek öntudata és ezeknek a fejlődöttebb embereknél való kapcsolatossága, de egyúttal külön követelményei is világosan állottak előtte. Midőn a politikai vezetéshez szükséges tulajdonokat felsorolja, mikor e részben különbséget tesz a sakkhúzásokkal dolgozó ész és a misericordianus szív között, midőn elítéli a szegénység meggondolás nélküli felkarolását, és mikor a józan gazdálkodási elveket a hazafiság követelményeivel nem engedi összezavartatni: mindez esetekben különböztető tehetségét ragyogtatja. És az emberekkel való jóttevésről beszélvén, ismételve hangsúlyozza, hogy ezt akkor cselekedhetjük a legnagyobb haszonnal és a legnagyobb mértékben, ha azt vagyunk képesek eszközölni, hogy okos eljárása által mindenki maga legyen a saját jólétének szerzője. — A szerves felfogás, a lélektani és természetes szilárd alapon nyugvó ethika azon szelleme nyilatkozik meg akkor benne, a melynek körében e tudomány ma is mozog, és amelyet valószínűleg a jövőben sem fog elhagyhatni.

A természetbölcseleti és a vallásos felfogás benső harcza Széchenyiben.

Nem állítom én, hogy a természetbölcselet kizárólag uralkodott a Széchenyi értelmén és lelkületén. Csak azt hangsúlyozom, hogy habár ő neveltetésénél és vallásosságánál fogva a dualistikus világnézetet vallotta is, de okoskodásai közben, midőn nemzetének tanácsokat ad, voltaképpen mindig monista. Korábban lelkiatyja, Albach Szaniszló, épp oly nagy befolyást gyakorolt reá, mint később Lonovics József érsek. De midőn az előbbi a magyar nemzetet kicsinyli, és általában a nemzeti szempontot nem igen vallja magáénak, meghidegül iránta. Prédikácziót még azontúl is látogatta, de azok már nem tettek mélyebb benyomást reá. Ekkoriban (1840 márczius havában) irta naplóiba, hogy midőn gyónni megy, felmerül benne a kétely, hogy vajjon az egész vallásos szertartás való-

ság-e, vagy álom? Azonban azt ő nem kutatja, hanem a vallást általában csak tisztelni akarja. Mikor kedélyhullámzásai beállanak, imáiban talál megnyugvást. De újból gyakran felveti e kérdést, hogy lehet-e hinni? Naplóinak egyik helyén kijelenti, hogy a katholika vallást nem képes megérteni, és a felett elmélkedve, hogy Luther vajjon miért lépett ki az egyház kötelékéből, azt mondja, a „reformált vallást pedig értem, de nagyon emberi szaga van." Ugyancsak írott naplói szerint 1846 márczius 12-én kötekedik gróf Zichy Melaniával, herczeg Metternich Kelemennével, és ekkor a legkényesebb természetű dogmákat veti fel. De úgy látszik, hogy azok kétkedő feszegetését megbánta, mivel azt mondja, hogy mindezt vele csak a hiúság és eszének tündököltetése mondotta. Fohászai, melyek írott naplóinak sok helyén vannak feljegyezve, arról a törekvésről tesznek tanúságot, hogy felmerülő kételyeit le akarja győzni.[1]

Az antropismustól Széhenyi egyáltalában nem akar szabadulni, de nagyszerű bölcselő, különösen deductiv képessége gyakorta idézett fel benne annak absolut igaz volta iránt kételyeket. Ő a jövő életben hinni akart, s kereste is annak bizonyítékait. Többször emlegeti, hogy hazugság volna az életben sok minden, ha az általa felsorolt erények jutalma elmaradna. De midőn a nemzete által használtatni óhajtott végkövetkeztetésre kíván jutni, mint legrosszabb eshetőséget, azt, hogy a világ szigorú, megmásíthatlan természeti törvények uralma alatt áll, sohasem hagyja számításon kívül.

Azok szemelőtt tartásával dolgozni, fáradozni és áldozni akart, mert azt természetes alapon nyugvó kötelességének tartotta, és pedig minden irányú, anyagi, testi, szellemi és erkölcsi erejéhez képest; de mindezt czélszerűen, lehetőleg sikeresen kívánta megtenni. A politikában is, a hová ő a nemzet által követendő főirány megállapítását méltán számította, az érzelemnek csak a javaslás és jutalmazás, de nem

[1] Írott naplói 1830 július haváról tartalmazzák például e szavakat: Dieu tu sais que je n'ai pas toujours été vertueux et que j'ai commis des fautes et de grands pêchés; cepedent j'ai été né pour la vertu. Acceuillez moi avec grace, Dieu de misericorde! — Imáit akadémiai művem, negyedik fejezetében közöltem.

az elhatározás szerepét szánván, csak biztos, positiv tényezőkkel akart számolni. A transcedentalis és metaphisikai dolgokat positiveknek nem tekinthetvén, a természeti törvények minél alaposabb felismerésére, minél szabatosabb formulázására, s minél helyesebb és értelemhűbb alkalmazására fektette a legnagyobb súlyt. Az Istent igen gyakran nem antropomorphistikus módon emlegette, hanem csak mint fogalmat, a kit mi teljesen felfogni nem vagyunk képesek. Az Alkotó neki ekkor a legnagyobb jóság, tehetség, bölcseség, boldogság, harmonia és tökély tiszta fogalma, a ki egyesek kedvéért semmit sem tehet. Ez az evolutio tana szerint úgy fejezhető ki, hogy az individumokkal a természet esetleg nagyon kiméletlenül bánik el, mert előtte az egyén magában véve semmi, és csak annyiban bir jelentőséggel, a mennyiben faját szolgálja. Az Isten ugyanis Széchenyi szerint a saját mély bölcseségű s egymással összhangzatosan egybefüggő törvényei által örökre megkötötte önmagát. De ebből nem következik, hogy mindennemű teremtményei és így az egyes ember és a nemzetek is hozzáfordulván, általa ne boldogulhassanak, ha t. i. rendeléseit felismervén, azoknak engedelmeskednek, vagyis ha a természet törvényei által adott utasításokat híven, buzgón és odaadással követik. Minden a haladás, a folytonos tökéletesedés, vagyis az Istenhez való közeledésre utal bennünket. Ezen irányban kell előre törtetnünk, mert különben Isten parancsait sem teljesítjük. — De nem elég, ha ezt csupán személyesen teszszük, hanem erőnk mértékéhez képest másokat is ez útra kell terelnünk, és azon támogatnunk. Az istenes imádság voltaképp nem más, mint mások ez úton való haladásának, vagyis embertársaink javának szóval és tettel tőlünk telhető előmozdítása. Ez által érdemesekké válunk az életre s annak jótéteményeire, és megnyugvásunkban mindenesetre elveszszük derék tetteink jutalmát, mert valamint az anyag, úgy az ezen titokzatos valaminek hasontermészetű belső tartalmát képező energia soha sem fog elveszni, ha Magyarország és a földgömb elpusztulna is. — Ime egész tisztán kifejezve itt van a substantia törvénye. Ki tudja, Széchenyi szerint, hogy nem nyugodtabban pihen-e a sírontúl az, a ki fákat ültetett, mint a ki életében azok árnyékában csak pihent.

Létünkben oly kétségesnek látszik reánk nézve minden, hogy a mi positiv abban kinálkozik, azt sietnünk kell ilyenül el is fogadni. Positivum pl. az, hogy mindennek, ha meg akar maradni, haladni kell, és a haladás csak a természet útján lehetséges. Az ilyen haladás önként kívánja a helyes társas köreműködést és a saját lényünk szakadatlan fejlesztését. Ez azonban nemzeti sajátságaink javarészének megtartását, gyarapítását és salakjaitól való megtisztítását tételezi fel. Positivum az, hogy az egész emberiséget közvetlenül csak egyes kiváló szellemóriások szolgálhatják; de közvetve többé-kevésbbé szolgálhatja mindenki. Positivum a saját hazánk is, a hová a sors helyezett bennünket, és az, hogy magasb emberi szempontból is saját nemzetünk iránt vannak elsősorban kötelességeink, a melyek teljesítésében egyedül gyökeredzik létjogunk. E kötelességnek mindenekfelett a nemzeti fölény megteremtésére és fenntartására kell irányulni, mert mindenütt csak az győz, mely tulajdonképp a legjogosultabb, a legigazságosabb és egyúttal a legenyhébb hatalom.

A természet örök törvényeinek folyománya, hogy a nemzetek épp úgy csak az emberiségnek, mint a hogy az egyének csupán az illető nemzetnek tett szolgálatok mértékéhez képest boldogulnak. Azért van értelme a polgári erény gyarapítása iránti követelésnek, és annak, hogy a magyar törzsökös külön nemzet az emberiség javára és dicsőségének emelésére mentessék meg. Ezt két egyaránt fontos oldallal bíró mód alkalmazása, a nemzeti és keresztény nevelés által lehet elérni. A nemzeti nevelés kitűnő nemzeti vonásaink fenntartását, pótlását és nemesítését, a keresztény nevelés pedig az emberiséggel való összefüggésünk tudatát fogja elősegíteni és öregbíteni bennünk. — Nemzetté azonban csak az a nép válik, a mely tagjainak túlnyomó részét a polgári erény hatja át, tehát az, melyben az összetartozás érzete oly nagy, hogy azt ezen cohaesiója folytán elpusztítani nem lehet, az ennélfogva oly erős, hogy egyetlen józanul kitűzött közös céljának megvalósítása sem lehetetlen. A kereszténység pedig a nemzeti legélénkebb öntudat mellett sem engedi elfelednünk, hogy nemcsak magyarok, hanem emberek is vagyunk, a kiknek nem egyedül honfitársaink, hanem má-

sodsorban minden embertársunk iránt is kötelességeink vannak.

De mi a kereszténységben nyilvánuló igazi revelatio? Az a mit ma sokan mindenekfelett hirdetnek, az ú. n. érzelmi kereszténység? Nem, hanem a kereszténység a maga eredeti tisztaságában, vagyis az értelmi kereszténység, a mely nem más, mint az emberiség társas életének egyetemes mathematikai főszabálya. Ez pedig röviden kifejezve az önérdek és közérdek teljes összhangja. Itt Széchenyi a kereszténység tiszta szellemét megegyeztetni igyekszik a világrendben nyilvánuló általános nagy igazság követelményeivel. Szerinte a kereszténység két legfőbb alapelve: az osztó igazság és a felebaráti szeretet. Az előbbit az evangelisták így formulázzák: „Add meg a császárnak a mi a császáré és Istennek a mi Istené". Széchenyi szerint ez annyit tesz, mint hogy teljesítsd kötelességedet a fejedelemtől kezdve az utolsó koldusig mindenkivel szemben. Ő tehát az osztó igazságot az ethikai szabály ezen alakjába önti, és gyakorlati téren kívánja megvalósíttatni, mert szerinte minden szó, írás, vagy tett csak annyiban bir értékkel, a mennyiben emberboldogításra és nemesítésre irányul. A kereszténység másik alapelvét az evangelisták ekkép szövegezik: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat." Széchenyi szükségesnek látja azonban ennél azzal a contradistinctióval élni, hogy: „de nem ám jobban, mint tenmagadat." Ezáltal állást foglal ezen követelésekkel szemben: „ha valaki arczul üt balfelől, annak nyújtsd oda jobb orczádat is, hogy, vele ugyanazt tehesse", és „ha valaki köntösödet kéri, annak add oda ingedet is."

De azt sem tartja, hogy „boldogok a lelki szegények, mivel övék a mennyeknek országa." Nem dicséri a szegénységet sem, hanem a felvilágosodást, a lelki gazdagságot és a tisztes jólétet. A boldogság és boldogulás főorganumának az egészséges, kiművelt, erős emberi agyat tekinti, mely képes levén felismerni a természet rendje szerint a valódi erő győzelmén alapuló nagy igazságot, az egyéni s társas életet arra építi, és ezáltal a mások jogos igényeiben megállapítja és folyton szemei előtt tartja a saját jogának határait is. Ez által teremti meg azután „a mívelt nemzetek

keresztényi szabadságát, melyet nem csupán magának, hanem az egész emberiségnek szeret." — A kötelességek fokozatait azután Széchenyi a leghatározottabban kidomborítja, s a teendők végzésének sorrendjét és a feladatok perspektiváját a saját főelvei közé számítja. Szerinte valamint a hit, úgy a kétkedés is mélyen belénk van oltva, minélfogva az általunk észlelt természeti tünemények okait kutatjuk. A magyar nemzet is a legtermészetesebb úton akkor halad, ha az ok népévé igyekszik válni.

Azt állította, hogy a világrend harmoniája, a keresztény vallás szelleme és a saját rendszere teljesen azonosak. Azonban felfogásainak minden figyelmes észlelője kénytelen lesz bevallani, hogy midőn Széchenyi a három közötti harmóniát ki akarja mutatni, akkor a kereszténységnek — nem alaptanaival, de annak egyes kifejezéseivel szemben némi fenntartást, megszorítást, pótlást, törlést, sőt annak következetessége kedvéért több lényeges correctiót is kénytelen alkalmazni. Az ily módosítás mellett a három nagy mozzanat közötti összhang tekintetében felállított tételt aztán fényesen be is bizonyítja.

Befejezés.

De hogy a logika által hajtatva ő ezt a módosítást vallásos érzelmei daczára tényleg megteszi, az világosan bizonyítja, hogy benne a neveltetés benyomásai felett a testi, szellemi és erkölcsi élet egységes voltának átértése, és az egységes világnézet hatalma tulajdonképp a döntő pillanatokban teljes győzelmet vívott ki magának.

Ezzel nem áll ellentétben az, hogy ő a jövő élet hitéhez, a szellemi és erkölcsi külön világ gondolatához műveiben oly gyakran, és nem egyszer kétségbeesetten ragaszkodott, ami többször a magasb szellemi hatalmak iránti odaadás babonás félelmében is nyilvánul nála. Mindez az ő fejlődésének körülményei és testi szervezetének mivolta mellett nagyon érthető. De Széchenyiben a két álláspont közötti küzdelem szakadatlanul folyt, hanem mindig úgy, hogy a kettős világnézet mellett felhozott érvekben ezek iránti kétsége folyton előtérbe lép, és soha sem azokra, hanem — jóllehet mint a legrosszabb eshetőségre — mindig az egységes világnézetre alapítja végső következtetéseit.

Ezért merem én állítani azt, hogy az ő világnézete és

azon alapuló nemzeti politikája teljesen modern szellemű, sőt több mint ez: a jövőnek lassankint uralkodóvá levő rendszeres felfogásával azonos. — Erre alapítom azt a következtetést, hogy a magyar nemzet az ő jól megértett tanait életérdekeinek megóvhatása végett tartsa hát folyton szemei előtt, tanácsait pedig tőle telhetőleg kövesse pontosan.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MÁSODIK FEJEZET.

SZÉCHENYI RENDSZERE A TÖRTÉNELEM TANULSÁGAINAK VILÁGÁNÁL.

Bevezetés.

Hogy Széchenyi eszméinek mily benső értékök van, az a megelőző fejezet tartalmából világosan kiderült. Azonban politikája gyakorlati horderejének kellő méltatásához nem elegendő, hogy tüzetesen ismertetett és behatóan bonczolt rendszerének a tudomány eziránya mai követelményeivel való megegyezését kimutassuk. Az a világnézet, melyből kiindult, továbbá a rendszerének alkatrészeit képező alapelvek és sarktételek így helyeseknek látszhatnak, de az iránt, hogy nem csupán akadémikus és elméleti becsesel birnak, egyedül a természetbölcselet szempontjából való megvilágításuk kellő megnyugvást még nem mindenki számára nyujt. Az elméleti igazságok általában csakugyan oly természetűek is, hogy azokat közvetlenül az életre alkalmazni nem lehet. Valamint az éghajlat megítélésének legbiztosabb mértéke az illető ország viránya, mert ez már arról is tanúskodik, hogy az összes meteorologiai mozzanatok mellett az azokat befolyásoló hydro- és orographiai viszonyok is miként érvényesülnek: úgy a gyakorlati, közvetlenebb hasznosításra rendeltetéssel bíró aranyigazságok legjobb próbáját is annak megfigyelése képezi, hogy hosszabb idők tapasztalatait tekintve azok a multban miként váltak be. A jelen műnek főczélját pedig az képezvén, hogy Széchenyi politikájának korunkban való alkalmazhatóságát kimutassa, s az erre vonatkozó meggyőződést mélyítse és terjeszsze, ebből önként következik, hogy rendszerének hatását a történelem világánál is közelebbről kell bemutatnom.

Ezen feladatom nem tartozik a könnyebbek közé, mivel tény az, hogy a Széchenyi politikája egyideig min-

denki által szemlélhető módon az egész nemzeti életre kiható gyökeres és sikeres átalakulást vont ugyan maga után, később azonban kortársainak nagy része előtt ő úgy tünt fel, mint a ki a fellépésének idején, és még másfél évtizedig azután is követett irányától eltért, és a saját maga által keltett erélyes reformmozgalommal ellentétbe helyezkedett.

Ezt a meggyőződést kevés kivétellel a mult század negyvenes évei alatt a közélet terén szerepet játszott legjobb és leghiggadtabb hazafiak is osztották. A mint az általa megindított reformtörekvés áramlata egyre rohamosabbá lett, az ő népszerűsége is folyton tünedezett, és elszigetelt állása mindjobban kiderült. Az általa megjósolt katasztrófa után azonban még leghevesebb ellenfelei közül is sokan, így névszerint ifjusága reményeinek osztályosa, báró Wesselényi Miklós, ismét neki adtak ugyan igazat; de midőn a nagy nemzeti balsiker és szerencsétlenség nyomai — legalább külsőleg — elsimultak, újból feléledtek a korábbi kételyek, hogy vajjon csakugyan bölcseség, és nem inkább egy beteges kedély rémlátomásainak kifolyása és merőben igerlékeny akadékoskodása volt-e az az ellenállás, melyet Széchenyi a Kelet Népének megjelenése után — igaz minden fogható siker nélkül — oly kétségbeesett erővel kifejtett. Hazafias, komoly és pártatlan emberektől ma is számos nyilatkozat hallható, melyek szerint a Széchenyi politikájának tartalma ez időben már nem volt az, a mi eleinte, és hogy később annak szelleme mindinkább egy önmagával is meghasonlott és bensejében károsan tusakodó lángész zavaros kétkedéséből állott.[1] Ez a felfogás azért rendkivül káros, mivel Széchenyi egész rendszerére a gyakorlatiatlanság és elavultság bélyegét ráütni alkalmas. Az működését a legszilárdabb alaptól, amelyen benső igazságának és végtelen erkölcsi erejének, mely által felépült, tudniillik irányadóul szolgálni hivatott lélekemelő dicsfényétől fosztja meg.

Mélyen meg vagyok arról győződve, hogy ha erőm gyarlósága folytán talán nem is kielégítő módon, de kétség-

[1] Legújabban ennek ad kifejezést Beőthy Ákos is. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei cz. m. II. köt. 157. és a köv. ll.

kivül hasznos munkát végezek, midőn ennek a felfogásnak tarthatatlan voltát kimutatni és „a legnagydbb magyar“ rendszerének aktuális értékét minden oldalról feltüntetni igyekszem.

Azonban távol áll tőlem, hogy én a gróf Széchenyi István eljárásának összes részleteit a tökély képében akarnám bemutatni. Kétségtelen, hogy azért, ha őt kora később félreismerte, és egészen voltaképp sohasem értette meg, nem egyedül azt a korszakot lehet okolni. Valamely államférfi és reformátor politikája csak akkor lehet mentes a gáncstól, ha annak nem csupán, vagy főleg eszmetartalma, hanem eszközei és megvalósításának módjai is teljesen kifogástalanok és sikeresek. A helyzet, a melyben neki működni, a közönség, melyet vezetni és átalakítani feladata, reá nézve minden bizonynyal oly tárgyi tényezők, melyekkel számolnia kell. Ha tehát valaki a legjobb szándék által van áthatva, sőt az elérni kivánt czélhoz az eszközöket a legokosabb módon választotta is meg, de odaadó törekvése mellett nem tudja azokat elég ügyesen és szerencsés czélszerüséggel alkalmazni, akkor — hazafias nagyságának minden csorbítása nélkül — mégis elismerhető az, hogy — talán tőle nem is függő okok miatt — nehéz hivatásának bizonyos tekintetében nem állott a magaslatán.

Ezen kényszerűség előtt állok most én. Mint akadémiai egész művem és jelen munkám is tanúsítja, Széchenyi erkölcsi és szellemi nagyságának kevés őszintébb bámulója lehet nálam. Sőt arról is meg vagyok győződve, hogy politikájának a korviszonyok folytán szükségessé vált kiegészítéssel való követése Magyarországra nézve életkérdés a jövőben is. És daczára ezeknek be kell vallanom, hogy őt a gyakorlati politikus eszményeként magasztalni az igazság megsértése nélkül nem lehet. De egyuttal mulasztás volna fel nem hoznom azt is, hogy az ő magas czéljainak minden válság nélkül rövid idő alatti megvalósításához csakugyan az államférfiui ügyesség és művészetnek egyedül a képzelem által feltalálható tökélye lett volna szükséges.

Valószínű azonban, hogy ha ő nagyobb politikai művész, akkor közvetlen befolyását a nemzeti élet lüktetésére jobban megtarthatta, és rendszerét teljesebb mértékben érvényesíthette volna. Neki ugyanis a biztos sikerhez csaknem minden esz-

köze megvolt, és minden főbb sakkhúzását is jól számította ki. Tökéletesen ismerte az országot és annak minden baját. Az embereknek és osztályoknak szivébe és veséjébe látott. Erről semmi sem hathat meggyőzőbben reánk, mintha műveiben lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy a kép, melyet ő a saját korabeli Magyarországról magának alkotott, a valóságnak tökéletesen megfelelt. Ebbeli nyilatkozatait irataiból én magamnak tüzetesen kijegyeztem, és azokat az általam hosszas tanulmányok és kutatások után az akadémiai művem elején felállított képpel összehasonlítván, kénytelen voltam bevallani, hogy diagnosisa találóbb már nem lehetett volna.

Diagnosisa az ország helyzetéről.

Jelzett célom szempontjából nem tarthatom feleslegesnek mindent elkövetni, hogy ezt a meggyőződésemet lehetőleg széles körben mások is oszszák; azért, habár az ismétlés látszatával bír is, a mi pedig a valóságban éppen nem, ha nem is idézetszerűen, a szót magának Széchenyinek adom át, hogy a hazájáról felléptekor benne élő képét az ő saját előadásából vehesse ki az olvasó.

„Tizenöt évvel ezelőtt — írja a harminczas évek elején — milyen volt hazánk? Pártok, felekezetek, nemzetiségek s a municzipalis szerkezet által rútul el volt darabolva. Öt párt, hat felekezet agyarkodottt egymásra; tiz különféle nemzetiség volt benne számlálható, s a jászok és kunok kerületeinek, továbbá a királyi városoknak tekinteten kívül hagyásával is 52 törvényhatóságra szakadt szét az ország. Ezen eldaraboltság beteggé s egy haldokló testhez hasonlóvá tette honunkat, melyben a vér már alig keringett. Ez az állapot gyászba borította szülőföldünket. A természetellenesség szégyent hozott reánk, mivel a kis nemzetek sorába sülyesztett, mert csakugyan kevesen vagyunk és soraink gyérek.[1]

A főrendi birtokosok csekély kivétellel nem sokat törődnek az országgal. Vagy kint a kölföldön töltik napjaikat s költik pénzüket, vagy itthon tengődnek s nem szolgálják az országot sem tisztviselés, sem társadalmi munka, sem tudomány által. És ha ilyenre szert tettek és tehetségük is volna hozzá, az ország dolgaiban teljesen járatlanok. Ide-

[1] Világ 63. és a köv. ll.; Stadium 18.

jüket úgy töltik, mintha a magyar földnek legkisebb javában sem részesülnének, vagy mintha nekik nem is volna szabad a közügyekbe avatkozniok. Hány gyakorolja józan és állhatatos pártatlansággal azt a felséges jogot, hogy az ország, vagy a vármegye gyülésén minden hivatal nélkül is felszólalhat, s a közösségre, sőt bizonyos mértékben a kormányra is befolyást gyakorolhat?

Legnagyobb és legszebb palotáinkban a magyar nyelv idegen. Ritkán fogadják szivesen, s ha különös alkalmaknál néha meg is jelenhet ott, ez csak oly formán történik, hogy a számos külföldi szólamon csupán akként lövel keresztül, mint a borult ég felhőinek hasadékain a villám. A számkivetett szegény magyar nyelv ekként főleg előszobákban és istállókban tartózkodik, és a ház főékessége, az úriasszony, a ki különben mindent felelevenít s a legszárazabb dolgokra is bájt tud önteni, a magyar nyelvet nem érti. De ha érti is, hátat fordít neki. A nemesség körében van igen sok dicséretes kivétel, s mondhatni, hogy a jó szerencsén kivül egyedül annak köszönhetjük polgári életünk fennmaradását; de egyúttal azt is, hogy a keresztény nemzetek közt csaknem a leghátrább vagyunk. Ez a nemesség majdnem minden szellemi erejét, a mennyiben szellemileg egyáltalán foglalatoskodik, kizárólag a hazai tudományok mívelésére és gyakorlására fordítja. A külföldet nem ismervén, hazáját valódi értékén túlbecsüli. Az újabb találmányokról, melyeknek más országok annyit köszönnek, tiszta fogalma sincs. Igy aztán a javítások ellen vak hévvel kél ki. Sokan a féktelenséget tartják szabadságnak, s kiváló állásuk lényegét abban találják, hogy azért csak későn, vagy éppen nem sújthatja őket a törvény. Gyakran kijátsszák ezt, és a kiváltságolt rendbontók folyton betyárkodnak közöttünk. Annál keményebben bünhödik az ártatlan nagy többség, mert néhány gonosz ember miatt rossz hírben áll egész nemzetünk a külföld előtt. Számtalan köznemes pedig szabadnak azt gondolja, a ki adót nem fizet. Hiányzik a legtöbbnél köztük az élni tudás, a savoir vivre, mely a jobb társaságban való megélhetéshez és más nemzetek megismeréséhez mulhatatlanul szükséges.

Mily gyenge a mi hazánk, melyben oly nagy a rokonok közötti visszavonás? De a honi dolgokban tudatlan mágnás

sokkal vétkesebb, mint a mivelt szokásokban járatlan köznemes. Azonban ez csak annyiban áll, a mennyiben a csiszolatlan gyémánt becsesebb a simított kovánál; mert hiszen valódi értékét annak is csupán a köszörülés adja meg. — A jobb hazafiak, a kik honukért tehetségük szerint áldozni hajlandók, a régi rozsdás, megrögzött szokásokat összezavarják a nemzeti szellem lényegével, s a nemzetiség emelkedésének főtényezőjét nem abban látják, a mit az előítéletektől szabad ész javasol, hanem abban, a mit az idő lassan életszokásaikként szentesített. Ha azután előítéleteikből letesznek valamit, s hibás felfogásukat megigazítják is, hazánk javára s emelkedésére vállvetve közös akarattal nem törekszenek, hanem az országnak a központtól távoleső számtalan részében szerteszét — önerejükben túlságosan bízva — pazarolják el azt.

A városi polgárság, mely úgyszólván az ország ipari, kereskedelmi és művészeti értelmiségét egyedül képviseli, nagyobbrészt nemcsak nem magyar, de nem is vágyik azzá lenni, noha a magyar hon levegőjét szívja, kenyerét eszi, borát iszsza, s a magyar földön kivül más hazája neki sincs széles e világon. Be kell azonban vallani, hogy a nemesi rendek ez osztályt nem igen ésdesgetik magukhoz, s azt nagyobb támogatásra nem méltatják. Pedig az gyakorlati értelmisége, kereskedelmi ügyessége és tudása által igen sok jót tehetne hazánknak. A mire tehát oly nagy szükségünk volna, a szó valódi értelmében derék városi polgárságunk, ipar és kereskedelmi osztályunk és művészi karunk nincs. Mindaddig nem is lesz, mig a törvény személyt és vagyont a lehető legerősebb védelem alá nem vesz, s a magyarság átlalában ez osztályokat nagyobbra nem becsülendi, mint eddig.

A parasztság sok nemzetiségre van tagolva. A németnek értelmes munkássága, a tótnak kiirthatatlan termékenysége, az oláhnak szokásaihoz való makacs ragaszkodása s a rácznak kereskedelmi ügyessége, mind szűkebb határok közé szorítja a törzsökös magyart, a ki, ha független férfias magatartását nézzük s ezt az ízlés megfelelő mértékének ismerjük el, az országnak talán kivétel nélkül legjobb lakosságát szolgáltatja.

A magyarságnak ez az utolsó reménye csekély számú

ivadékai útján oly lassan gyarapszik, mint az oroszlán. Ellenben a tót, német, oláh úgy szaporodik, mint erdőben a gomba. E mellett a magyar nagyon is függetlennek érezvén magát, kerüli a munkát, s keleti komolyságában büszke vadsággal teszi félre az előmenetel fényes eredménynyel kínálkozó eszközeit.

A felekezeti visszavonás még az egyes nemzetiségeken belül is megosztja az embereket. A katholikusok és protestánsok közt keserű versengés uralkodik. Sok derék magyar község, melyek lakosai olyan egyenesek és karcsuk, mint a fiatal fenyőliget sudarai, arczvonásra, termetre mozgásra nézve egyenlők, mint a rokonok. De aránylag igen kevés helyen képeznek egy szivet és egy lelket, mert a keresztet, a türelem és a felebaráti szeretet dicső jelét, sokszor a mennyországból való kirekesztés fegyverévé alacsonyítják le, és a kakas is, a lelki ébersége példányképe, az ellenséges bizalmatlanság czégéreként dísztelenkedik. Alig van társaság, egylet vagy intézet, mely a vallási irígykedés ördögétől ment volna. Igy a pusztulás csiráját minden kezdemény már születésekor a maga keblében rejti. Legyen valamely intézetből csak egy felekezet is kihagyva, s legyen az nem a születés és hitvallás, hanem a tudomány és ész kívánalmai szerint szervezve, akkor sikerének valószinűsége már nagyon rosszul áll. Hogy a nemzeti összhang nem létesülhet, hogy ez a nyomorult haszonlesés, szűkkeblűség, gyávaság és hiú előítéletek felett nem ülhet diadalt, mivel ez utóbbiak az egység, egyetértés, erő és erény minden varázsát megsemmisítik, az főleg annak tulajdonítható, hogy a honszeretet nem elég meleg s a szépnek, nagynak és dicsőnek tisztelete nem elég mély a keblekben.

Ha valamely idegen meglátogatja hazánkat s a nyelvre tekintve ítélné meg az országot, akkor Magyarországot alig találná fel itten. Csak néhány mértföldnyire utazzék, s a lakosokkal a saját nyelvükön akarjon beszélni, akkor háromnégy nyelv birására volna kárhoztatva.

Bármennyire is tökéletlen a municipális szerkezet, nem lehet tagadni, hogy a régibb magyar rendi államot s annak alkotmányát az tartotta fenn. Széchenyi is szívesen elismerte ezt, és érdeméül rója fel, hogy a jövőben való előmenetel és haladás lehetőségét annak köszönhetjük. A megyék szónokai

mentették meg a magyar hont a beolvadástól s a bizonyos megsemmisüléstől.

Az, hogy a megyei önállóság folytán 52 külön darabra szakadt az ország, a korábbi időkben nem volt baj; mert valamint a több boglyába rakott takarmány nagyobb biztonságban van, mint ha az egy kazalba halmoztatik egybe, mert ha a mennykő belé üt is néhányba, megmarad a többi, úgy voltunk a megyékre szétfoszlott országgal is. De ennek az érdemes megyei rendszernek az a rossz oldala volt, hogy a vér lassú keringését okozván, csaknem mindenben halálos hátramaradást idézett elő. Az egyik megye a másik megyével az egyik város a másik várossal nem törődik. Mit bánja a Csallóköz Mosonyt, ha a Dunába fulladna is. Tolna a maga vizét Pestre duzzasztja; Győr Esztergomnak vet gátat. Igy azután a különben sem nagy királyság 52 kis királyságra oszlik. — Az tehát, a mi hajdan fenntartotta szabadságunkat, s egyfelől a végzetessé válhatandott gyuladástól mentett meg, az más részről egészen elgyengített, s a marasmus által való elpusztulás veszélyének tett ki bennünket.

Egyeseknek szavai, a kik világosan látják az ország szégyenítően alacsony állását, elvesznek az egymást üldöző sok mindeféle felekezet vad ordításai s a nyomorult haszonlesők rimánkodó nyögései között. Az önkénynek tehát értelmiségünk súlyában nem volt elegendő féke.[1] A hatalmasabb, tehetősebb osztályok magasabb műveltsége is a latin classicusokra, a rablisztikus törvénytudásra és szőrszálhasogatásokra pazaroltatott el. Életrevaló gyakorlati ismeretek alig voltak az országban. Különösen az ipari és kereskedelmi ismeret aránylag igen kevés, főleg a tőzsgyökeres magyarok között. A kisebb nemesség nagyon elszaporodott és kevés földjéből alig tud megélni. Kézművessé s kereskedővé lenni büszkesége nem engedi, és méltóságán alulinak tartja, hogy mindennapi munkával szerezzen kenyeret és vagyont. Inkább dologtalanul henyél otthon; ezt nemes emberhez illőbb foglalkozásnak tartja. Legfeljebb vadászgat, de ezt is észszerűtlenül teszi, s a nyúlfiakat anyjuk hasában öli meg. — Eljárásában általán makacsul ragaszkodik a régihez. Az új szokások

[1] Világ 63—72. ll.

is csak felszinesek, mert azok velejének és észszerű okának tekintetbevétele nélkül karoltatnak fel. — Lelkileg független ezen összes rendbeliek közt nagyon kevés van.[1]

Rosszul gazdálkodunk, vizeink el vannak hanyagolva. Csak indignatioval szemlélhetjük a Körös berkeit, a Tisza, Dráva, Bodrog kiöntéseit, s a Kunságot, melyek területein sok ezer család élhetne boldogan, a kik most talán nyomorognak. Uj nemzetségek támadhatnának ott, melyek az ország díszét és erejét gyarapíthatnák. Vérontás nélkül mily szép tartományokat nyerhetnénk hazánknak? Magasfokú közművelődés lehetne uralkodó, a hol ma nád és zsombék között róka és farkas csatangol. Kies mezők és mosolygó lakhelyek válthatnák fel az egészségtelen tájakat. Mert mocsarak lepik el az ország nagy részét. Rossz út rossz útba torkollik. A forgalom fejlődésének kárára ehhez még az járul, hogy termékeink nagy részét szintén rosszul szedik fel. Igy aztán kevés a kereskedelembe való termék.[2] — Télen, ha nem nagy a hófúvás, még csak van közlekedés, nyáron is az utakon valahogy csak elmehet az ember. De ha a fagy enged, vagy ha tavaszszal és őszszel esik, akkor az utazni kivánó valósággal helyhez kötött rab.

Maguk a fővárosok, Buda és Pest, is rosszul vannak kövezve. A Dunapart dísztelen, s miután minden szemetet oda raknak le, sok helyen undorító is. A ki Budáról Pestre télen akar átmenni, annak a legotrombább szerkezetű hajókra kell ülnie, és még szerencsésnek mondhatja magát, ha a nép salakjával birkózva azokat elérheti. Ha pedig észak, kelet vagy délről jön meg ide, s nedves, lágy idő van, akkor egész sártengert kell átúsznia. — Pesten néhány szép épület található ugyan, de kár, hogy azok sárban, vagy porban állanak. A fogadók még itt is alávalók; külön szállást alig kap az idegen. — Ha pedig azokat a nyilvános helyeket keresi, a hol az ország műveltségének kincseit láthatná, a minők a külföldön még a kisebb városokban is mindenütt fellelhetők, az egy nemzeti múzeumon kivül nem talál semmit. Megéhezvén, az étkező helyiségeket keresi fel; de azok

[1] Világ 73.
[2] Világ 88.

nagyon kevés kivitellel az étvágyat visszaijesztő mocskos barlangok, s bennök még iható bort és igazán jól kisült zsemlét sem lehet kapni. — Szinházba menne, de magyar nincs. Elmegy hát a németbe, mely a világ legczélszerűtlenebbül épült szinháza. Olvasó vagy társaskörök nincsenek. Az utczákat az esőn kivül nem mosta, és nem szárítja más, mint a nap és a szél. Fa sehol sincs a városban. Minden hamuszínű; a mosolygó zöld szín számkivetve van innen. A legnépesebb utczák is szorosak, piszkosak. Ez a főváros.

Nézzük a vidéket. Ha a magyar földbirtokos jószágaira megy ki, s annak gyakran roppant területéről bevételt remél kaphatni, azzal a kérdéssel fogadják, hogy hozott-e a folyó költségekre pénzt? Az árak rosszak, a jövedelem kevés. A folyók és vadvizek gyakran mindent elpusztítanak. A ragályos betegségek, a métely és más döghalál-esetek általában nagyon gyakoriak.

Ha a megyékben utazik valaki és a fogadós magyar, bizonyára nem jól fogadják, s csak abból élhet, a mit magával hozott. A korcsmákban mindenütt szűk és rövid ágyak vannak.

Ne legyen valakinek rangja és czíme, akkor műveltsége és tudománya után itt ugyan nem becsülnek meg senkit. Az elfogultság oly nagy, hogy ha az ember folyton nem dicsér mindent, megbántásoknak teszi ki magát. Nincs egy nevezetes emlék sem, mely a századok viharaival megküzdhetne. Emlékkő nem jelöli nagyjaink hamvait, a mi azután az élőket a nemes érzelmek, gondolatok és tettek pályáját megfutni serkentené. Pedig voltak nagy embereink, a kik méltók lennének az ily emlékekre. Ellenben mennyi mindenfelé a bitófa?[1]

Nemzetiségünk és szokásaink fejletlenek. Iszonyúan hátramaradtunk. Az ország minden tekintetben való szegénységén megijed az ember. Pedig annyi fiatal erőt, szépséget láthat, s a fogékonyság csalhatatlan jeleit találhatja itt az ember arra, hogy a nemzet életképességében hinni merjen.

Azt a kérdést vette fel ennélfogva magában Széchenyi: vajjon miért beteg hát ez az ország? Ennek főokát nemzeti-

[1] Világ 92—93.

ségünk fejletlen voltában és az értelmiség csekélységében vélte feltalálhatni.[1]

Hajdan a távolság köztünk és más nemzetek közt nem volt ilyen nagy. Jó volt a balta, fokos, buzogány, mig szomszédainknak is csak az volt a fegyvere. Azonban hazánk nem megközelíthetetlen sziget, hanem kevéssé védett síkságon — de ezen sem igen nagy hegyek között — fekszik. A vad függetlenségfészke tehát nem lehet. Ily országban égetően szükséges a szomszédok támadó és védelmi eszközeivel és módjaival nemcsak egy fokon állani, hanem azokon még túl is kell tenni. A katonáskodás egy téren sem alapszik már szemfényvesztésen. A parádé, gyakorlás és szemlék magukban elégtelenek, hanem oly tudomány kell, melynek alapos birtoka és tanításainak végrehajtása a háború szerencsés befejezését biztosíthassa. A szorosb értelemben vett katonai szolgálat nem kevésbbé szövevényes, és bonyolult, mint minden más mesterség. Azzal nem dilettánsoknak, hanem szakavatott, hivatásos embereknek kell foglalkozni. A honvédelemnél az insurrectio tehát teljesen elégtelen.

Sokkal szegényebb az ország, s alkotmánya is sokkal nehézkesebb, semhogy győzelmes nemesi hadat czélszerűen és gyorsan tudna kiállítani. Csak az állandó hadsereg az, melyet jól lehet szervezni. Kitűnő vezérek alatt állva azonban alkatrészei sem lehetnek míveletlenek. De ehhez általánosabb műveltség szükséges az egész országban.[2] — Hány ember emlegeti az 1741. s 1746. év közötti időket, mint a melyek állítólag az újabb magyar történelem legszebb lapjait töltik be? Pedig akkor életszikránk nem lobbantott lángra már semmit sem, csak pislogott, s a vízkórság emésztette a nemzet testét, mely a nagy veszély közepett is mélyen aludt.[3] Ezzel a korral szemben újabb nemzeti fejlődésünk és férfiasodásunk kétségtelen. De a közelebbi idők 1825-től 1830-ig megint sok tévelygést mutatnak. A szabad emberhez és hű alattvalóhoz illő egyenes szó fölé a hizelkedés szózatja kerekedett. Pedig nem a legszebb szerep valamit palástolni akarni, a mi

[1] Világ 95.
[2] Világ 132–133.
[3] Világ 273.

fényes, mint a nap. Néhány év óta a bátor és hivatott szónokok nagyrésze királyi hivatalokban van.

A ki II. József idejére gondol, mikor hazánk koronája is számkivetve volt, annak hálával kell azokról megemlékezni, a kik a fordulatot akkor előidézték. Reformatióra szükségünk van, s bizonyosan reformáltatni fogunk is valamikor. De ez sürgős. A reformokat ez okból addig vigyük keresztül, míg az idő a mienk, s a hatalom a kezünkben van, tehát míg a fejlődés irányát mi állapíthatjuk meg.[1] Különben a nemzet szempontjából nagy lesz a késedelem.[2] Azonban igaz, hogy az 1825 előtti és az 1825 utáni idők között nagy különbség, sőt ellentét van.[3] De a későbbi nemesi közfelfogás jellemzésére is egy találó esetet hoz fel Széchenyi. Elmeséli, hogy valaki 1832-ben az országgyűlésre menő követekkel jött össze, s közte és azok közt a közvetkező párbeszéd folyt le: „No kedves uraim, gondolkoztak-e a szegény adófizetők sorsáról, kell-e azon segíteni, és miképp" Ezek azt felelték, hogy némely földesúrnak kegyetlenségén, melynél fogva robotoló munkásaiknak napközben pihenést nem adnak, valóban kell és pedig úgy segíteni, hogy két órányi napi pihenési idejök legyen. De mivel a földesúr sem károsodhatik, hát a gyalog napszámok évi mennyisége 104-ről emeltessék fel 113-ra.[4]

Hazája állapotának alapos ismeretével birt.

Az előadottak tanúsága szerint Széchenyi tehát a magyar köz- és magánélet igen alapos és mélyreható ismeretével birt. Ha később egyben-másban koronként az állapotok festésénél a színeket egy-egy árnyalattal talán sötétebben, vagy világosabban alkalmazta is, a mi akkori kedélyhangulatainak tulajdonítható, ez nem változtat azon a tényen semmit, hogy Magyarország 1825 előtti köz- és magánviszonyainak rendkivül hű képe élt benne.

Miután reformatori hivatására, mint akadémiai mun-

[1] Beöthy Akos szerint tévedés, hogy Széchenyi a nemzetet felébresztette, mert állítólag erre szükség nem volt. Szerinte az ő munkái sem keltettek volna oly nagy hatást, ha a nemzet csakugyan szunnyadt volna. Ls. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei cz. m. II. 140. l. — Látni fogjuk, hogy ez a dolog tulajdonképp miként áll.

[2] Világ 273—276.

[3] Világ 229.

[4] Stadium 22.

kámban, úgy hiszem, meggyőzőleg kimutattam, igen lelkiismeretesen készült, azt is tökéletesen tudta, hogy a jó diagnosissal megállapított bajokon mivel és hogyan kell segíteni. Annak bebizonyítása végett, hogy a therapiat is mily kitűnően találta el, sőt az alkalmazandó taktika felett is mélyen gondolkozott, és elvben ezt szintén gáncsot nem tűrő módon szabatosította, megint az ő ebbeli nyilatkozatainak tömör visszaadásához kell folyamodnom.

Ellenállhatlan javitási vágya.

Irataiban ismételve biztosítja az olvasót, hogy nem bírja tűrni szülőföldének hátramaradását, s az, mint a féreg, rágódik lelkén.[1] Mióta él és eszmél, mindig kimondhatatlan vágy létezett lelkében, és minden csepp vérében Magyarország fejlődése pezseg. Az a remény, hogy ez lehetséges és nemzetünk újjászülethetik, habár szintén régen, de az első vágyak jelentkezésénél mégis később merült fel benne. A nemzetek életének tünetei csalhatatlan számok alakjában mutatták előtte, hogy míg Európának, jobban mondva a civilizált világnak, népei mind elérték már tetőpontjukat, és vénülésnek indúlnak, a magyar népnek csak most derül fel hajnala, és oly fényes jövője fog bekövetkezhetni, a minőt a rozsdáiban elsülyedt magyar nem is tud elképzelni.

A magyarságából kivetkőzött németeskedő honfiak ezt a felfogást gúnykaczajjal fogadták, és nem sejté más, mint egy kis töredék, mely azonban, fájdalom, minden gyakorlati tapintat nélkül örökké csak elméletek és szép ábrándok között kalandozott, mert hidegvérrel számítani nem tudott. Hivatásunk nem csekélyebb, mint eredeti sajátságainkat kiképezve, a világot egy új nemzettel gazdagítani. Azonban, fájdalom, a régi magyarnak nagyon sok kinövése van. Arra kérte hát Széchenyi honfitársait, hogy üssék bár, de hallgassák meg.

Sohasem határozta volna el magát e szerepre, ha egy nemes lény (Crescence) nem igéri, miképp ő fog mellette hű kebellel állani, ha mindenki félre érti, és egészen magára volna is hagyatva. Ekkor aztán nem annyira tehetségében, mint tiszta szándékában és férfias szilárdságában bízva, meg-

[1] Stadium, 12.

esküdött, hogy még ha vesznie kellene is, a kettős czél, t. i. a nemzet feltámasztása és nagy jövendőjének biztosítása érdekében el fog követni mindent. Tizenhétévi katonáskodás után életének hátramaradott részét hazájának szentelvén, a közélet tövises mezejére azzal a komoly elhatározással lépett, hogy ha senki más, ő fogja nemzetünk majdani fényének alapját megvetni, vagy legalább ezen czélnak szenteli földi pályáját végső lehelletéig.

Átgondolt terve volt.

Pedig nála jobban senki sem látta, hogy e szándék megvalósítása mily nehézségekkel van összekötve, s hogy ez a lehetetlenséggel csaknem határos. Mondhatja, és e részben dönthetetlen bizonyítékokkal szolgálhat,[1] hogy semmit sem tett rögtönözve és pillanatnyi felhevülés következtében, habár lelkesedése néha az egekbe ragadta is. Minden lépését egy előre kiszámított és messzeható terv szerint intézte. Vére meggondolntlanúl sohasem ragadta el, mert a közélet mezejére nem szenvedélyből, hanem a kötelességérzet által sugallt elszántságból lépett.[2]

A közdolgokba való avatkozása nem volt egy alkalmi színdarab rövid jelenete. Nem volt olyan, mint mikor a hős színpadon hal meg honáért, és félórával később derült kedélylyel jóízűen vacsorál. Nem volt az valami véletlennek következése, vagy valamely áramlatnak eredménye sem. mely őt akarata ellenére is tovább sodorta volna. Nem volt oka annak a megbántott hiúság, vagy valamely keserűség sem.

Ily szerepeket nem játszott, és ily kútfőkből munkássága nem vette eredetét. Határozottan állítja, a mit különben egész élete is tanúsít, hogy az nem volt másnak szüleménye, mint a vallásos magábatérésnek, és földi helyzete felismerésének, minekfolytán lelkiismeretének azt a szózatát követte, mely szerint, ha a magyar kiváltságos főnemes birtokkal, meglehetős fővel és ép kezekkel megáldva, irígylésreméltó helyzetében nem tesz a hazáért semmit, hanem kötelességének teljesítése helyett

[1] Naplóit érti. G. J.

[2] Beőthy Ákosnak az az állítása, hogy a Sz. I. eljárása ötletes és rapsodicus volt, annak tehát tökéletes félreismerésén alapszik. Lásd id. műve, II. kötetének 151. lapját.

sülyedni engedi vérét, sőt annak sülyesztésében maga is részt vesz, akkor az elkövetett hibákért és bűnökért, melyek következtében száműzetik innen a szabadság és elhal a nemzet, első sorban ő a felelős.

Szüntelen hangzott bensejében: „Ha nem te, miért tegyen akkor más?“ És látván, hogy máshonnan jobb segítség nem jön, becsületesen közlegénykedni vala elhatározott czélja.[1]

Kereken kimondja azonban, hogy nemzetét évekkel ezelőtt csak kevéssé tudta szeretni és becsülni, s néhány lelkes barátján, hazánk fiatal reményein kívül a magyar nemzetet általában véve most is inkább a jövendőben szereti, mint a jelenben. Csak a kifejlett magyart, úgy, a milyen Isten segítségével lenni fog, és nem abban az alakban becsüli, melyben annak nagy része ma jelentkezik.[2]

Taktikája.

Nem mutatott volna azonban előrelátásra és körülményismeretre, ha honunkat veszélynek indúlni látván, mindezt rögtön, minden hozzászoktatás nélkül mondja meg, s a nemzet előtt állapotát és a veszélyt, melyben forgott, egyszerre tárja fel. Midőn casinókat, lóversenyeket és efféléket tervezett, nem mondhatta, hogy végczélja velök korántsem a társas élet kellemeinek szaporítása és a lótenyésztés előmozdítása. Ezek is figyelemreméltó mellékes czélok; de főczélja az volt, hogy hazánk erői központosíttassanak, a megyei s városi lakosság: a mágnások, nemesek és polgárok felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül egy magasabb czél érdekében olvadjanak össze. Hogy itt oly társadalom keletkezzék, melyben az ember nem címe és állása, hanem belbecse szerint latoltatik; hogy a nemzet legnagyobb kincse, t. i. a kiképzett és előítélet nélküli emberi agyvelő, minél nagyobb számban és mértékben fejlesztessék, s az őt megillető helyre emeltessék fel, és így felébredjen az igazi közszellem. Ezeket és még messzebbható törekvéseit nem verhette dobra; azon korlátokon, melyek eléje voltak rakva, nem szökhetett át, mert az annyira bizalmatlan közmagyar rögtön hátat fordí-

[1] K. N. 20, 30. — V. ö. Beőthy Ákos id. műve II. kötetének 152. lapjával.

[2] Kelet Népe. 22—26.

tott volna neki. Az elszigetelten élő olygarchák pedig, a kik senki elsőbbségét maguk felett nem ismerik el, és annak még gondolatát is halálos bűnnek tartják, haragra gyúltak volna ellene, a mint mondja, egy kilépett, félig-meddig elkergetett kapitány ellen, ha olyan tervvel mer előállani, a mely nekik, a talán magas hivatalban, de bizonyára magas képzelgésben élőknek soha eszökbe sem jutott, a miről nem is álmodtak. A tömeg valószínűleg néhány elménczkedő által vezettetve, ha előbb nem tud sikereket felmutatni, mindenféle lealázó mondásokkal egyszerűen kigúnyolta volna. Előbb tehát sikereket kellett mutatnia. Azokra kellett várnia. Kénytelen volt tűrni a sárral mocskoltatást is, mert óvakodnia kellett attól, hogy ő is azon hígvelejű javaslatkészítők sorába kerüljön, a kiknek semmi sem sikerül. A saját fölületességének leplezése végett nem akarta a kormányra és annak ellenséges magatartására vele szemben fogni azt, a mi csak az ő hibája lett volna. És nem találhatott a sikertelenségért vigaszt abban a gyakran nagy lelkesedéssel hangoztatott hazai nótában sem, hogy: „minden elveszett már Mohácsnál".

Mindenekelőtt azt a lidércznyomást akarta megszüntetni, mely összes állapotainkra azért nehezedett, mert ide lenn igen sokan mindig szívtelen combinatiokat láttak Bécsben forralni a magyar ellen, a melyekkel őt beolvasztani és rabigába hajtani lett volna a terv. Oda fenn viszont az intéző emberek nem kisebb számmal a magyarság legcsekélyebb életjeleiben is csak bűnös összeesküvést s elszakadási törekvéseket fedeztek fel.

Tény, hogy oly kölcsönös bizalom, mint a minőnek alkotmányos kormány és nemzet közt lenni kell, vesénk elrejtett redőiben egymás iránt nem volt. Az a politikai vegyes házasság, melyben Ausztriával élünk, a házasfelek véralkati különbségei miatt nem boldog. Azt gondolta hát Széchenyi, hogy egy békítő emberséges barát, jóllehet az ilyen beavatkozásért a köszönet rendesen elmarad, e frigy javítására irányuló törekvéseivel csodákat mívelhet. Azt hitte, hogy a legtöbb hasznot akkor fogja hajtani úgy a hazának, mint a fejedelemnek, ha becsületes barátként oda fenn, habár eleinte nem tetszenék is, száz árnyalatban mindig azt fogja bizonyítgatni, hogy a nemzeti fejlődés még korántsem for-

radalmi láz, hanem csupán az erő gyarapodásának örvendetes jele. Ide lenn viszont mindenféle változatban szünetlenül azt akarta — akár tetszend ez, akár nem — bizonyítani, hogy a kormánynak, habár nem is mindig találja el a czélra leginkább vezető útakat és módokat, szándéka alapjában véve mégsem rossz.

A főrendek és a nemesség elkorcsosulásában látván nemzetünk legfőbb baját, leginkább annak örült, hogy az Isten mély bölcseségében éppen ezek soraiba kegyeskedett őt állítani. De nem azért örvendett ennek, hogy osztályát korcs és kötelességfelejtő személyével szaporítsa, hanem, hogy így talán mint ugyanazon osztályhoz tartozó nagyobb sikerrel hathat „nemzeti családunk" ezen leghatalmasabb, de nagy feladatához képest mégis leghátramaradottabb részére. Tudta, hogy a gúny és méltó leczkéztetés még a velünk egy osztálybelitől is fáj; de azt mégis inkább eltűrjük akkor, ha magunkhoz hasonlótól s nem idegenektől, vagy éppen alsóbbrendűektől kell azt hallanunk. Így támadtak az időhöz és körülményeihez alkalmazott majd csípősebb, majd engesztelőbb hangú iratai.[1]

Therapiája.

Munkálkodásának a jövőbe messze kiható tervét készítette el. De azt tapasztalván, hogy haladásunk csak csigalépteckel megy előre, gyakran közel volt ahhoz, hogy türelmetlensége folytán kipattanjon bőréből. Azonban mindig volt valami, a mi őt nemzeti sülyedésünk természetére, annak megrögzött betegségszerű jellegére figyelmeztette, s eszébe juttatá, hogy abból csak lassan lehet kilábolni. Így azután kedélye lecsillapúlt, és lelkének parancsára mindig elhallgatott benne a felforrott vér is.

Lélektani észleleten alapuló eljárása.

Az önzetlen hazafiságnak és a nagylelkű erénynek eszménye lebegett előtte mindig. Mivel azonban számított az emberi természettel, honfitársait a gyengébbeknek nyujtott engedmények által igyekezett oly eljárásra csábítgatni, melyeket ők a saját érdekükben, de emellett a közérdek javára is voltak folytatandók. Ismerte a magyart, hogy az egyedül anyagi haszonért nem tesz semmit. De ismerte az emberi természetet is, mely csupán magasb kötelességérzetből és

[1] K. N. 27—32.

kizárólag a halhatatlanság reményében szintén nem hoz nagyobb áldozatokat. Összekötötte tehát a külsőleg hasznost a magasztossal, s a kettőre együtt egy kis halhatatlansági köntöst adott fel. A terv, melyet követett, szerinte lehet jó vagy rossz, az más kérdés, de hogy annak részei tökéletesen egybehangzók voltak, az bizonyos. Azonban erre vonatkozó közleményei két okból mások, mint darabosak nem lehettek. Először, mert, mint gyakran ismétli, középszerű tehetségét meghaladta az, hogy az ily sokféle dolgot és számtalan sürgős tennivalót egyöntetűen és következetes összefüggésben adja elő. Nagyon sok dolgot teljesen felvilágositani igen nehéz neki. És ha mégis vállalkozott reá, nem annyira tehetsége, mint a dolgok igazságos volta bátorította.[1]

De meg másodszor roskadozó hazánkba terveivel úgyszólván kapústól sem rohanhatott be. Ezen eljárásának veszélye abban nyilvánult volna, hogy felülről szegik szárnyait, a mi azonban nem lett volna a legnagyobb baj, mert lábaival iparkodott volna pótolgatni megperzselt tollainak röpülő erejét. Nagyobb baj lett volna ennél, ha a magyar közönség túlhévtől hajtatva, felbőszült, rosszul fékezett árként rendetlen mozgásban haladt és dagadozva túlcsapott volna rajta és minden combinatióin.

Megvallja, nem jól esik neki, hogy ez az ár őt így is nemcsak elérte, hanem hátra is hagyta később. De hitte, hogy hazafias érzése a hiúságnak ezt a kis sérelmét csakhamar kigyógyítandja. Hiszen ő maga is hajlandó lett volna a sebesebben haladó lobogók után iramodni, hogy minél hamarább érjünk az igéret földjére. De az életnek tetőző pontján már túl volt, továbbá ha agyvelője bizonyára csak közönséges, természetadta fogékonyságából azt nem vetkeztette ki semmi. Felismervén tehát azzal a bécsi és magyarországi helyzetet egyaránt, ólmot kötött lábaira, hogy a nehezen fékezhető és engedelmeskedni nem szerető magyar vér őt is ne ragadja el. — Ez a gyorsabb iramlás, ha csak egyesek törik nyakukat, az egész nagy nemzeti érdeket nem veszélyeztetné. De mivel tudta, hogy fejlődésünk gyermekkora még nincs befejezve, s ismerte azt a tulajdonságunkat,

[2] Stadium. 42. l.

melyet a szalmatűzhöz leginkább lehet hasonlítani, továbbá azt is, melynél fogva nagyon szeretünk egymás útjába állani, továbbá ismerte azt a félelmet, mely a magas helyen minden apróbb mozgást ide lenn a távlat törvényének, a perspectivának, hatásával ellentétben túlságos nagynak tekint: összeszorult keble búba merült, és a legkínosabb sejtelmek kinozták. Csak az Ég tudta és ő maga, hogy ezen kínos időszak alatt mit szenvedett. Ide lenn sok nagy hazafinak erényes, becsületes szándéka és egyedül nemzetünk nagyságára czélzó férfias küzdése szemben állott a politikai nemzet nem egyöntetű természetének és közjogi egybeköttetésünknek veszélyeivel. Hiába emelte fel ő a leghűbb odaadás őszinte szavát fenn és alant, hiába szólalt fel jobbágyi hűsége érzetében. Az egyik rész csupán félénknek tartotta, a másik fél pedig egyedül álarczos barátot vélt benne szemlélhetni. Hitele ekképp mind oda fenn, mind ide lenn napról-napra csökkent ; a két szék között így került a pad alá. Érezte, hogy a korlátlan buzgalom s a vak szenvedély egyfelől, és a merev bizalmatlanság másfelől összeütközni készültek, s nem volt képes a bajt megakadályozni; talán mert nem ismerték és nem méltatták eléggé, vagy talán nem volt kibékítő tulajdonokkal kellőleg felszerelve. Ez a kínos szorongás minden erejéből kivetköztette, és, mint írja, összetört volna, tegyük hozzá korábban, ha nincs meg az az öntudata, hogy minél nagyobb becsmérléssel, sőt megvetéssel fordultak el a mindkét félen levő túlzások hősei és hősnői tőle, neki a magával való megelégedésre és önbecsülésre annál több oka volt. Küzdött minden irányban. Elszántan, mint egy bajnok, vágott ide s oda, de nehogy a hiúságokon sebet ejtsen, többnyire nem a nyilvánosság előtt, hanem négyszemközt. Azonban ezen küzdelmek közepett mind e két rész szenvedélyes tanácskozásának titkaiból kizárva, majd a nyugati, majd keleti szelek által hajtatva, folyton a levegőben érezte magát lebegni.[1]

Csak az a sejtelem vigasztalta, hogy nemzeti előítéleteink ádáz hatalmától szabadulni fogunk, s hazánk még életében oly szép virágzást fog mutathatni, mely annyi erőtől duzzadó néphez, mint a magyar, nagyon illenék. Ezt azért remélte,

[1] K. N. 32—37.

mert a mai magyarok egy szerencsésebb század fiai, a kik előtt alig zárja el valamely akadály a haladás útját. Mindent olvashatnak, láthatnak, tapasztalhatnak, és mert az igazság földtekénknek már számos helyén nem csupán vendég többé. Hanem persze mindezt felhasználni csak egy nemzetnek könnyű. De hol volt Széchenyi korában a magyar nemzet?

Azt a napot, midőn a magyart — nemcsak szójárás szerint, hanem a szónak valódi értelmében — szabad nemzetnek lehet majd nevezni, oly czélpontnak tekintette, melyre irányulva volt meg nem szűnő fáradozása.[1]

Csak az alapokat kívánta lerakni.

Mindenekfelett a nemzeti lélek ruganyosságát és az éber közszellemet akarta kifejleszteni.[2] De tudta, hogy ő és társai csak a közszellem fejlődésének alapjait lerakni, sőt azoknak is csak a gödreit megásni voltak hivatva. Az utánok élendő nemzedékek lehettek csak azok, melyek a nemzeti közszellem épületét az általa megpendített eszmék szerint, ők a szerencsésebbek és ügyesebbek, ki fogják építhetni.[3] Hanem mélyebb gondolatait és távolabb czéljait még a jelesebbek sem voltak képesek fölfogni; sőt azokat nem is sejdíték.[4] — De azzal vígasztalta magát, hogyha jutalmat sem a jelenkortól, sem a jövőtől nem kap is, senki sem képes ezentúl eltiporni és megsemmisíteni azt a magot, mely talán akkor, midőn többé ő már nem lesz, fog alkotásainak romjai alól kikelni, s hazánk javára és dicsőségére mégis megvalósuland, a mit ő csak megpendíteni volt képes.[5]

Ebbeli törekvésének főiránya.

Széchenyi ezen tanításainak elseje az, hogy az egyesek és nemzetek alacsony, vagy magas sorsát az határozza el, hogy a szép, jó, igaz, természetes, való, nemes és dicső után törekszenek-e mindenkor és mindenben, vagy pedig ezt nem teszik.[6]

Az ország nemeseit és szántóvetőit a hazafiságban kívánta egyesíteni. Sürget a hatalmas idő, honunk állapota meg-

[1] Világ. 318., 319.
[2] Világ. 328.
[3] Világ. 329.
[4] Világ. 330.
[5] Világ. 380—381.
[6] Stadium. 2.

mozdult, sok a felada unk, élete hanyatlik és csekély tehetsége gyöngül. De míg ereje van, ő, vagy utána mások bizonyosan meg fogják mutatni, hogy a természet örök törvényeinek engedelmeskedni s a mindenható Istent felebarátaink boldogítására czélzó munkásságunkkal imádni sohasem késő.[1]

Bízott nemzetünk géniuszában, a ki felettünk lebeg, hogy tiszta szándékú szavainak elhangzását a pusztában nem fogja engedni; ez a tudat elég jutalom volt neki.[2]

Aránylag nagyon szegények vagyunk, pedig nem akarunk azok maradni. Azonban előítéleteink nyomasztó súlya nem engedi, hogy oly módokhoz nyúljunk, melyek által gazdagokká lehetnénk. Nem a nemzet teszi ezt, mert ő a nemzetet nem látta ebben a hazában, hanem a kiváltságos rendűek túlnyomó nagy többsége.[3]

Van egy biztos mód, a legerősebb a világon, melylyel az ember serényen munkálkodva okvetlenül eléri czélját, mely a tömlöczöket üresekké, a vesztőhelyeket szükségtelenekké teszi, s mely a nemzeti nagyság egyik legfőbb emeltyűje: a felebaráti szeretet, az egészséges fő, a nemes szív s az igazságos lélek sugallatának követése.[4] Honfitársairól nem volt rossz véleménye, sőt inkább alapjában véve róluk a legjobban gondolkodott, úgyannyira, hogy érettük még arra is elszánta magát, hogy egyideig fukar pénzbálványozónak tartsák, mert később majd meggyőződnek róla, hogy az anyagi számítást és a jó gazdálkodást csak azért ajánlja, hogy nemzetünknek értelmi és erkölcsi súlya emelkedjék általa.[5]

Ez a magasabb erkölcsi álláspont pedig az lesz, hogy a magyar szebb jövendőre ébredjen azért, mert jobban fog rettegni a bűntől, mint a büntetéstől, s kevésbbé fog tartani a rossz hírtől, mint a belbecs hiányától. És mert a közerkölcsiség s az igazi erény súlya folyton növekedni fog nálunk, minélfogva reputatiónk nem lesz bitorlott, hanem valódi értékünk szerint fogja mondhatni rólunk a külföld,

[1] Stadium. 16.
[2] Stadium. 17.
[3] Világ. 412—413.
[4] Stadium. 19.
[5] Stadium. 151.

hogy „mily valóban nemes ország Hunnia, mely nem palástolja a bűnt és hibát, mivel polgárai nem tűrik meg maguk között a selejtest".[1]

A nemzeti emelkedést csak erkölcsi erő indíthatja meg, melynek a férfias elszántság és kitartó állhatatosság a következményei. Ne nyugodjék hát senki a becstelen időlopás pulyaságai között, mert a nemesb lelkek szomja csak a magasb értelemben vett közdicsőség elősegítése által elégíthető ki.[2] Az ily hazafiság csodákat művelhet, és a kifejlődött nemzeti egység minden nehézség felett diadalmaskodhatik. Az ily érzéstől áthatott, bármily magas születésű kebel itt büszke érzéssel fogja gyalog szegénykedő s egyszerű hajlékban élő, gyémánt és gyöngy nélkül szűkölködő vér- és szívrokonait dobogó keblére szorítani, s a nemzeti család rokoni érzését fokozni. De a jólét és vagyonosság a polgári függetlenséghez jobban illik, a polgári erények fejlődésének is szilárdabb alapja. Azért az erkölcsi javak biztosítására jobban szolgál, mint a felhőkben járó képzelgés hajhászata.[3]

A hideg számolás vezet a mathesis isteni útján a valóhoz.[4] A magyar közönség legyen tehát jól számító, éber és hálás szívű, mert ezek együtt viszik magasra a nemzetet. Különben sokan térnek le a helyes útról, ha nincs őrük és sok jó cselekedet marad el, ha annak nincs megfigyelő tanúja.[5]

Magyarország nem minden bizonnyal lesz, csak a megfelelő föltételek helyes számítással történő teljesítése mellett lehet. Azonban gyalázatosan a nemzetek sorából már ki nem törülhetnek többé bennünket. És áldja érte sorsát, hogy ebben neki is volt némi része. Mindazáltal jövendőnk még korántsem teljesen biztos.[6] Még nincs megnyerve a nagy csata; még nincs elérve a nemes czél. Évek hosszú során keresztül hordott keblében néha

[1] Stadium. 158.
[2] Stadium. 248.
[3] Stadium. 262.
[4] Stadium. 42.
[5] Stadium. 263.
[6] K. N. 12.

kéjeket, rendszerint azonban nehéz kínokat is, mert egészen senki sem fogta fel. Félreértették számosan, és pedig a nemzet leghatalmasabbjai.

Igaz, hogy magas czélt tűzött ki magának. Azt mondja, hogy: „Reményeinek legvakmerőbbike az volt, megvalósítva látni, hogy a nemzeti két nagy érdek: fajunk és alkotmányunk felvirágzása minden köny és minden emberáldozat nélkül következzék be".[1] Fajának fejlődését úgy óhajtotta, hogy a magyar emelkedése ne ölje meg benne az embert; viszont az ember művelődése ez országban ne történjék a magyarság rovására. Ha a kettő közt kellene választania, ha arról volna szó, hogy mi maradjon egy kicsit hátrább, a magyarság fejlődése-e, vagy a közművelődés, a kettő közül inkább az utóbbit választotta volna.

Öntsük régi alkotmányunkat új formába, terjeszszünk német értelmiséget, s rögtön polgárosítva lesz a nép, és óriási alapot nyer az alkotmány. Csakhogy alatta örökre el lesz temetve a magyar.[2]

Ha csak művészetet, tudományt s ezeknek fejlődését, gyárakat, vállalatokat akarunk, s ezeknél nincs magasabb szempontunk, akkor oly hamar czélt érhetünk, mint akármely más nép. De a magyarnak ebből nem jut több, mint sírjára egy virág, és talán annyi sem.[3]

De mindaddig nép marad a magyar, és soha sem lesz belőle az örök igazság azon paizsa s az emberiség az a dísze, szóval oly dicső nemzet, mint a milyenné lenni hívatása, és a minővé ha nem válik, csak a saját bűne lesz, míg a józan ész után nem halad, és a hiú tapasztalatlanság fogja vezetni.[4]

Az ily nemzeti reform ma emberi erőt túlhaladó kísérletnek látszik.[5] Azonban a magyarnak könnyűvérű eljárása nem más, mint fiatalságának egy tünete. Azon nincs mit búsulni, mert, ha akar, belőle bizonyosan kigyógyúlhat. Széchenyi szerint

[1] K. N. 53.
[2] K. N. 63, 64.
[3] K. N. 63, 64.
[4] K. N. 97.
[5] K. N. 98.

a vénebb nemzetek sem teljesen szabadok az elfogúltság bilincseitől.[1]

De azért folyton ismétli, hogy Magyarország emelkedése nem rövid időnek kérdése. Ez gyönyörű, de igen magas czél, s az emberi feladatok egyik legszövevényesebbike. Azt tehát nem rögtönzésekkel, hanem csak hosszú időre szóló tervnek józan taktika mellett odaadással történő végrehajtása révén fogjuk elérhetni.[2]

A magyar népnek, ezen Európában elszigetelve álló heterogén keleti rajnak, kifejlődése és virágzó nemzetté való átalakítása nem oly könnyű feladat, mint azt sok széplelkű és meleg kedélyű hazánkfia gondolja. A politikai pályán biztos károsodása nélkül a magyar csak a lehető legnagyobb körültekintéssel haladhat, s a szív sugallata szerint andalognia, vagy phantasmagoriák után indúlnia nem szabad.[3]

Nem felebarátainak megítélése, mert ez az Istené; nem bűneik napfényre hozatala, mert ez a hatóságoké; hanem a veszélyekre való figyelmeztetés, hogy honfitársai azoktól lehetőleg óvakodjanak: ez az ő feladata.[4]

Ha az előítéleteket megtámadja, a balhiedelmeket eloszlatni, a tudatlanság sokszor büszke szavait nevetségesekké tenni igyekszik, mindezt hazaszeretetből cselekszi, mert nem hiheti, hogy az előítélet, a balvélemény és a tudatlanság a nemzet boldogságának alapjait képezhetnék.[5]

„Az igazságért — írja — nemcsak élni és meghalni, hanem még becsületemet is kész volnék koczkáztatni. De a miért ily nagy áldozatot vagyok képes hozni, azt oly világosan és kímélettel előadni, hogy félre ne értsenek, és a meghasonlásnak oka ne legyek, vajjon képes leszek-e? Vezess tehát — kiált fel — biztos öbölbe isteni ihlet, s hagyj inkább veszni, semhogy ártsak a közügynek.“[6]

Ime láthatjuk ebből, hogy Széchenyi nemcsak a régi

[1] K. N. 153.
[2] H. N. 189, 190.
[3] K. N. 373.
[4] Hitel. 48. l.
[5] Stadium. 16.
[6] K. N. 85.

Jó diagnosisa, therapiája és taktikája daczára sikere miért nem volt teljes?

Magyarországot ismerte kitűnően, hanem őt sem ismerte jobban senki, mint önmaga. Ismerte a saját előnyeit, tehetségének erejét és ebből folyó kötelességét; de ismerte hibáit és hiányait is. Tudta ő jól, különösen később, hogy minden igyekezete daczára sem képes a tömegeket úgy megnyerni, a mint czéljaihoz szükséges lett volna, és hogy a magyarságnak eszményképe a nagy politikai vezérről más volt, mint az ő egyénisége. Daczára ennek azonban eleinte valósággal dominálta nemzetét, mert annál az önbizalomnak az a foka, melyet ő nevelt meg benne, azelőtt korántsem létezett. Hiszen a történelemből tudjuk, hogy a legjobb hazafiakat is bizonyos csüggedés tartotta hatalmában, mely nem engedte, hogy erélyesen akarni és tenni tudjanak. Az ő működése következtében kezdett a nemzet bizni önmagában, de önérzete tiz év alatt jobban erősödött meg, mint azt Széchenyi kivánatosnak tartotta. Mert hiában hirdette, hogy Magyarország lesz, ő bensejében mindig arról volt meggyőződve, hogy voltaképp csak lehet; ha tudniillik a nemzet a maga létfeltételeinek eleget teend. Az ország nyelve mindinkább elfoglalta a köz- és társas életben azt jogosan megillető helyet. A központosítás gyorsan haladt előre; a társulás szelleme is rohamosan terjedt. — Nyomában egy sereg kisebb-nagyobb szabású reformer és tervkovács keletkezett, a kik jórészt az ő példája után indulva, de az ő szellemi s erkölcsi ereje, készültsége és tervszerűsége nélkül szintén kezdeményeztek a társadalom terén. A kiváltságos osztályok kezdték felfogni azt a visszás helyzetet, melybe az országot főleg a nemesi előjogok juttatták. A társadalmi reformokat azért sok előkelő szellemű férfiú azok gyorsaságához hasonló ütemű politikai reformokkal óhajtotta kiegészíteni, és biztosításuk végett az államhatalmat is meg akarták szerezni.

De Széchenyi a politikai téren feltornyosuló nagy nehézségekkel szemben a nemzetet még gyengének, a közvélemény pedig őt a legjobb esetben késlekedőnek és túlságosan loyalisnak tartotta. Az előtt legjobb barátja, báró Wesselényi Miklós, még midőn azokkal szemben, a kik tébolyát a félrevonulhatás czéljából tettetettnek állították, 1848 szeptemberében védelmére kelt is, azt mondta róla,

hogy az általa megkezdett nagy és örökké becses reformirányhoz később hűtlenné lett és annak sokat ártott.

Széchenyi csakugyan erőteljesen fékezni akart volna, nemcsak mert intuitiója tartott a végletekre hajló magyar természet túlzásainak fenn és lenn egyaránt káros, sőt végzetessé válható következményeitől, hanem mivel a maga rendszerébe már nagyon beleélte volt magát. Ő talán emberfeletti, de mindenesetre magyar ember feletti dolgot kivánt, midőn a politikai élet terén is oly kiszámított, higgadt, soha meg nem zökkenő viselkedést követelt, a minő a dolog természete szerint esetleg a társadalmi tevékenység mezején, de ott is csak erős vezérlet és a nemzet részéről nyilvánuló osztatlan bizalom mellett lehetséges.

Éppen a társadalom terén elért sikerek tették lehetetlenné, hogy a politikai erélyesebb működés is meg ne induljon. De ezen a téren Széchenyi több fontos okból már nem gyakorolhatott oly uralmat, mint a másikon. Készültsége, vérmérséklete és szellemének egész iránya ellentétben állott ennek még lehetőségével is. Jogi és államtudományi tanulmányai főleg a későbbi önmívelésen, továbbá inkább a megfigyelésen, mint a rendszeres iskolázottságon és a gyakorlat által szerzett saját tapasztalatain alapultak. Ő megkapóan érdekes, rögtönző szónok volt, de a parlamenti szónoklás imponáló hatalmával már ideges természeténél fogva sem birhatott. A nála életszükséggé vált lázas tevékenységgel a politikai küzdelmek vezetőjében, különösen akkor, midőn meglepő vívmányokat hamarjában nem lehetett felmutatni, oly szükséges biztos nyugodtság nem férhetett meg. Ő a barátságot, ha az általa egyedül fontosnak tartott közérdek ezt kivánni látszott is, könnyen áldozta fel; a politikai barátságot pedig még kevesebbre becsülte. A következetességet az exigentiák és megalkuvások művészetét képező gyakorlati politikának természetével alig összeférő, és a gyanut úgyszólván kihívó merevséggel csak a célok utáni hű s kitartó törekvésben, és semmiképp sem az eszközök és bajtársak megválasztásában is kereste. A szemei előtt lebegett nemzeti eszmény csak egy fél lépéssel való megközelíthetésének is az összes melléktekinteteket nem egyszer sokkal hamarább volt kész feláldozni, sem-

hogy jó pártember lehetett volna. — A politikában pedig nem az absolut igazság, hanem a mindenkori helyzet követelményeinek az emberek czélszerű vezetésétől és igazgatásától függő tényleges megvalósítása az uralkodó szempont. Széchenyi ezek szerint sokkal nagyobb bölcsész és ethikus volt, semhogy a gyakorlati élet dulakodásai közt az elveknek — azok feláldozása nélkül való — formulázása tekintetében elég simulékony lehetett volna.

Ennyire nem tudván pártember lenni, hogyan válhatott volna politikai pártvezér belőle, a ki kénytelen a helyzet minden fonákságaival és a párttagok, továbbá a közvélemény, szóval az összes hatalmi tényezők valamennyi általa nem befolyásolható gyengéivel is megalkudni.

Széchenyi mindezt nagyon jól tudta, azért midőn még be nem fejezett alkotásait és azok társadalompolitikai tekintetben oly nagy horderejű sikerét az erőteljesebb politikai áramlattól komolyan félteni kezdte, s belátta, hogy azt a legteljesebb önfeláldozással sem lenne képes feltartóztatni, az általa feltétlenül szükségesnek tartott mérsékeltebb politika vezetésére magánál alkalmasabb embert keresett. Sőt még jóval előbb, midőn a helyzet nem is volt reá nézve oly nehéz, mint később, ezeket mondta magáról:

Vélekedése önmagáról mint pártvezérről.

„Én nagy szemöldű, barnás-sárga színű, komor kinézésű ember vagyok. Élczeim találnak, s az eszméim közé vegyített satyricus ötletek által sértve érezhetik magukat néha azok is, a kiket bántani távolról sem volt szándékom. A zöld asztal mellett ki tudom a bonyodalmas tervek részleteit főzni, de midőn rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találom föl magamat. Már ezekből is kisül, hogy vezetőnek való nem vagyok. Tőlem sokan idegenednének el, s akadnának tán olyanok is, a kik miattam magától az ügytől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas volnék is, kolomposnak, vezérszónoknak a magyarnál, mint keleti fajnál, mely leginkább a külsőségeken kap, mostanság csak oly ember való, a ki széles, köpczös termetű, erős mint a bika, dörgő hangja megrezegteti az ablakokat, a ki elég dagálylyal tud beszélni, s akkora tekintélylyel bír, hogy a ki messze vidékről eljő és szemébe néz, akaratlanúl is kénytelen fölkiáltani: ez ám a hatalmas, méltóságos és

királyi tekintetű magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg."

Pártvezért keres.

Korábban és később is hosszasan tünődött a felett, hogy ki volna hát körülményeink között a politikai vezérségre alkalmas. Eleinte azt hitte, hogy Wesselényiben találta fel azt az egyéniséget, mert ő úgy látta, hogy az nagy mértékben van a jelzett tulajdonokkal megáldva. Remélte, hogy ennek azelőtt parlagon hevertetett eszét az utazás alatt szerzett tapasztalatok és ismeretek kiművelvén, óriási szolgálatokat tehet majd a hazának, s részére éppen azon tulajdonságokat fogja hasznosíthatni, melyek ő nála hiányoztak.

Azonban csakhamar meg kellett győződnie arról, hogy ebbeli várakozásaiban csalatkozott. Sokkal alaposabbak voltak reményei akkor, midőn e részben Deák Ferenczre vetette tekintetét. Már 1840-ben tisztán látta Széchenyi, hogy a politikai vezérségre alkalmasabb ember nála akkor nem volt az országban. De a helyzet csak később lett fokozatosan feszültté, különösen miután Deák az 1843/44. évi országgyűlésre nem vállalt követi megbízatást, és pedig azért, mivel megtudta, hogy szabadelvű, haladó szellemű programmjának megbuktatása végett oly küzdelmet indítottak ellene, melynek folytán megválasztatását barátai csak anyagi áldozatokkal voltak képesek biztosítani, és hogy megbízó levelét a nagy választási harczban megsebesültek vére is bemocskolta. Deák eléggé nem sajnálható távolmaradása folytán a vezetés mindinkább a kevésbbé mérsékelt elemek kezeibe került, a mi Széchenyit mély aggodalommal töltötte el. Ily körülmények közt jelölte ki a politikai élet, névszerint a Széchenyi szerint alakítandó középpárt, vezérének Deákot; de, mint akadémiai munkámban kimutattam, őt megnyerni egyáltalán nem tudta.

Deák Ferenczet tartja a legalkalmasabbnak a pártvezérségre.

Ennek okát pedig az képezte, hogy Széchenyit akkor már általában félreismerték. Különben őt a maga egész nagyságában, holott egyfelől minden óriási előnyei és isteni erényeivel, másfelől összes kisebb-nagyobb emberi megbocsátható gyarlóságaival ismerjük, felfogni ma sem könnyű dolog.

A békés politikai átalakulásra nézve kétségkívül nagyon előnyös lett volna, ha Deák már 1845-ben megérthette volna Széchenyit. Ez esetben ők ketten talán kevesebb küzdelemmel és válságok nélkül tudták volna a nemzetnek megsze-

rezni a békés átalakulást és az államiságot is. Eltekintve azonban egész valójuk óriási különbségétől, sőt ellentétes voltától, akkor már csupán személyes előzékenységgel az összes mérsékelt elemeket tömöríteni nem lehetett. A politikai követelmények oly erősek voltak, hogy azoknak e végből minden esetre előbb meg kellett volna felelni. Az első követelmény a kölcsönös bizalom megteremtése lett volna, ezt pedig a már többször ismételt okok folytán Széchenyi nem tudta az akkori ellenzék higgadtabb elemeinél sem elérni.

A kölcsönös megértés lehetősége közöttük így ki lévén zárva, a Széchenyi politikájának csak bizonyos nagy áron lehetett — legalább részben — megvalósulni. A későbbi események tanulságaira volt szükség e végből.

Egyébiránt Széchenyi maga mondotta, hogy különös utai vannak a gondviselésnek, melyeken az veszteségek, kínok, szenvedések és fájdalmak által oktatva vezeti és emeli a nemzeteket. Ezen nyilatkozatával is bebizonyította, hogy nyugodt pillanataiban mily mélyen és mennyire a fejlődéstan szellemében gondolkozott.

Ezen áron az övéi közül több igen nagy horderejű politikai eszme, így az Ausztriával fennálló közös ügyeknek mindkét állam alkotmányos létének biztosítása melletti rendezése Deák kiegyezése által tényleg csakugyan megvalósult. Azon politikai törekvéseinek, melyekért 1825 óta folyton küzdött, mint a törvény előtti egyenlőségnek, a jobbágyok felszabadításának, a közteherviselésnek és Magyarország valóban saját tengelye körül való forgásának szintén nem ő, hanem Kossuth Lajos adott testet, a mi felett maga is örvendett. — Úgy látszik, hogy minden helyzetnek más emberekre, vagy legalább másképp fejlődött és nevelt vezérekre van szüksége. Gyakran fordul elő a történelemben az a jelenség, hogy az egyik nemzedék kevésbbé feltünő, hangyaszorgalmú munkára van utalva, hogy a vállain felemelkedő másik nagyszabású eszméket tudjon átvinni az életbe. Ennélfogva igen sokszor ugyanazon egyén két egymásután közvetlenül következő korszakban nem állhat egészen a helyzet magaslatán. A ki oly kidomborodott egyéniséggel bír, hogy annak bélyegét hatalmas eszével és akaratával képes az egész társadalomra rá-

nyomni, az később — talán legnagyobb részt az általa megváltoztatott viszonyok folytán, melyekhez éppen erősen kifejlődött egyéniségénél fogva nem tud alkalmazkodni — a tolongó közéletnek közvetlenül ható vezére többé nem lehet.

Befolyása a közéletre 1825—1830-ig.

Gróf Széchenyi István is a magyar nemzet újjáalakulásának csak egy évtizede alatt volt a helyzet ura. Azonban első fellépésétől kezdve öt évig még mindig csak előkészületeit folytatta. Azután következett be közvetlen nagy hatásának időszaka, mely alatt alkotásai által mindenki felett kimagasló tekintélyre és döntő súlyra tesz szert. Már 1841-től fogva azonban közvetlen befolyása megszünt, és közvetett hatásának ideje kezdődött meg, mely mint ilyen napjainkig sem szünt meg soha. De annak is több, egymástól sokban elütő, időszakát lehet megkülönböztetni.

Az előkészítés korszaka az akadémiára tett ajánlatával kezdődik és a Hitel közzétételével zárul be. Ez alatt Széchenyi a reformeszmék számára csak a talajt munkálja meg, és kedvező hangulatot teremt, midőn alkotásainak alapjai számára „a gödröket ássa meg". Ugyanekkor munkatársakat is szerez magának. Szövetkezik egy pár barátjával, a kikbe átönti szellemét, vagy azoktól, mint Wesselényitől, maga is szellemi befolyást fogad el. Egyik egyletet a másik után alapítja, hogy azok részint cselekvőségének közegei legyenek, részint működésének közönségéül szolgáljanak. Ezen korszak az, mely alatt korábbi alapos és széleskörű készülése alapján keletkezett reformterveinek egymásutánját és részleteit megállapítja.

De ekkor még ő maga is tanúl, és első irodalmi kisérlete is ez időszakba tartozik. Nagy reményeket kelt mindenfelé és a vele legellentétesebb világnézetüek közül is sok hazafinak szívét nyeri meg. Azonban még nem reformátor, mert még mint küzdő nem lép ki a síkra. Összeköttetései ennélfogva a legelütőbbek lehetnek egymástól. Bécsben Metternichchel, itthon pedig az ellenzéki férfiakkal barátkozhatik. Hatása oda fenn csak esetleges, a hazában pedig általánossága mellett sem elég mély, és inkább csak a felületen marad. Rendszerének még körvonalai sem emelkednek ki, annál kevésbbé tünik föl annak gyökeres volta.

Ez akkor kezd kidomborodni, midőn a harminczas évek

elején rohamos irodalmi tevékenységet fejt ki. Három év alatt három vaskos kötettel támadja meg, úgyszólván minden ponton, az uralkodó felfogást. Ennek képviselői sokáig nagy többségben vannak; de eszméinek mindenfelé szaporodó barátai keletkeznek. Kezdeményezése számára a helyzet kedvező, mivel a talaj, melyen mozog, már jó részben meg van mívelve, a légkört pedig a javulás közszükségének érzete és az ő hazafias eljárása által terjesztett melegség, s társadalmi állásának, nevének és egyéniségének fénye tölti be. Munkatársai is mindjobban szaporodnak, de egyik sem hajlandó, vagy képes versenyezni vele. Sőt az alapításaival elért sikerek azokból valóságos apostolokat teremtenek a szakadatlanul varázslata alatt álló s a casinók révén folyton növekvő és figyelmesen érdeklődő közönséggel szemben. A szellemekre gyakorolt befolyásának szálaiból elemi erővel szövődik az ő korszaka. Minden oly szál, melyből ez alakul, az ő kezében fut össze, a ki bámulatos ügyességgel váltogatja azokat, minélfogva a kor ábrázata az ő akarata szerinti képet kapja meg. Az új áramlat mind hevesebben emelkedik és dagad. Hatalmának egyre kevesebben képesek ellenállani. Tekintélye általán elismert, ellenfeleinek álláspontja pedig egyre jobban gyengül. Ő tevékenységét még jobban fokozza. Emberfeletti munkát végezvén, úgyszólván hatványozza önmagát. Csaknem mindenütt jelenlevőnek bizonyul, mert a hol nem található fel, oda maga sem akar elmenni.

Közvetlen nagy befolyása 1830—1840-ig.

Eleinte a politikában ellenzéki szerepet játszik; de Metternich azzal vádolja, hogy elrontja az ifjúságot. Egyéb jelekből is észreveszi, hogy terveinek megvalósítása más taktikát követel. És vállalatainak sikere annál fontosabbnak tünik fel előtte, mivel a közjogi téren a tapasztalat tanúsága szerint egyelőre csak meddő küzdelmet lehet folytatni. Szerinte tehát azt a tért is a gazdasági és társadalmi erősödésnek kell majdan megtermékenyíteni.

A politikában ennélfogva beéri a közvetett hatással. A politikai működéshez nincs is oly kedve, és úgy érzi, arravalósága, mint az előbb jelzett reformok keresztülviteléhez. Ezek magva szűz talajba esvén, csakugyan csodálatosan kezd hajtani és tenyészni. Megmutatja, hogy itt is sok mindennel szép eredmény érhető el, a mit azelőtt általán lehetetlennek

tartottak. Ennek folytán más szellem válik uralkodóvá: a lehangoltságot önérzet, a révedezést a positiv alkotások vágya, a merengést a tett, az epedést az akarat váltja fel. Ezt visszatükrözi az akkori irodalom, a megyei élet, az országgyűlés és a társadalom is, mely hasonlíthatlanul fogékonyabbá és egységesebbé válik, mint a milyen volt azelőtt. — Ő a társadalmi és politikai téren határozottan vezet; de az utóbbin csak öt évig. Ekkor már, tehát fellépése után tíz év mulva, az általa közvetlenül nem gondozott politika kezd önálló medret ásni magának, s az ő rendszerének hatása alól mindjobban kivonja magát. Ez eleinte lassan, csaknem észrevétlenül történik. Lépésről lépésre követhetni azt az öregbedő eltérést, mely a magyar politikai élet és a Széchenyi társadalmi reformtevékenységének irányát elválasztja egymástól. De az is megállapítható, hogy a politikai életre Széchenyinek közvetett hatása, melyet azonban eleinte nem akar, később nem is tud már ápolni, mindvégig igen nagy volt. Egy pillantás az események folyamára ezt világossá teendi.

A politikai pártviszonyok az 1825. évi országgyűlésen nem a haladás, vagy helybenmaradás elve szerint, hanem a rendi alkotmány, a nemesi kiváltság s a nemzeti függetlenség iránti ragaszkodás mérvéhez képest alakultak. A szabadelvűség fogalma ekkor összeesett az ellenzékiséggel, melyet a hazafias elemek kizárólag az alsó táblán az alkotmányos jogoknak a kormány elleni megvédésében fejtettek ki. Ezzel szemben állott az udvari párt, melyet conservativnak tartottak. De az életbevágó reformok tekintetében ez időben az ellenzék tulajdonképp conservativebb volt, mint az udvari párt, melynek mind a két táblán nagyszámú oly hívei léteztek, a kik az udvar kényuralmi czélzatai szellemében annak kegyeiért versenyeztek egymással.

A felső tábla egészen az udvari párthoz tartozott. Nyelve kivétel nélkül a latin volt. Az alsó tábla tagjainak nagy része szintén az udvari párthoz volt számítható, habár itt a többség nem ezek, hanem az ellenzékiek sorából került ki. Azonban az 1825. évi országgyűlés kezdetén ez a többség szervezve és fegyelmezve egyáltalán nem volt.

Ezt az ellenzéki többséget akkor még főleg az alkotmány és a nemzetiség veszélyben forgása, és a megelőzött másfél

évtized alatt szenvedett sérelmek emléke tartotta össze. Erthető ennélfogva, hogy politikájának is túlnyomólag sérelminek kellett lenni, és az oda irányult, hogy az alkotmánycsorbításokat igyekezzék a jövőben lehetetlenné tenni. Az a felfogás, hogy ez a helyes eljárás, oly általános volt, hogy a reformirányt 1825 október havában az egész törvényhozásban csaknem kizárólag Széchenyi István képviselte. Czélzataiban rajta kívül talán csakis az egyetlen báró Wesselényi Miklós volt beavatva. De azokkal készületlenül, elhamarkodva nem akart fellépni, hanem mindjárt az országgyűlés kezdetén, miként életrajzából tudjuk, egy clubot alakít, melyben barátait összegyűjti, és azokat ott a teendők természetes egymásutánja és iránya feletti eszmecserére bírja. Teljes öntudattal s abban a meggyőződésben tette ezt, hogy akkor okosan és czélszerűen más egyáltalában nem volt lehetséges, mert hiszen a kormány által aggodalmas pontossággal kezelt cenzura mellett a sajtóban közállapotainkat megbeszélni merőben lehetetlen volt. Ebben a clubban állapították meg azt, hogy a reformokat nem az anyagi érdekek terén, és nem közjogi viták felidézésével, vagy élesztésével, hanem a szellemi életnek, különösen a nemzeti érzelmeknek, adandó hatékonyabb lendület által kell megindítani.

Hatásának alakulása.

Ezzel azonban, mint már említém, még nem a valóképpeni reformok kezdődtek meg, hanem csak azok útja volt megtörve, s az a reformator jogczímét szerezte meg Széchenyi számára, a kinek nevéhez nem régiben egy más, hasonló tettekben nyilvánuló hazafiságának emléke is tapadt. Reformjai tényleg később a társadalmi téren indultak meg; az országgyűlés vitáira mindazonáltal, ha azokban mint vezér nem is vett részt, mégis igen nagy befolyást gyakorolt. Míg az országgyűlés két táblája ugyanis az izenetek hosszadalmas megvitatásával és közlésével tölti idejét, s heteken és hónapokon át vitatkozik egyes szavak kihagyása, beiktatása, vagy módosítása felett, addig ő a színfalak mögött hangulatváltozást idéz elő; békülékenynyé teszi a tényleges hatalmat, miáltal lehetővé válik az, hogy az országgyűlés a legégetőbb belügyekkel, nevezetesen az adókérdéssel, a jobbágyok állapotával s a jobbágyi telkeken élő kis nemesség megadóztatásának ügyével foglalkozzék. De az ezek felett folytatott

vitákból az derült ki, hogy ha egyes lelkes szónokok akadtak is, a kik hatalmasan sürgették az adózó nép helyzetének gyökeres javítását, ezek oly kisebbségben voltak, hogy ekkor még az alsó táblán az ilynemű reformok javára irányuló közvéleményről szó sem lehetett. A nemesség ezidőtájt a maga nagy többségében annyira ragaszkodott kiváltságaihoz, hogy például Nagy Pált a jobbágyok érdekében mondott beszédei miatt azok vakbuzgó védői közül sokan az alkotmány felforgatójának nevezték el, s ha felszólalt, csoportosan hagyták el a termet. A kis nemesség megadóztatása iránt tett javaslata sikeresebb volt, mert ugyan nem minden ellentállás nélkül, de a többség az úrbéri telkeken lakó nemesek megadóztatását elhatározta, azonban oly föltétel alatt, hogy nem az akkori nemesek, hanem azoknak csak utódai kezdjék meg az adófizetést. Ezen határozat mindazonáltal így is nagy horderejűvé vált, mivel azután a közteherviselés iránt érdektelenné lett kis nemesség ellentállásával többé oly nagy mértékben, mint a minőt különben kifejtett volna, nem találkozunk. Az országgyülés erre ujból a tengeri kigyóvá lett szerencsétlen rendszeres munkálatok tárgyalására tért át, de az a dolog természete szerint meddő maradt. Megint számos tagból álló bizottságot küldtek ki, mely albizottságokra oszolva azt a feladatot nyerte, hogy az említett munkálatokat megvizsgálja, tárgyalja és véleményét a jövő országgyülésnek terjeszsze be.

A reformok terén ez az országgyülés tehát határozottan eredménytelen maradt. De azért a reformok szelleme Széchenyivel együtt már beköltözött volt az országba. Az akadémia által a nemzeti nyelv és irodalom ügye hatalmas lökést kapott, a Széchenyi egyletei megalakultak és megkezdték az ő czélzatainak megfelelő hatást gyakorolni. Azonban mindez, sőt 1828-ban megjelent első munkája is, még mindig csak előkészület arra, hogy a Hitel számára az utat megtörje, s annak fogadására a hangulatot kedvezővé alakítsa. A Nemzeti Casino mintájára ugyanis országszerte mindenfelé casino-egyletek alakulnak a vidéken is, s azokban a közügyek iránt érdeklődő közönség gyakran összegyülvén, a sajtótermékek hiányában lesve leste a közügyekre vonatkozó szó- vagy levélbeli híreket, és azokat ott minden oldalról megvitatták. Az újítások iránti

érdeklődést csakhamar beviszik a megyei közgyűlésekbe, a melyeknek az országgyűlés tudvalevőleg e korszakban kifolyását képezte.

A Széchenyi könyveinek tehát a legnagyobb érdeklődés már eleve biztosítva volt. A mint e művek egymásután tényleg megjelennek, velök Széchenyi is úgyszólván prófétaként jelenik meg a magyar értelmiség előtt, s mint a hosszas nyári aszály után a záporeső cseppjei, akként az ő eszméi is ezen közönség által rögtön fölszivatnak. A Hitel az ujság ingerével is hat; a Világ lefegyverzi, illetve harczképtelenné teszi ellenfeleit; a Stadium pedig a maga korabeli hátramaradt viszonyok közt az akkor egyáltalán komolyan szóba hozható legmesszebbmenő radikalizmust képviseli.

Hogy ennek a szellemi zápornak a politikai életre milyen hatása volt, azt legjobban mutatja az a rendkívüli nagy különbség, mely a megjelenésük előtti és utáni országgyűlések között eredményesség tekintetében mutatkozik. Láttuk, hogy az 1825/27. évi országgyűlés e tekintetben még csaknem sikertelennek mondható. Az 1830-iki országgyűlés, melynek tárgyát 1827. évi VIII. t.-cz. már kitűzte volt, mert elrendelte, hogy az említett reformmunkálatok annak lesznek bemutatandók, de Európa akkori zavaros viszonyai között az udvar ezen országgyűlés egyetlen feladatának a trónörökös koronázását jelentette ki, általában szintén meddő maradt. Ezen tárgyon kívül nagyobb vita fejlődött ki még az országgyűlési hirlap kiadása, a magyar nyelv ügye, az ujonczok megszavazása és a karok és rendek sérelmei tárgyában. De mindezen viták legnagyobbrészt eredménytelenül végződtek, mert hiszen akkor már annak is nagy fontosságot tulajdonítottak, hogy a koronázási hitlevelet sikerült a régi formától eltérőleg megállapítani, s hogy a kormány kötelességének ismerte el az ujonczok megajánlásának szükséges voltát kimutatni, s hogy a magyar nyelv ügye egy kis lépéssel előbbre halad. Kivánság a rendek részéről ugyan bőven fordult elő, így pl. azok egy része a miniszterek felelősségét, s az országgyűlés székhelyéül Budapestnek kijelölését is kivánta volna. De azokat komoly reformtörekvéseknek nevezni még nem lehetett. — Széchenyi ezen országgyűlés alatt, mivel egyéb ügyeivel túlságosan el volt foglalva, habár az ifjabb főren-

dek az ő zászlaja alá sorakoztak, mindazon kérdésekben, melyek őt a kormánynyal és pártjával összeütközésbe hozhatták volna, távol maradt a politikától, és csoportjának vezérszónoki tisztét Wesselényinek engedte át. Wesselényi azonban maga is még ekkor szivesebben mozgott a sérelmi, mint a reformpolitikának terén. Ennek ideje mindazáltal, és pedig legnagyobbrészt a Széchenyi irodalmi működésének következtében, csakhamar elérkezett, mert az 1832/36. országgyűlésen lényegesen más hangulat vált uralkodóvá, és azt a teendőknek más felfogása vezette.

Nagy változást idézett elő e részben maga az a körülmény, hogy az országgyűlésnek a megyék által oda csapatosan felküldött országgyűlési ifjúságban rendkívül lelkes közönsége támadt. Némely megye 15—20 ifjú kiséretében bocsátotta fel követeit. Ehhez járult, hogy az Országgyűlési Tudósításokat Kossuth Lajos kezdte szerkeszteni és mondta egy sereg ilyen ifjúnak tollába, miáltal a közérdeklődést a törvényhozás tárgyalásai iránt országszerte nagy mértékben felkölté. Az alsó táblán a kiváló szónokok egész gárdája már a reformirány hívének vallotta magát, a főrendek tábláján pedig Wesselényi és Széchenyi lelkesen támogatták őket. — De a legnagyobb különbség a mult országgyűlésekkel szemben főleg abban mutatkozott, hogy az úrbéri törvények tárgyalása alkalmával az alsó táblán a jobbágyság helyzetének könnyebbítésére erős többség keletkezett. A magyar köznemesség annak a nagy érdemének, mely szerint a jobbágyok felszabadítását az emberhez nem illő lenyügöztetés s a súlyos kötelezettségek alól minden felső és alulról jövő nyomás nélkül, sőt a főrendek és a kormány szívós ellenzése daczára vitte keresztül, alapját ezen országgyűlés folyama alatt vetette meg. Mintha nem is a régi szűkkeblű nemesek utódai szólaltak volna itt fel, olyan egészen más nézetek, felfogások és követelések jutottak ekkor kifejezésre.

Egészen más, sőt a korább uralkodottal tökéletesen ellentétes hang lett ekkor mind hatalmasabbá az ősiség kérdésének vitatása alkalmával is. A Széchenyi izgatásainak ezen korszerűtlen intézmény ellen erős visszhangja keletkezett; de még nem a többségnél. Azonban már az ideiglenes hiteltörvény meghozatala alkalmával a Széchenyi felfogása leg-

alább részben győzelemre jutott. — Ha valaki megnézi az 1832/36. évi törvényeket, akkor azok legtöbbjében fel fogja találni úgyszólván első részletfizetését azoknak a követeléseknek, melyek a Széchenyi irataiban jutottak kifejezésre. Hanem az ő politikai tevékenysége ekkor még sem állott arányban óriási társadalmi munkásságával, melyre hasonlíthatlanul nagyobb súlyt fektetett. Széchenyi ugyanis nagyon jól tudta, hogy milyen volt azidőben a kormány felfogása a közjogi reformokról, és jól ismerte nemcsak Ferencz királyt és Metternichet, hanem gr. Reviczky Ádám kanczellárt is, a ki minden hibái, sőt bűnei mellett lelkes magyar ember volt. Ez a főkanczellár, habár a kabinetben nem is tudott túlsúlyt szerezni a magyar politikai érdekeknek, de a Ferencz király részéről élvezett személyes kegy folytán számtalanszor nagy előnyöket vívott ki a kisebb fontosságú anyagi érdekek részére. Ferencz halálával azonban Reviczky megbukván, utóda, gróf Pálffy Fidél, kanczellársága alatt, a ki az előbbinek összes hibáival birt annak előnyei nélkül, a helyzet tetemesen rosszabbodott. Ekkor a bécsi kormány újból komoly kisérleteket tett a szabadelvű irány ellensúlyozására és elfojtására. Az országgyűlés bezárta előtt csak Wesselényit fogták hűtlenségi perbe, de annak berekesztése után még az országgyűlési ifjaknak, később pedig Kossuthnak befogatása és elitélése is bekövetkezett.

Széchenyire nézve ez a fordulat nem jött váratlanul, de miután meg volt róla győződve, hogy ellene azidőszerint heves összeütközések előidézése nélkül, a mit nem tartott a maga feladatának, sikeresen nem lehetett semmit sem tenni, még inkább a társadalmi munkásságnak szentelte erejét és idejét, mert véteknek tartotta volna, hogy a nemzet benső erősítésének kinálkozó alkalmait fel ne használja. Azonban ekkor már a magyar értelmiség zöme és Széchenyi a teendőknek egymásutánjára nézve nem értettek egyet. Az általa népből mindinkább nemzetté átalakított közönség egyre jobban meggyőződött arról, hogy a társadalmi és politikai téren való munkálkodást párhuzamosan kell folytatni. A megújhodó nemzet kiolthatlan szomjat kezdett érezni a polgári és politikai szabadság után. Hiszen maga Széchenyi hirdette azt, hogy kettős lételeme van a magyar

nemzetnek, mert jobb részünk csak e kettő említésénél hevül és lelkesedik: a nemzetiség és alkotmányos szabadság. Tapasztalnia kellett, hogy ezek egyikének, a nemzeti érzésnek, erősbödése ellenállhatlan erővel vonta maga után a másiknak, a biztosított alkotmányos szabadságnak, is hő óhajtását. Benne is élt ez a két érzelem, de azt hitte, hogy valamint ő, az önfegyelmezés iskoláján keresztülment magas műveltségű, széles látkörű s bölcsészeti hajlamú államférfi és politikus, képes volt eszével uralkodni túláradó szívén, erre a közélet kevésbbé heroicus, hősies jellemű emberei, és különösen az általa felmelegített politikai légkörben felnőtt és mozgó ifújság is képeseknek fognak bizonyulni. A közügyek iránt érdeklődő nagy magyar közönség és Széchenyi tehát már ekkor teljességgel eltértek egymástól. A szabadelvű ellenzék Deák vezérlete alatt az alsó táblán éppúgy, mint az 1839/40. évi országgyűlés kezdetén a gróf Batthyányi Lajos vezérlete alatt keletkezett felsőházi ellenzék nem hitt a bécsi kormány jóakaratában, hanem arról volt meggyőződve, hogy az azáltal elkövetett sérelmeket kellő korlátok közé szorítani, s az alkotmányos jogok fejlesztését és biztosítását csak egyenes és bátor fellépéssel lehet keresztülvinni. Gróf Batthyányi Lajost a közpályára Széchenyi és Wesselényi példája vonzotta. Különösen Széchenyinek sikeres működése bizonyította be előtte, hogy a nemzet politikai és társadalmi fejlesztésére az egyes hazafiak is mennyit tehetnek. De, miként Horváth Mihály[1] mondja, éppen a Széchenyi példájából látta, hogy az egyesnek hazafiúi buzgó és értelmes törekvése bármily fordulatot idéz is elő a nemzet gondolkozásában és vágyaiban, gyorsabban beálló eredményeket csak akkor érhet el, ha a fejlődést akadályozó kormány ellen a hasonló gondolkozású hazafiak erős szövetségében keres és talál ellensúlyt.

Ő hibáztatta Széchenyit, hogy izgatásai által felébresztette ugyan a nemzetet, de elvtársaiból tömör politikai pártot nem szervezett. Azt sem tartotta helyesnek, hogy a Széchenyi által sem bámult közjogi viszonyok átalakításához nem akar nyúlni. Batthyányi elfogadta ugyan Széchenyi reformeszméit

[1] Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből I. 570. l.

és terveit; de e mellett a nemzeti függetlenséget politikai biztosítékokkal is minél inkább körül akarta bástyázni. Ő ennélfogva inkább Wesselényihez vonzódott, később pedig, midőn ez a politikai téren tovább nem működhetett, a főrendiek közül ellenzéki pártot szervezett a felső táblán.

Azonban, ha valaki Széchenyit és a viszonyokat ismeri, könnyen megértheti, hogy reformjaival főleg a társadalmi téren mozgott. Annak fontosságát, hogy a gazdasági élet javulása az adott viszonyok közt mindenek előtt érvényesüljön, neki másoknál jobban kellett átéreznie, mert hiszen ő valamennyi kortársánál sokkal mélyebb belátással bírt a nemzetek életműködésének jelenségeibe. Ő, mint ismételve láttuk, első sorban ezeknek is nem anyagi, hanem politikai tekintetben tulajdonított rendkívüli horderőt. Tapasztalásból tudta, hogy a kiváltságosak többsége és az azok érdekeit legyezgető kormány az oly reformok egyenes és nyilt követelését, melyek nemcsak a közgazdasági, hanem az egész alkotmányos szerkezetet is felforgatni alkalmasok lehettek, kereken visszautasították volna. Kerülő utakon igyekezett tehát ezen nagy akadályok mögé eljutni. Már akkor tisztában volt vele, hogy a dunai közlekedés javulása után a közlekedés minden irányban való tökélyesbülésének, az országot legtermékenyebb vidékével megajándékozandó Tisza-szabályozásnak, a lánczhidon való vámfizetés kimondása által a nemesség adózási mentességén törendő résnyitásnak, a hiteltörvények elfogadása által pedig az ősiség megdőltének kell következni.

Mindezt a bécsi kormány merev ellentállásának merész kihivása esetén nem remélhette; ellenben annak csak némi jóakarata mellett az említett reformok, ha nem is könnyen, de végre mégis keresztülvihetők voltak. — Ezt a meggyőződést az 1839/40-évi országgyűlés eredményei megszilárdították benne. Annak köszönhetők ugyanis a váltótörvény, a mezőrendőrségi törvény, a jobbágysági ügyek ujabb szabályozásának bevezetése, a Duna és egyéb folyamok szabályozásáról, a vizekről és csatornákról, a kereskedőkről, az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról, a fuvarosokról, a csődületről, a pesti magyar színházról, és különösen a magyar nyelvről szóló törvények. Ez utóbbi sok korábbi

országgyűlés követelésének megvalósulását foglalta magában. Ha a magyar nyelv az által nem is jutott teljesen a maga természetes jogainak birtokába, ezek igen jelentékeny része akkor biztosíttatott részére. Igaz, hogy mindez nem felelhetett meg a nemzet folyton erősbödő közvéleménye által méltán táplált várakozásoknak, de a törvényhozás korábbi meddőségéhez képest igen nagy haladást jelentett.

Az ellenzék egy részének mind hevesebb fellépését Széchenyi tehát már jóval előbb helytelenítette, ez pedig az ő cunctátori politikáját nem akarta sehogy sem megérteni. Az ellentét végre annyira kiélesedett közöttük, hogy ezt csakis Széchenyinek e részben való hallgatása, sőt például a vallás kérdéseiben az ellenzék kívánsága mellett való ismételt felszólalásai leplezhették még egyideig. A mint azonban ő a síkra kilépett, a legmerevebb ellentétnek rögtön ki kellett derülni. A Pesti Hirlap egy pár számának megjelenése, és különösen a Kelet Népének közzététele után ez mindenki előtt világossá is lett.

Hatása 1841—1848-ig.

Innen kezdődik az ő reformműködésének az az új korszaka, mely a milyen gazdag volt kézzelfogható gazdasági és egyéb társadalmi sikerekben, a félreértetés szülte lelki fájdalmak által épp oly mértékben lett okává az ő haláláig tartott vértanúságának is.

Az ellentét Kossuth és Széchenyi közt, ha éles, sőt szenvedélyes toll- és szóharczban nyilvánult is, minden volt inkább, mint személyes küzdelem. Annak idején sokan ugyan azt hitték, hogy Széchenyi gyülöli Kossuthot, és volt idő, midőn ez iránt magának az ő nagy ellenfelének is kételyei támadtak. De már életrajzában kimutattam,[1] hogy ez tévedés. Később erről Kossuth is alaposan meggyőződött, a minek határozott bizonyságát irataiban nyujtja. Báró Jósika Miklósnak 1860. évi április hó 29-én Londonból Kossuth ugyanis a következőket irta: „Széchenyi nem nekem volt személyes ellenségem, hanem az ügyé, melyet képviseltem és képviselek. Engesztelhetlen ellenkezésben állott pártunkkal, elveinkkel, politikánkkal, Az ország szellemi ébredésének Prometheusa, anyagi haladásának teremtője volt és nemzeti-

[1] L. akad. munkámat Széchenyi Nemzeti Politikájáról, I. k. 200. és 345. ll.

ségének istápja. Azért őt korunk legnagyobb magyarja gyanánt tisztelem mindig, ezer sértései daczára, s mint ilyennek hódolok emlékének. Dúsan megérdemli a gyászt s mindent, mit egy nemzet nyujthat legnagyobb fia emlékének. De parentatióját úgy vitte szét a négy világrészre millió szárnyain a világsajtó, mint azon emberét, ki zászlónknak leghatalmasabb ellensége volt; úgy állíttatott elő, hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt, hanem engem követett a válság órájában; nem pedig oda, hogy ő visszavonást idézett elő a nemzet soraiba akkor, midőn az együtttartás a magyart örökre nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna."[1]

Ha tehát ez a harcz a két lángeszű s egyaránt lánglelkű és elszánt hazafi közt kifejlődött is, az voltaképpen nem volt más, mint két ellenkező világnézet és politikai áramlat áldáz összeütközése. Óriási erőfeszítést tett mind a kettő, hogy az általa képviselt irányzatot diadalra juttassa. Midőn Kossuth Lajos a Kelet Népére egy meglehetős vaskos kötetben felelt, és Széchenyinek támadásait visszaverte, „Felelet"-ének két pontjában emelte ki a kettőjök álláspontjai között fennforgó valódi különbséget. Kossuth szerint „a nemzetek ugyanis nem systemák, hanem a maguk módja szerint haladnak és fejlődnek". Kimondta továbbá, hogy nemcsak a vagyonos, felvilágosult és erkölcsös nemzetek válhatnak szabadokká, mint Széchenyi állította, hanem a szabad szegény nemzetekből is lehetnek gazdagok s szellemileg és erkölcsileg nagyok. Szerinte azért az önérzetes nemzetnek nem szükséges a valójával ellentétben álló meghunyászkodásban keresni a haladás nyitját. — És valóban nem is csupán a modorban volt, miként Széchenyi formulázta, a különbség közöttük, hanem alapfelfogásukat választotta el áthidalhatatlan űr egymástól.

Ha a titánok azt a tusáját, melyet hatvan évvel ezelőtt folytattak, a letünt időszak tapasztalataiból meríthető tanulságok szem előtt tartásával tekintjük végig, akkor ebből nagyon érdekes és fontos következtetésekre juthatunk. Mint ilyent mindenek előtt azt kell megállapítanom, hogy míg

[1] Kossuth Lajos: Irataim az emigráczióból. Budapest, 1881, II. kötet 457 és 458 ll.

csak a februári forradalom ki nem ütött, ez a harcz soha sem volt eldöntötfnek tekinthető. Hiszen Széchenyinek közlekedési javaslatai is már oly politikai fordulatot idéztek elő, melyek a Kossuth positióját nagy mértékben fenyegették Könnyen megtörténhetett volna tehát, hogy az európai politikai légkör gyors hőmérsékváltozása nélkül a Széchenyi álláspontja jut — a helyzethez alkalmazott némi módosulással — diadalra. Bizonyos azonban továbbá, hogy a februári párisi forradalomnak hatását, valamint másutt, úgy nálunk sem egyes emberek idézték elő. A kor már meg volt érve arra, hogy azt egy másik váltsa fel. És ebben nálunk Széchenyinek igen nagy volt az érdeme.

Az előbbi állításnak legjobb bizonyítékát az képezi, hogy itt sem a nagy franczia forradalom, sem az 1830. évi juliusi revolutio nagyobb és rögtönös átalakulást nem idézett elő, mivel azok eszméi számára a talaj még nem volt eléggé előkészítve. Azonban, hogy ez a gyors átalakulás az 1848. év márczius havában lehetségessé vált, maga is elég bizonyíték a mellett, hogy a Széchenyi politikája egyedül a nemzet közszükségeit már nem elégíthette ki egészen, és hogy ennélfogva abban valamelyes egyoldalúság tagadhatatlanúl létezett. De a Kossuth politikája sem volt ettől a hibától, csakhogy az ellenkező irányban, teljesen szabad. Ö ugyan a társadalmi és gazdasági téren szintén kezdeményezni igyekezett, hanem itt épp oly szerencsétlen volt, mint a mily kevés eredménynyel járt a Széchenyi tisztán politikai működése ebben az időben.

A már haladottabb nemzetek tehát sem csupán társadalmi, sem túlnyomólag állampolitikai tevékenységgel nem érhetik be. Azért teljesen igaza volt gróf Batthány Lajosnak, hogy életérdekeink mind a két téren egyaránt buzgó és sikeres működést kivántak már.

Kétségtelen mindazáltal, hogy általában véve az anyagilag, szellemileg és erkölcsileg erősbődő nemzetek a politikai függetlenséget is nagyobb valószinűséggel és hamarább vívhatják ki maguknak, s inkább tarthatják meg, mint a társadalmilag hátramaradott, de valami külső ok folytán nagy politikai szabadságnak örvendő országok az anyagi, szellemi és erkölcsi jólétet. Az ujabbkori történetben ezt Hollandiának és Szerbiának példái meggyőzően tüntetik fel. Az előbbi a

spanyolok nagy hatalma ellen is főleg szellemi és erkölcsi erőkkel folytatott hosszas küzdelem után végre ki tudta vívni a maga akkor századokra biztossá lett függetlenségét; sőt e küzdelem alatt meg is gazdagodott. Az utóbbinak ellenben az ölébe hullott független és teljesen szabad állami szervezet, úgy látszik, a szilárdabb társadalmi alapok szerzése tekintetében nem igen válik javára, minélfogva politikai vívmányai is nagyon kérdéses biztonságban vannak. Ha tehát az álláspontok egyoldalúságai között kell választani, akkor a Széchenyié határozottan jobban érthető és igazolható, mint a másik.

Befolyása hanyatlásának okai.

És hát mégis honnan van, hogy az 1841-től fogva élessé vált politikai harczban a Széchenyi álláspontja volt — kevés kivétellel — mindig alul, és ez szenvedett végül vereséget? Ez — felfogásom szerint — főleg három körülménynek tulajdonítható: egy ténybeli tévedésnek a Széchenyi oldalán s két hiánynak az ő valójában és készültségében.

Széchenyi már a harminczas évek végén örömmel látta azt, hogy a felső táblán a gróf Dessewffy Aurél vezérlete alatt egy olyan mérsékelt új conservativ párt alakul, mely bizonyos feltételek és óvatos haladás mellett a mélyebbre ható közgazdasági és politikai reformoktól sem idegenkedett. Ezen lángeszű fiatal politikus olyan mély államférfiúi belátásról s parlamenti és írói képességről tett tanúságot, hogy azok által Széchenyi a saját reformeszméinek a megvalósulás útjára való juttatását is kezdte remélni. Nem csatlakozott ugyan mindjárt ehhez a fiatal gárdához, de midőn gróf Majláth Antal magyar udvari kanczellárrá, Majláth György pedig országbíróvá lett, a kiknek nemcsak ő, hanem a közvélemény is általában tulajdonította azt, hogy az 1840. évi törvényekben kifejezésre jutott kedvező fordulat a kormányzásban a nemzet és trón közötti békülékeny hangulat folytán létrejött, még a Kelet Népének megjelenése előtt közeledett hozzájok. Erre alapította ő ezen munkájában is megnyilatkozott bizalmát az iránt, hogy a régi bécsi politikának korszaka lejárt, és hogy a kormány ezentúl a magyar nemzet békés és csendes reformtörekvéseit akadályozni nem fogja. A következő évek még inkább megerősítették őt e meggyőződésében, mely a gróf Dessewffy Aurél váratlan korai halála által sem rendült meg.

Tévedése a helyzet megítélésében.

Annak politikai örökét ugyanis gróf Apponyi György vette át, a ki az előbbinek szánt kanczellárságot az ő elhúnyta után nemsokára megkapta. Azonban Széchenyi tévedett az által, hogy a kanczellári állás természetét és azt nem vette figyelembe, hogy a bécsi kormányférfiak befolyása ekkor is csaknem érintetlenül a régi maradt. Gróf Dessewffy Aurél politikai hagyatékának azt a részét, hogy a megyékben azontúl többséget kell szerezni, és ezáltal a rendek tábláján a kormány befolyása alkotmányos úton volt biztosítandó, gróf Apponyi György ugyan meg akarta valósítani, de a Bécsben annyira kedvelt administratori rendszernek igénybe vételét e czélból nem tudta elutasítani magától. Ennek következtében az új conservativ politika később egészen más hangulatot keltett és más fejleményekre vezetett, mintha dicséretes törekvéseinek megvalósítása czéljából alkalmazott eszközei alkotmányosság tekintetében kevésbbé kifogásolhatók lettek volna.

Széchenyi maga is sokáig habozott korábban, hogy a kormány politikájával teljes solidaritást vállaljon és nyíltan támogassa-e ezt az irányzatot; de irataiban annak teljes jóhiszeműségét hirdette, s vele szemben nem a határozott ellenzéki, hanem csak a jóakaratú semleges állás elfoglalását tartotta indokoltnak és czélravezetőnek. Ezért szorgalmazta ő annyira az általa tervezett és Deák Ferenc vezérlete alá helyezendőnek tartott „középpárt“ minél előbb való megalakulását. Ebbeli törekvéseinek azonban nem lett más eredménye, mint az, hogy az ellenzék világosabb és határozottabb programm alapján jobban szervezkedett.

A Széchenyi elszigeteltsége így tökéletessé és tűrhetetlenné lőn, s abból csak akkor szabadult ki, midőn az új kanczellár és a bécsi kormány által neki felajánlott hivatalt elfogadta. Ez által azonban nemcsak a kormány eljárásához tapadt odiumban volt kénytelen résztvenni, hanem méltatlan gyanusításoknak is kitette magát. Habár egyéni súlyát teljesen megsemmisíteni ezek sem voltak képesek, politikája mindazonáltal a közvéleményben folyton tért vesztett, és ennélfogva rendszere az ő neve alatt a maga egészében soha sem valósulhatott meg.

Az ő rendszere egyébiránt ekkor már csak alkotásai

által beszélt a nemzethez, mert szavai és iratai rendszerint nagy ellentmondással találkoztak. Ennek okát azonban nem azoknak a közönség által csak félig-meddig értett tartalma, hanem a bennök megnyilatkozó elmosódott jogi felfogás, a korábbinál kevésbbé szerencsés taktika és azoknak a rohamosan haladott kor kényesebb ízlését most már ki nem elégítő külalakja képezték.

Széchenyi a joggal[1] csak 1825-ben kezdett foglalkozni. Tanárt keresett ekkor, a ki vezetésének átadta magát,[2] de Kelemen magyar magánjogát, később a Cziráky Antal közjogát és a corpus iurist is szorgalmasan forgatta. Azonban nagy előszeretete a jog iránt általában sohasem volt, a magyar jognak ferdeségeit pedig gyakran sarcasmusának maró lúgjával öntötte le. A törvénytár kilencz tizedrészét tűzbe vetendőnek, az utolsó tizedrészt pedig magyarra fordítandónak mondta. Hanem a jogtudománynak alapos mívelését általában mégis nagyon szükségesnek tartotta, ő maga mindazáltal nem egyszer hangsúlyozta, hogy nem jogász, és hogy ez talán — szerencséje. Pedig határozottan nem volt az. Hogy érzéke a jogászathoz más előzmények mellett lett volna, azt közgazdasági javaslatainak formulázása alkalmával mutatta meg; de tényleg ekkor is inkább politikus volt, mint jogász. Ő a mulhatatlanul szükséges élesebb jogi distinctiokat is hajlandó volt rabulistikának tartani. A pragmatica sanctioból is azt olvasta ki, hogy hazánkat Ausztriával reál unió köti össze, mert ez a két állam az uralkodóház trónra jutott tagja által elválaszthatatlanul birtoklandó,[3] s azok kölcsönösen védeni kötelesek egymást. Deák Ferencz 1861-ben[4] fényesen bebizonyította, hogy a köztünk fennálló közjogi köteléket másnak, mint personal unionak tekinteni nem lehet. És nemrégiben gróf Apponyi Albert méltán utalt arra, hogy ezen az 1867. évi kiegyezés sem változtatott, mivel a közös ügyek kérdése nem a monarchia másik államával kötött

Jogi képzettségének hiányos volta.

[1] Vécsey Tamás: Széchenyi és a magyar magánjog. Budapest, 1895, 1. l.

[2] Írott naplói 1826 november 10-éről.

[3] Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István köztevékenységének utolsó három éve. II. 252—253. ll.

[4] Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei, III. k. 21. l.

alakszerű szerződés, hanem, habár fontos, de mégis csak egyszerű magyar törvény alakjában szabályoztatott, melyet a souverain magyar nemzet képviselete és koronás királya bármikor megváltoztathatnak.[5] — Jellemző, hogy Széchenyi másként fogta fel a dolgot. De ezt egyébnek, mint a jogászi gondolkozásra vezető előzetes gyakorlat hiányának tulajdonítani nem lehet. Azonban érthető, hogy ilyen hiány mellett ő nem egyszer oly nyilatkozatokat tett, melyek a főleg jogi képzettséggel bíró előkelő magyar politikusokra kedvezőtlen benyomást tettek, és általában mély politikai bölcseségen nyugvó más eszméinek súlyát is alkalmasok voltak csökkenteni előttük.

Iratainak és beszédeinek külalakja.

Működésének ezen harmadik időszaka alatt ugyanily hatással bírtak iratai és beszédei is. Akadémiai munkámban volt alkalmam szónoki és írói sajátságairól tüzetesen beszélni. Reánk nézve ma Széchenyi minden nyilatkozatában rejlik valamely különös varázs, mely előadásának szerkezetét könnyen feledteti velünk, főleg, ha azok becses magvait kihüvelyezni elég türelmesek vagyunk. De a mult század negyvenes éveinek olvasó és hallgató közönsége más szempontból nézte és figyelte meg azokat. — Korábban a nagy általánosságokban való mozgás az ő tettei által nyújtott magyarázat mellett elég határozottan jelölték meg a szerinte követendő irányt. Később azonban az emberek állításainak részletes bizonyítását is kivánták tőle, mert azokkal szemben más állításokat hallottak, melyek igazsága mellett az egész vonalon a napi események látszottak harczolni. — Széchenyi magánértesülései a legfelsőbb körök hangulatáról és czélzatairól most utólag nyilatkozatainak elég alapos indokaiul, vagy legalább teljesen igazolható magyarázatául fogadhatók el. De ő azon időben nem beszélhetett róluk, és így már felfogása magában is érthetetlennek, furcsának, sokak előtt pedig éppenséggel gyanúsnak tűnt fel.

Ha ehhez hozzáadjuk még azt, hogy a magyar nyelvnek parlamenti és irodalmi kezelése tekintetében a szó és toll mindinkább növekvő nagy mesterei a magyar közönséget ekkor már szerfelett elkényeztették vol , úgy még világ-

[5] Annuaire du parlament, 1901 évfolyam. Páris, 1902. 864—958. ll.

gosabban állhat előttünk, hogy a Széchenyi szónoklatai, röpiratai és czikkei azt lelkesedésre többé nem igen ragadhatták. Nálunk az időben a lényeggel szemben még fontosabb volt, mint manapság, a forma; nem lehet tehát csodálkozni azon, ha Széchenyi a maga mindig elismert nagyságának súlyával sem tudott politikája javára dönteni, és hogy felirati javaslata az 1847. évi országgyülés kezdetén, igaz, hogy csak három szavazattal, de tényleg mégis megbukott.

Végül nem tévesztendő szem elől az sem, hogy ere- Idegessége.
detileg is nagyfokú idegessége az években való haladásával, és mindannak következtében is, a mit az imént felhoztam, folyton fokozódott, hogy tehát egész viselkedésében a közpályán megnyugvást keltő nyugodtság ekkor még kevésbbé volt meg, mint azelőtt. Így azután csaknem természetesnek látszik, hogy a politikai harczban való lemaradásának be kellett következni. A siker, mely e téren a további eredményes eljárhatásra nézve is általában oly nagy befolyást gyakorol az emberekre, így elesett, ennélfogva egész politikájának bukása is meg volt pecsételve.

Ezzel óriási bajok szakadtak az országra, melyeket, ha nem is teljesen, de legnagyobbrészt valószínüleg elkerülhetett volna. Mert azt, hogy a bizalmatlanság annyi magja szóródott el akkor a nemzet és az uralkodóház, továbbá a nemzet és a nemzetiségek között, melyek csírázását és hajtását ma sem lehet eléggé megakasztani; hogy a magyar középbirtokos osztály úgyszólván a honfiúi áldozatok nagy máglyájára került; hogy egyenletes fejlődésünk évtizedekre lehetetlenné vált, s erőnk nagy megpróbáltatása alkalmával abból sok veszett el, a mire nemzeti kialakulásunkhoz oly nagy szükség lett volna: mindezt szerencsének bizonyára alig lehet mondani.

Azt se feledjük, hogy Solferino és Magenta nélkül sem Königgrätz, sem Ausztriának Németországból való kiszoríttatása nem következett volna be, a mi nélkül pedig az 1867. évi kiegyezés vagy egyáltalán nem, vagy pedig egészen másként jött volna létre. Már pedig tudvalevő dolog, hogy 1859-ben nagyon kés élén állott a háború sikere vagy sikertelensége, és így sorsunk jobbra fordulásában a véletlen igen nagy szerepet játszott. — De hát végzetünk volt, hogy mindez bekövetkezzék, a miből bizonyos tagadhatatlan elő-

nyök is származtak. Az 1848-iki törvények a rendiség poshadt levegőjéből biztosan és egyszerre kiragadták az országot. Azok a nemzeti egység alapját végleg megteremtették, és a magyar állam kiépülésének újabb hatékony biztosítékait állították fel. Az erre következett és könnyen végzetesekké válhatandott események folytán a dynastia és a világ megismerték a magyar nemzetben rejlő nagy ellentálló erőt, és hősies küzdelméből az önbizalmat meríthetett maga is. A hajdankor csodás ideje látszott visszatérni, mely alatt Hellasnak és Rómának minden polgári erénye és vitézsége új alakban ifjú életre kelt nálunk. E harcz lobogó rengeteg lángjában az azelőtt mindig élesen rétegekre szakadt egész nemzet egy nagy közös érzésben olvadt össze, és a nemzeti öntudat sajátjává lett minden, még a legalsóbb osztálynak is. Végül bekövetkezett az a nagy dolog, a mit mint nemzetmentő tényezőt Széchenyi többször emlegetett, hogy t. i. a maroknyi magyarság élete újabb korszakának egy kiemelkedő és mindenfelé feltünő mozzanatára válhatott büszkévé, mivel rendkívüli nehézségek közt régi dicsőségéhez újból valóban méltónak mutatta magát.

Rendszerének valódi becse.

Az ezen esemény által gyujtott nagy világosságnál azonban napnál fényesebben tünt ki valami a Széchenyi rendszerére nézve is, a mit annak a multat illetőleg méltányos, a jövő szempontjából pedig helyes és czélszerű megitélhetése végett tekinteten kívül hagyni nem szabad. És ez a valami abban a kétségtelen igazságban áll, hogy a Széchenyi népfejlesztő rendszere ugyan nemzeti, de nem az egész magyar nemzeti politika, hanem annak csak egy fontos alkatrésze. Ennek felismerése azonban jelentőségének éppenséggel nem árthat, ha meggondoljuk azt, hogy a nélkül észszerű magyar nemzeti politika sem most, sem a jövőben nem képzelhető.

Az a magasbrendű nemzetalkotó és fejlesztő társadalmi politika, melyet Széchenyi alkotásai, tettei, iratai, szavai és egész élete által hozott rendszerbe, oly állandó és nélkülözhetetlen alap, melynek mellőzésével észszerű magyar országlás egyszerűen nem lehetséges. Ezzel szemben a helyzetek exigentiáinak és a politikai conjuncturák követelményeinek kielégítésére irányuló minden, még oly nagyszabású és fontos törekvés is csak a koronként felmerülő nemzeti szükségeket

kielégítő alkalmi politika jellegével bír, melynek esetleges vívmányait ismét a Széchenyi politikája van hivatva megszilárdítani és biztosítani.

A történelem lapjainak elfogulatlan tanulmányozása ugyanis kettőről győzheti meg a higgadt gondolkozót s a szélesb körben széttekintő hazafit. Arról, hogy mélyebbre ható és sikeres társadalmi politika folytatása nélkül soha sem vívtuk volna ki az újabb korban magunknak sem először, sem másodszor a magyar államot. És arról, hogy az ilyen politikának elhanyagolása mellett az ismét kieshetik kezeink közül.

Tekintsünk csak végig a harminczas és negyvenes évek érdekfeszítő nemes tusáin. Vonultassuk csak el lelki szemeink előtt a közszellemnek azt az átalakulását, a mely 1825-től fogva 1840-ig ebben az országban végbement. Emlékezzünk vissza arra a passiv természetű panaszkodásra, mely a magyar sérelmi politikának főjellemvonását képezte. Arra a tehetetlen vergődésre, melyre a tényleges hatalom a megujhodni vágyó magyar nemzetet korábban mindig kárhoztatta volt. De jusson eszünkbe az is, hogy ez a tehetetlenség miként éledt fel, a tanácstalanság hogyan oszlott szét, és a magyar társadalom öt évről öt évre miként bontakozott ki önmagából, és pedig úgy, hogy mindig más és más, folyton hatalmasabb és tiszteletet parancsolóbb alakban jelenvén meg, annak a saját pangásából való ellenállhatatlan kitörése után, azt az eget, melyet kért, nem lehetett tőle megtagadni. A későbbi politikai küzdelmek útján történt ez, igaz. De lehetségesek lettek volna-e ezek, ha az egyesülés, tömörülés, a felvilágosult értelmiség, az önbizalom bátorsága, a hazafias érzés kitartó tüze el nem hárítják a nemzetté való sorakozás akadályait annak útjából? Képzelhető volt-e a kiváltságaiért élni-halni igen, de közczélokra áldozni nem, vagy csak kevéssé hajlandó nemességgel az a diadal, melyet a nemzet 1848-ban ült? Ezt megelőzőleg csodás, valóban tropicus tenyészet és erőgyarapodás mutatkozott ezen a szűz talajon, a minő talán éppen azért soha sem lesz többé rajta lehetséges.

De nem kevésbbé csodálatos ennek a politikának az az érvényesülése is, mely a passiv ellentállás révén a kivivatása

után csakhamar elveszett magyar államot ismét visszaadta nekünk. Vajjon hányan gondolnak arra, hogy képes lett volna-e Deák Ferencz bölcsesége olyan tömör egységben vezetni a leigázott Magyarország hazafias közönségét, ha az megelőzőleg a Széchenyi iskoláján legalább részben nem ment volna már keresztül? És vajjon akkor, midőn minden nemzeti életjelt elnyomtak, lehetséges lett volna-e a nemzeti érzést nyugodt türelemmel kellőleg ápolni, ha nem áll fenn az Akadémia, melyet mint az elvont ismeretek főfészkét, ha nem létezik az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, melyet mint az adóképesség alapját gondozó társaságot, ha már nem alakítvák meg országszerte a casinók, melyeket mint a civilizált társasélet legelemibb gyűlhelyeit eltörülni még az absolut osztrák hatalomnak sem lehetett? — Abban az időben a Magyar Tudományos Akadémia a nemzeti politika szótlanul is hathatósan működött vezérkarának főhadiszállása volt, az Országos Gazdasági Egyesület pótolta a parlamentet, a casinók pedig a gyakori és mindennapos személyes érintkezés által ugyanazt a szolgálatot teljesítették, mint ma a szabadsajtó. A Széchenyi gazdasági és társulási eszméi az emberek ezrének fülében csengtek folyton. Azok alkalmazása tette lehetővé azt, hogy ez az ország, ha anyagilag nem is gazdagodott meg feltünőbb módon, de a behozott súlyos adók daczára az absolut korszak alatt valamelyes mértékben tényleg mégis gyarapodott. Az ő, és az önfeláldozásban őt követett jelesek és nagyok példái a tűrés és szenvedés kalváriáján, de egyúttal az odaadó munkásság és kitartás meredek útján is felfelé vitték azt a nemzedéket, melynek államiságunkat másodszor is köszönhetjük.

A Széchenyi nemzeti politikájából tehát az a rész, mely a politikai élet változandóságnak kitett nagy mozzanatai mellett maga is állandó egészet képez, t. i. áldásos társadalmi politikai rendszere az ő politikai művészetének bukása folytán sem veszett el, hanem a nemzet utóbb beállott összes viszontagságai között is folyton élt, hatott, és mindig gyarapította erőinket, valahányszor a magyar közélet vezetői s maga a nagyközönség annak szellemében működött és a Széchenyi útmutatásai szerint dolgozott.

Mélyen meg vagyok róla győződve, hogy a mai magyar

államot sem leszünk képesek ennek a rendszernek alkalmazása nélkül a mi hatalmunk alatt tényleg megtartani a jövőben. Csupán az alkotmányi és kormányzati politika útjai, módjai és eszközei erre merőben elégtelenek. A kik ezt nem hiszik, óriási csalódásban élnek és annak elé viszik a nemzetet, melynek már megélhetéséhez is szüksége van arra, hogy állami tényezői felett a maga létfeltételeinek megvalósíthatása érdekében valósággal maga rendelkezzék. Nem kell hosszasan fejtegetnem és bizonyítanom azt, hogy az a magyar kormány, mely nem a valóban nemzeti czélok és az ezeknek kedvező belső és külső elemek szolgálatában áll, már csak névleg a mienk. Elveszthetjük tehát a magyar államot nemcsak akkor, ha ezt világosan láthatja majd mindenki, a kinek csak testi szemei vannak, hanem úgy is, ha ennek megtörténtét még csupán a dolgok lényegét felismerni képesek kénytelenek maguknak bevallani. Ettől az állapottól azonban az előbbihez, talán hosszabb vagy rövidebb, de mindenesetre biztos út vezet. Nem kell ugyanis jóstehetség annak előre megmondásához, hogy ha valamely nemzetben nincs meg a kellő anyagi, szellemi és erkölcsi erő a maga helyzete feletti tényleges uralkodáshoz, vagy legalább nincs meg benne az eltökélt és áldozatkész okos elhatározás és törhetlen akarat, hogy annak minél előbb birtokába jusson, azt a bekövetkezendő, eleinte leplezett, majd később egészen meztelen függéstől, tehát a korunkban vajmi gyorsan beköszöntő és súlyosodó szolgaságtól és annak minden iszonyú következményeitől nem mentheti meg semmi sem.

Megint a történelem tanulságaira kell hivatkoznom, hogy ezt, mint az előzmények természetes folyományát, kissé jobban kidomborítva feltüntessem. Midőn Széchenyi azt állította, hogy minden a nemzettől függ és annak semmi sem lehetetlen, megmondta azt is, hogy mit ért ő a nemzet alatt. Értette alatta azt az öntudatos collectiv egyéniséget, melyben az összetartó erők cohaesioja oly nagy, hogy a centrifugalis erők abban nem juthatnak győzelemre. Azt a legmagasbrendü szerves emberi közösséget, melyben a részek túlnyomó nagy tömege boldognak érzi magát, hogy az egészhez tartozhatik, melyért élni-halni kész, és ez az általánosult, önfeledt polgári erényben jut kifejezésre. De

éppen mivel az összetartozás érzetének ily nagyfokúnak, csaknem ösztönszerűnek kell lenni, a nemzet nem is lehet más, mint természetes alakulat, a benső fejlődés eredménye, melyet a külső viszonyok ugyan befolyásolhatnak, de minden vészszel és viharral daczolni hivatott ellenálló erejének alakulására önmagának is, és pedig a haladottság egy bizonyos stádiumában már éppen saját magának van döntő befolyása. Ezért fektetett ő oly nagy súlyt arra, hogy a magyarság hátramaradottságának okait ne keresse mindig másban, mint önmagában. Széchenyi nem a történetet kutatja és nem a történelmi igazságnak akar eleget tenni, midőn a multat, mint Gyulai Pál mondta, meggyalázza, és a magyarságot a jövőre utalja. A nemzetre ő mint politikus lélektanilag kivánt hatni, hogy az emberelje meg magát, és minden akadályt, nehézséget, méltánytalanságot és jogtalan rosszakaratot is legyőzvén, létét biztosítani igyekezzék. Gyakran ismételte beszélgetése közben is, hogy „a ki önmagában fedezi fel bajainak forrását, az másokkal keveset törődve, önmagában keresi a bajok orvoslásának eszközeit is, és azokat bizonyosan meg is találja. Ellenkezőleg, a ki másban látja a bajok okozóját, annak activ működése bénítva van, elkeseredik, ostromol, harczol, és ebben meríti ki erejének javát. Az egyiket passiv, a másikat activ politikai rendszernek nevezem."[1]

Ez azonban szerinte csak a nemzeti sajátságok ápolása, nemesítése és tökéletesbítése útján érhető el. Egész rendszerének sarkpontja, mely körül az megfordúl, a nép- és később a nemzeti jelleg mindenek felett álló fontossága.

A Kelet Népében[2] Széchenyi ezeket mondja: „Úgy fogom fel a magyar nemzet rendeltetését, hogy képviselje Európában mint egyedüli heterogén sarjadék az ázsiai bölcsőjéből magával hozott, de virágzásra eddig még sehol sem fejlődött sajátságait. Azelőtt rombolt a mívelt világban, de azután hasznára vált annak, mert a keletről jövő vad áradatot feltartóztatta. Van benne sok eredetiség. Van tűz, melynek kitartássá, vad erő, melynek bajnoki szilárdsággá, ittas rombolási vágy, melynek áldozatkész nagylelkűséggé

[1] Kovács Lajos id. műve II. 81. l.
[2] 18. l.

kell tisztulni. Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, annak tisztult sajátságait, mint ereklyét, megőrízni és szeplőtlen minőségében kifejteni, erőit és erényeit nemesíteni, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni; lehet-e annál minden keserűségtől mentebb, tisztább öröm, melyet éreznie kell annak, a ki e dicső czél eléréséhez ha csak egy parányival is hozzájárulhat. Egy haladott, kiválóan művelt és erkölcsös nagy nemzethez tartozni általában még vérségi kötelék nélkül is boldog érzést szül. Mennyivel inkább, ha saját véreink nemzeti újjászületésének szent küzdelmeiben vehetünk munkás részt."

Tehát nemzeti különállásunk létjogát ő első sorban arra alapítja, hogy az uralaltáji népcsaládnak sajátságait — e részben kedvező viszonyaink folytán — egyedül mi vagyunk hivatva az emberiség uralkodóvá lett kulturája közepett képviselni. De nemcsak ezen szempontból van a magyarságra szükség, hanem azért is, mivel ez a nemzet Európa kellő közepén „annyi összeolvadni nem akaró tarkabarkaság közepett" ezer év tanusága szerint egyedül tudott államalkotó erőt kifejteni. Erre az erejére az ó-világot még sokáig polgárosítani hivatott Európa belbékéjének és egyensúlyának biztosítása érdekében itt még nagyobb szükség lesz a jövőben, mint volt eddig.

És így ő ezt az átalakulást nem tekinti önczélnak, hanem az emberiség javára irányuló fejlődésnek, melyet azonban csak a nemzeti sajátságok nemesítése és minden irányban való uralomra juttatása által lehet elérni.

Részletesebben mondja el ezt Pesti Por és Sár című munkájának következő helyén:

Nemzeti jelleg.

„A magyar nemzetnek eredeti képe s éghajlatának, ha nem is szembeszökő, de mégis különös sajátsága van; így architekturájának önállónak szükséges lenni, ennélfogva építményeinek is okvetlen különös ábrázattal kell bírniok, s ez sem muszka, sem olasz, sem germán nem lehet, hanem Magyarország eredetét, visszaemlékezését, jövendőjét s éghajlatát, szóval mind költői, mind prózai körülményeit philosophiai mérlegbe vetve, elkerülhetetlenül góth tekintetűnek, a XIX. század finomabb s szaporodott szükségeihez szabott

scytha szelleműnek kell lenni. Pest, a mindegyre fejledező fiatal Pest semmi sajátsággal sem bír, s félig meddig muszka légben, félig meddig olasz minta után épült új része — az órul hallgassunk — úgy áll a mindennapi próza hamuszínű köntösében, mintha a magyar nemzet minden eredetiségéből kikopott s élte poesisát rég kilehelte volna már. És ugyan mi nyereséggel kérdem? Csak azzal, hogy keleti zománczát megunván, azt józanabbal, vagy csak mással sem váltá fel, s így még prózában sem tett nagy előmenetelt. Pest építményei — pedig innen kellene kiszivárgani Magyarország minden részébe a józanabb ízlésnek — sem költői nimbusban nem állnak, sem lehető legnagyobb lakkellemet nem nyujtanak, s természetesen, mert nincs Magyarországhoz illő képünk, nincs saját ábrázatunk. Nem mondhatom, midőn legelőször mentem a Dunán Pestre[1], mennyi s mily külön benyomást tőn e város reám. Bámultam roppant és díszes építményein s nagy kifejlési szellemén. Nem azért, mintha ilyeseket és pedig sokkal nagyobb arányban nem tapasztaltam volna már egyebütt, hanem mert váratlan volt előttem a szemlélt. Partra szállván, kérdem: „Hol a régi város, a hajdankori scytha sarjadéknak egykori lakja; hol fejedelmeinek udvara?“ És sem Pesten, sem Budán romját, de még csak egy hátramaradt nagyobbacska követ sem mutathatja nekem senki. Nézem az új lakásokat, s önként gerjed bennem e kérdés: „Hát Magyarország közepett olasz minta szerint épült házakban lakik a mai magyar?“ s ezen — mert előttem váratlanabb — még inkább bámulok.

Nevezetes multja e nemzetnek úgy látszik soha nem volt — így szólék magamban — mert nemzeti nagyság, melyet népáradások fel-fellobbanó villámival összekeverni nem kell, csak tartósb csinosodással, vagy legalább tartósb fényűzéssel jár, ez pedig erős építményeket tesz fel, ilyesek azonban csak oly anyagból készülhetnek némi tartóssággal, melyet tűz nem ront, lég nem emészt, szél nem bír, víz nem hord, s ilyes maradvány Magyarország határai közt sehol sem bizonyítja a multnak egykori tartósb fényét. De azért, mert multja nem volt tartós fényű, világosabb jöven-

[1] Egy idegent beszéltet így. G. J.

dője se legyen a magyarnak, ezen minden európai nemzetektől elkülönzött s annyi és oly külön sajátságokkal bíró keleti sarjadéknak? Lehetetlen!

Csak maga magát ne rontsa meg, s éghajlata és körülményei minden árnyéklatait felfogván, tanulja meg végre az józan építés főelveit. — Építsen és ne rontson. Igy ha a pesti házak azon sajátsággal bírnának, a milyennel mind költői, mind lakszellemi tekintetben bírniok kellene, mód nélkül nyernének lakosai, és nyerne az egész ország is, ha építményeiben az olasz helyébe az északázsiai góth mintát állítná minden lehető javításaival.

Anglia építőmesterei jó idő óta felfogták az építés ez elveit, és nagyobb uri lakjaikban jobbadán ők is elhagyták az olasz s ekkép éghajlatukhoz sehogy sem illő minta utáni építést, s a komolyabb góth ízlésnek hódolván, ezt éghajlatuk s szellemükhöz alkalmazva, telepítvényeiket csudálatos sikerrel javíták.

Nem volna tehát czélirányosabb, ilyesnek adni lételt Magyarországban? Alig van valami, minek jobban örvendenék, mint látni hazánkban oly építményt, melynek typusa oly annyira illenék nemzetünk mind ködbe burkolt visszaemlékezetéhez, mind oly vastag lepellel bevont jövendőjéhez is, s így kétségtelenül sok utánzóra találna, mi lassanként az egész országot sajátabb s méltóbb tekintettel ruházná fel."[1]

„Hogy a magyar ne ápolja sajátságát nagyobb gonddal, több lelkiismerettel s mindíg éber bölcseséggel, ha egyszer tisztán látandja, mennyire vala eddigelé a puszta véletlennek játszi labdája, azt róla nem teszem föl. Ugyanis érettebb korának az lesz okvetlen következménye, hogy nem fog úgy, mint eddig, jobbadán csak mult ideibe visszafohászkodni, vagy változékony szenvedelemtől indítva meggondolatlan s oszlott erővel majd a próza állatiságba sülyedni főtül talpig, majd házzal s hazával együtt a költészet szárnyain a határtalanban nyargalni, hanem felismervén jelen állapotját s jövendő sorsát végre józan terv szerint s

[1] Pesti Por és Sár 101—104. ll.

egyesült erővel induland határozott czél felé, melynek legfőbb alapja: a „nemzeti sajátság“.[2]

Végeredmény. Társadalmi politikája tehát, mely által a nemzetet nagy feladataira képessé akarja tenni, határozottan nemzeti szellemű, és abban ennek túlsúlya oly nagy, hogy a nemzeti fejlődés és benső megerősödés követelményeinek alárendel mindent.

És ezt mélyebben felfogott rendkívül nyomatékos okokra alapítja: a népjelleg és a nemzeti jellem megfelelő alakulatának a létérdek horderejét tulajdonítja. Az szerinte olyan, mint a fog zománcza, melynek megtörése és lepattanása után az előbbinek elpusztulása is csak rövid idő kérdése már. Ugyanezt az eszmét fejezi ki az a hasonlat, mely szerint a nemzeti sajátság ugyanaz a népnek, mint a csigának saját védelmére önmagából kiizzadott és megkeményedett héja. Ő maga utal e részben a történelemre, melynek tanusága azt bizonyítja, hogy minden nemzet, például a görög és a római is, csak addig tarthatták fenn magukat, a meddig nemzeti sajátságaikat, ha finomultak is, a maguk eredeti tisztaságában fenn tudták tartani.

A mellett, hogy ebben mennyire igaza volt, szólanak a társadalomtan szempontjából legújabban folytatott történelmi kutatások is, melyek szerint külön állásra mindig csak az a nemzet tarthat számot, mely az éghajlati, területi és más külső befolyások által egyszer kiképzett jellegét híven megőrizni, azt az adott viszonyok követelményeihez képest tovább fejleszteni, és így a collectiv létért vívandó küzdelmet sikeresen volt képes folytatni. A helyzetnek megfelelő népjelleg tehát elsőrendű kelléke az életképes és haladó nemzetnek. Ha ezt valamelyik nép elveszti, akkor ivadékai, mint egy másik nemzetnek alkatrészei, vagy helyesebben szólva, nyers anyagának elemei élhetnek ugyan, de az egésznek, mint önálló nemzetnek jövője nincsen. Megtörténhetik azonban, hogy az erre irányuló jóakarat mellett benső ereje hiányzik, mely esetben az előbbi nem használhat neki semmit.

Csak a tényleges erő dönt e részben, a milyen a lelkesedésben is rejlik, de ennek, mint a nemzeti élet folyamának, szintén tartósnak kell lenni. Ekkor azután alkatrésze lehet

[1] Pesti Por és Sár 106. l.

annak, a mit Széchenyi „nemzeti felsőbbség"-nek nevez, és a mely szerinte egyedüli biztosíték arra nézve, hogy a hazamos gyarapodást előidézze. Szerinte a chinaiak azt, hogy még legyőzőiket is magukba olvasztották, annak köszönhették, mivel benső értékben és míveltségben azok felett állottak, s mert annyira ragaszkodtak sajátságaikhoz. Ugyancsak ő utalt irataiban az oláhságnak sajátságaihoz való szívós ragaszkodására is. És ime az újabb időben megállapítható, hogy ezáltal az még magasb míveltségű elemeket is képes magába olvasztani. — E tárgyra vonatkozólag egyik szónoklatában így nyilatkozott: „A természetnek szent törvénye előtt kénytelen minden argumentum visszavonulni. Valamint, ha valakire azt mondja a nagy természet: meg kell halnod, akkor rajta semmi consilium medicum nem segít: úgy azt hiszem, egy nemzet, ha a maga erejét érzi s szándékában magát eltökéli, miként én, ki inkább magyarul halok meg, mint másképp éljek, az a nemzet az ő természeti jussait minden ellenzés ellenére is kivívni és gyakorolni fogja".[1]

A nemzeti jelleg fontosságát már régen felismerték, de annak világtörténeti hordereje csak azóta domborodott ki jobban, mióta a társadalmi tudományok terén is a kutatások eredményei gyanánt elfogadtatni kívánt igazságokat lehetőleg positiv ismeretek alapjára fektetik. Nem fejtegethetem itt tüzetesebben ezen felismerés előzményeit, és így sem a theologiai felfogás híveinek, nevezetesen Bossuetnek és de Maistrenek idevágó nyilatkozatait, sem a metaphysikai iskola korypheusainak elméleteit nem elemezhetem. Ezek közé kell számítanom Herdernek és Condorcetnak Godwin által követett okoskodásait is e részben, a kik közül az előbbire Széchenyi ismételten hivatkozott. Aristoteles, Vico és Kant munkái mély nyomokat hagytak a nemzetek fejlődését és hanyatlását előmozdító tényezők tisztázása tekintetében is. De érthető, hogy a társadalmi és természeti törvények analogiáját és különbségeit a természettudományi ismeretek korábbi hiányos volta mellett ezen nagy elmék a történelmi tanulságok megállapításánál nem használhatták eléggé. Montesquieu az éghajlat-

[1] Beszédei, 106. l.

nak befolyását a népjelleg alakulására jobban kiemeli, és annak mély hatását határozottabban hangsúlyozza, de okoskodásai éppen az említett oknál fogva a metaphysika terére csapnak át, és a positivitásnak csak színezetével bírnak. Érvelései közben ugyanis gyakran az abstractio helyett az analógiákat keresi, de ezeknek megfelelőleg nem azért, hogy az egyes jelenségekből törvényeket vezessen le, hanem, hogy azokból inkább csak képeket állítson össze. Azonban már Montesquieunél kétségtelenül kiviláglik, hogy egy oly történelmi tudománynak, mely a jelenségeket positiv és általános törvények szabatosítására használja fel, a lehetősége adva van.

A statisztikusok és történetírók közül többen, nevezetesen már Schlözer, utána pedig Rotteck és mások a természeti külviszonyoknak s az értelmi, erkölcsi és politikai erők és intézményeknek kölcsönhatását és a népek jellegének alakulására gyakorolt befolyását előszeretettel vizsgálták. De ez inkább csak mellékes czéljok volt, és így abbeli vizsgálódásaik által az emberi ismeretek körét nagyobb mértékben tágíthatták.

Hatalmasabb lépést tett előre ez irányban Buckle Tamás, a ki az angol polgárosultság történetéről írt nagy, de így is csak torsónak maradt művében a physikai és tellurikus befolyásoknak alakító hatását a népjellegre igen behatóan fejtegeti, és az általa felhozott rengeteg mennyiségű tényből azt következteti, hogy a természeti törvények az európai közműveltség menetére mind kevesebb, az emberi értelem törvényei pedig mind nagyobb befolyást gyakorolnak. Ennek az igazságnak óriási apparatussal való bizonyítását azonban nem terjesztette ki a történelem egész mezejére, azért az ő következtetései kiegészítésre, s az általa felölelt anyag is élesebb és behatóbb bonczolásra szorult. Legújabban erre egyesek, a kik az emberi társadalom belső lényegének tisztázását a tények alapján kívánták tovább vinni, csakugyan vállalkoztak is. Különösen olasz írók voltak azok, a kik e részben gazdagították a tudományt. A nemzetközi jog és politika rendszerét, és azok egyes kimagasló nagy kérdéseit tárgyaló írókon kívül újabban egy olasz sociologus, Manteuzzi, foglalkozott igen behatóan azzal, hogy miféle tényezők hát azok, a melyek a

népek fejlődésére elsőrangú befolyást gyakorolnak.[1] Ezt túlnyomólag történeti vizsgálódás alapján teszi, melynek során megállapítja azt, hogy az éghajlattal, földirati fekvéssel és talajviszonyokkal a hosszú idő alatt ezeknek eredménye gyanánt képződött népjelleg, vagy nemzeti jellem egyenlő jelentőséggel bír. A népjellegre különben a physikai, földirati és talajviszonyokon kívül az egyes törzsekre és a belőlük keletkezett népekre az illető védelmi feltételek és körülmények is alakító hatással vannak. Mindezektől együttvéve függ azután, hogy a népek milyen szellemi és erkölcsi irányban bontakoznak ki, hogy világnézetök, vallásuk, társas viszonyaik, alkotmányuk, irodalmuk és művészetök minő képet mutat.

Azonban a népjelleg a külső és belső tényezőknek nemcsak eredménye, hanem maga is igen nagy horderejű életfeltétellé és boldogulási factorrá válik. Annak ugyanis megvan az a természete, hogy megmaradni törekszik, és az illető faj testi szervezetében az anyagi s szellemi erőfeszítés és gyakorlat által beállott elváltozások folytán az ivadékokra át is örökíthető. Az így alakult és előnyösnek bizonyult népjelleg oly harczi, védelmi és támadó, felszerelés tehát, melyet a megelőzött nemzedékek hosszas küzdelmes munkája után hagytak az utódokra, a kik mint kipróbált arravalósággal élhetnek, hogy adott helyzetükben a nemzeti küzdelmet a létért sikeresen folytathassák vele.

A népjelleg azonban állandóságra irányuló minden hajlama mellett sem változatlan, hanem az új nemzedék küzdelmei és törekvései módosíthatnak azon, és pedig sokkal gyorsabban, mint a mily mértékben a természet a nép alaptulajdonságait kiképezte. Buckle azon tételét tehát, hogy a polgárosultság haladásával az emberi viszonyok nagyobb, a termeszetiek kisebb hatást gyakorolnak a népekre, különösen ha azok más népek befolyását is akár vegyülés, akár csak érintkezés útján befogadják, Monteuzzi is megerősíti. És ennek annál nagyobb nyomaték tulajdonítható, mivel a világtörténelemben szerepelt előkelő összes nagy nemzetek történetén, és pedig azok életnyilvánulásainak minden terén az

[1] Dr. Auguste Manteuzzi: Les facteurs de l'evolution des peuples, stb., traduit de l'italien. Paris-Brüssel, 1900. 411. l.

analyticus és syntheticus módszer párhuzamos használata mellett tények alapján oknyomozólag halad végig.

Kezdi az egyiptomiakkal[1] és folytatja az assyrok és babyloniak,[2] az indek,[3] a phoeniciek,[4] a perzsák,[5] a zsidók,[6] a görögök[7] és a rómaiak[8] nemzeti jellemének igen mélyreható elemzésével. Mindezt a középkori olaszok és a renaissance, majd az újkori germán népek mívelődésének hasonló irányú elemzésével egészíti ki. Azután vizsgálja a nemzetek hanyatlásának és bomlásának törvényeit,[9] és végül arra a kérdésre igyekszik megfelelni, hogyan lehet a népek hanyatlását megakadályozni? Felelete nagyban és egészben az, hogy annak osztályai közt a lehető legnagyobb összhang, a társadalom plasztikus öntevékenysége idézendő elő, és ez okból a folyton úgy is haladó központosítás mellett a decentralisatiora kell törekedni.[10]

Mindaz tehát, a mit a népek fejlődése tekintetében, mint a történelem tanulságait magállapítani lehet, nem más, mint a mit Széchenyinek nemzeti és az ennek magvát képező társadalmi politikája foglal magában.

És az ő rendszerének reánk nézve nagy becsét nem a legkevésbbé az adja meg, hogy az nemcsak elvont elveken, hanem a magyarság élettapasztalatain is gyökeredzik. Széchenyi mindenek felett a magyar nemzeti jelleget tartja mindig szem előtt, azt akarja az adott kül- és belviszonyok követelményeihez és saját történelmünk tanulságaihoz képest lehetőleg tisztán fenntartani, módosítani, nemesíteni és tökéletesbíteni.

Annak folytán, hogy a magyarság ezer éven át mint államalkotó elem rettenetes viszontagságok közt is fenntudta itt magát tartani, nemzeti jellege alapvonásainak oly értéke

[1] Manteni id. műve 39.
[2] U. o. 63.
[3] U. o. 81.
[4] U. o. 118.
[5] U. o. 142.
[6] U. o. 154.
[7] U. o. 178.
[8] U. o. 256.
[9] Manteuzzi id. m. 378—401. l.
[10] U. o. 408—409. l.

van, melyet a jövőben követendő irány megállapításánál szem elől téveszteni, illetve fel nem használni végzetes hiba lenne. De a magyarság, mely Arany János szerint a multra a legrosszabbul emlékező nemzetek közé tartozik, most már csakugyan okuljon annak tanulságaiból. E mellett azonban a más népek tanulságait, s a jelen és jövőnek nagy kívánalmait is szivlelje meg. Ezt akarta Széchenyi megvalósítani, vagy legalább a megvalósulás biztos útjára juttatni.

És hát miáltal remélte ezt elérhetni? Egyszerüen azzal, a mi másutt, sőt mindenütt, a hol valaha nemzet megujhodott, az illető ország körülményeihez képest mindig érvényesült, t. i. a nemzeti sajátságoknak fokozott szellemi és erkölcsi tartalommal való hatályosbítása által. Másutt az állam többel járulhatott e czélból a nemzeti törekvések támogatásához, mint nálunk. Azért fektetett ő oly nagy súlyt a társadalmi tevékenységre. A nemzet államilag szervezett hatalma kizárólag nemzeti feladatok szolgálatába volt hajtható az angol és franczia forradalom után ezen nemzeteknél épp úgy, mint Nagy Péter és Nagy Frigyes birodalmában. Német- és Olaszország ujabbkori regeneratiója is nagyrészt politikai tényezők eredménye. De azok közbeléptét mindenütt megelőzte és követte az erkölcsi és szellemi tényezők nagymérvű öntevékenysége A politika vívmányai valóban gyökeres és maradandó változást, tehát mindig csak abban a mértékben vontak maguk után, a melyben a társadalmi erők tényleg mélyre hatni képesek voltak.

A nagy politikusok érdeménél a nemzetek regeneratiójának munkájában ilyformán nem kisebb azoké, a kik a társadalom összes vezető rétegeit a megszokott korábbi káros kerékvágásból ki tudták emelni, és képesek voltak újabb helyesebb és nekik valóbb haladásra bízni azokat. Amerikában Franklinnak, Angliában korábban Broughamnak és újabban Carlylenak, Németországban pedig a tudomány, irodalom és művészet igen sok mesterének befolyására volt szükség, hogy a fejedelmek, a diadalmas hadvezérek és nagy miniszterek nemzetet átalakító tevékenysége megkezdhető, vagy annak eredménye biztosítható legyen.

Nálunk is Kossuth és Deák hatását Széchenyi befolyása előzte meg és követte nyomon. Az új Magyarország meg-

teremtésében az ő alkotásainak s ezek szellemének oly része van, melyet azok előfeltételének kell tartanunk, mivel ő mindkettőt jóval megelőzvén, a legjobb helyre tette emeltyűjét: oda, a honnan minden maradandó sikerű reformnak ki kell indulni.

De egyúttal meggyőződésem szerint a Széchenyi rendszerének újból leendő alkalmazásától kell jövőnk biztosítását is várni. Ő indította meg a nemzet újjáalakulását, Kossuth szerint is ő volt annak Prometheusa, a ki a nemzeti érzés isteni szikráját magával hozván, azt fajában lángra lobbantotta, miután újját korának üterén tartván, annak érverését megértette s századokra való fejlődésnek irányát szabta meg, a miért őt a legnagyobb magyarnak jelentette ki. Ezt a tüzet később Kossuth szította oly nagyra, hogy annak lobogása a nemzet korábban szétszórt minden alkatrészét egybeolvasztotta, és miután melege lehatolt a legalsóbb rétegekig, a nemzeti érzést annak egész szervezetébe beoltotta. Azonban ez a beoltás csakhamar végzetessé válhatott lázas állapotokat idézett elő benne, melyek veszélyeit Deáknak sikerült elhárítani. És most ismét elérkezett ideje annak, hogy a Széchenyi nemzetfejlesztő és nemesítő politikája nagyobb mértékben alkalmaztassék; kipróbált szelleme éreztesse üdvös hatását a nemzettel, hogy vele az újból jelentkező lázakat megelőzni, az elkerülhetetleneket enyhíteni, vagy azok elviselésére a nemzetet ellentállóbbá lehessen tenni, mint a minő volt azelőtt. Életküzdelmei számára a győzelem alapos kilátásait csak így teremthetjük meg részére.

Jól mondja a reformkorszakot jellemezve egy kiváló történetírónk:[1] „Az egész országban gróf Széchenyi István az egyetlen ember, ki tisztán látja a czélt, mely felé törekednie kell a nemzetnek, ha élni akar, a ki megtudja helyesen állapítani a haladás irányát s a teendők sorrendjét. A nemzeti állam eszméje az ő lelkében fogamzik meg először, s ő az első, a ki világosan felismeri annak valódi tartalmát. Az országos deputatio által szóba hozott tárgyak egytől-egyig beleillenek az általa contemplált új Magyarország

[1] Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora, Budapest, Athenaeum története IX. köt. 1797. 187. és 188. l.

keretébe; de nem ezek képezik szerinte annak lényegét. Föltétlenül elsőséget ad a culturalis és közgazdasági reformoknak szemben a közjogi reformokkal, mert meggyőződése, hogy a nemzet anyagi és szellemi regeneratiója szükségképpen maga után fogja vonni az államszervet átalakítását is, hogy a műveltség magasabb színvonalára lassankint fölvergődő nemzet nem fogja otthon érezni magát az ősi alkotmány ódon falai közt s lerombolja azokat a nélkül, hogy bíztatni kellene rá; de éppen a közművelődés s a mi ennek szükségképpeni következménye, a politikai újjászületés érdekében mindenek előtt az erők egyesítésére törekszik. Minél inkább sikerül az összes népelemeket bevonni a nagy nemzeti munkába, annál közelebb jut a megvalósuláshoz az ő eszményképe."

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK FEJEZET.

SZÉCHENYI RENDSZERE KORUNK ÉLETSZÜKSÉGEI SZEMPONTJÁBÓL; MEGVALÓSITÁSÁNAK FELTÉTELEI ÉS MÓDJAI.

Bevezetés.

Nincs gróf Széchenyi Istvánnak nagyobb alkotása, mint ez a társadalom-politikai rendszer, s nincs annál nemzetünknek sem becsesebb szellemi kincse. És mégis úgy járunk felette, mintha létezéséről is alig lenne tudomásunk. Úgy tapodunk rajta, mint az a nyomorgó, a ki a neki jutott gazdag örökség felett járkálva sanyarog, és a kinálkozó dús kincs mellett inkább inséget szenved, semhogy a mélységből való kiemelésével járó nehéz munkára, melyet azonban igéretek fejében mással nem szabad végeztetnie, elhatározná magát. Pedig hagyományozója számtalanszor mondotta, hogy a magyar nemzetnek perczei drágák. Ifjú nemzet vagyunk, de könnyen megtörténhetik velünk, hogy a férfikor átugrásával egyszerre a roskatag öregségbe sülyedünk; azért kettőztetett szorgalommal, s nehéz viszonyaink miatt fokozott értelmiséggel és erkölcsi erővel használjuk fel a rendelkezésünkre álló időt. — És ha volt valaha nemzetnek valóban hatályos erkölcsi tényezőre szüksége, akkor jelenleg kell minél teljesebb mértékben magába felvenni Széchenyi hagyatékát a magyar nemzetnek.

Mostanság is folyton életkérdések vannak nálunk napirenden. Társadalmi, közgazdasági és közjogi válságok dúlnak a nemzet testében, és nemzeti létünk sarkalatai még nem elég szilárdak. Sokszor vagyunk a tanácstalanság, koronként még a csüggedés állapotában is, mely ruganyosságunkat megbénítan ialkalmas. — Csodálatos, hogy ily nagy szükségben sem fordulunk ahhoz a kincshez, melyet jó sorsunk és saját nemzeti valónk legbecsesebb része palladiumul adott nekünk!

Annak tiszta eredetéhez, fejlesztő, átalakító, összes erőinket jó irányba terelő, egyesítő és fokozó erkölcsi hatásához a kétségnek még csak árnyéka sem fér. Foglalatja az mindannak, a mi igazat és megszívlelendőt az emberi nem összes tapasztalása és gondolkozása felmutatni képes. Teljesen nekünk való tűzoszlop, mely után nyugodtan indulhatunk, mi, a kik sem a tudomány tanításainak, sem a vallás intelmeinek tömegesen oly odaadással és bizalommal, mint más nemzetek, nem tudunk meghódolni; holott a magyar fajszeretet fennkölten igazságos és emberiesen vallásos lángszellemű apostolának képét a nemzet mélyen zárván szívébe, ha megismeri, annak útmutatását inkább lesz hajlandó követni, mint akármit.

Éppen, mert magas eszményiségből indul ki, ezenkívül mert a távolabb eső feladatok mellett azok észszerű egymásutánját és az el nem hanyagolható összes mellékteki nteteket is szabatosan megjelöli, a Széchenyi rendszere sohasem válhatik túlhaladott álláspontté. Társadalmi bölcselete és társas erkölcstana a különféle természetű számtalan kötelesség tömkelegében biztos vezérfonalat nyújt a legnemesebb és egyúttal a leghasznosabb nemzeti politika részére. Az megtanít bennünket kibékülni a sorssal és számtalan hátrányainkkal a nélkül, hogy a lemondás erélyt rontó útjára engedne tévedni. Földirati fekvésünk veszélyes volta mellett fölvilágosít azon előnyeiről is, melyek nem kis részben okozták, hogy roppant tévedések mellett és számtalan veszélyek között is ezer évig megálltuk ez országban helyünket.

Számunk kevés? Erre nézve tanácsa az, hogy igyekezzünk minőség által hatályosan pótolni az úgy sem mindig döntő mennyiség hiányát, és ezenkívül szerezzük meg az ez esetben okvetlenül bekövetkező belső szaporodásnak elengedhetlen feltételeit. Idegen nemzetiségekkel vagyunk kénytelen megosztani e hazát? Biztosítsunk velök szemben kimagasló értelmi s erkölcsi fölényt magunknak; legyünk mennél ildomosabb, vonzóbb, tökéletesebb nemzet, s ekkor egész a beolvadásig meg fogjuk nyerhetni azokat. Szegények vagyunk? A kimívelt agy és annak jól számító vezérlete a szorgalmas és okos munkálkodás nyomán mulhatla-

nul beálló bőséggel gazdagítand bennünket. Vegyes házassági viszonyban élünk Ausztriával? Kiválóságunk által igyekezzünk nemcsak megférni, hanem együtt boldogulni is vele. A dynastia netán jelentkező bizalmatlanságat fegyverezzük le, és mutatkozó túlsúlyát törekedjünk a magyar nemzeti érdekek roppant nyomatéka által ellensúlyozni. Önállóságunk és alkotmányos szabadságunk nem elég széleskörű és nincs eléggé elismerve? Helyezkedjünk az ész, a vagyonosság, az önfegyelmezés, az egyenkint és összesen kifogástalanul correct magaviselet által reánk nézve kedvezően súlyossá alakítandó tények, a valóság, a természetesség és igazság szilárd alapjára, és nincs hatalom, mely a szabadságot elzárhatná, s ha egyszer azt kivívtuk magunknak, elvehetné tőlünk.

És mindennek titka nem egyéb, mint a nemzet iránti tettekben nyilvánuló törhetlen hűség, és az ebből folyó lelkiismeretes kötelesség-teljesítés, a melynek művészetében mindenki nagy mester lehet. — A reformot kezdje tehát kiki önmagánál, és akkor az ilyen arczélváltoztatás mellett itt óriási átalakulás fog aránylag rövid idő alatt bekövetkezni.

Mivel értelmileg fejlettebb a nemzet, mint volt hatvan évvel ezelőtt, ma többet tanulhat Széchenyitől, mint korábban. Sok mindenféle tényező van kezünkben, mely azelőtt hiányzott. De igaz az is, hogy feladataink szintén nehezebbek, jövőnk veszélyei mindjobban kidomborodnak, ennélfogva gyarapodott erőnk és ügyességünk ezekkel szemben napjainkban sem elegendő. A nemzeti boldogulásnak sem társadalmi, sem politikai segédeszközeit nem kezeljük úgy, mint kellene és lehetne. Alkotmányos intézményeink kitünők, de a társadalom gyengesége folytán azok nem működnek elég eredményesen. A társadalom ereje pedig nem kis részben azért elégtelen, mivel a napi politikai túlságos elfoglaltság miatt életérdekű problémái számára nem jut megfelelő számú elsőrendű szellemi erőnk. Állásunk a monarchiában politikailag, úgy látszik, kiváló, de gazdaságilag aránytalanúl kevésbbé vagyunk erősek, minélfogva ama kiválóságunk nem úgy érvényesül, mint kívánatos volna, sőt az ekkép mai értékében sincs biztosítva. Pedig fölényünknek nemcsak egy irányban, nem csupán egyes érdekfeleinkkal szemban, hanem általán szilárdul kellene állani. Ezt a monarchiát

főleg Magyarország consistentiájának kell fenntartani, a minek elismerése a néhány év óta bekövetkezett események folytán ma általános. A német császár nekünk oly jól esett budavári beszédében ezt már 1897-ben közvetve hangsúlyozta, midőn az 1741. évi eseményekre utalva, említé, hogy a dynastiát mindenféle külellenség támadásai ellen újból megvédelmezni a magyar nemzet van hivatva. Ebben a monarchiában, melynek léte és virágzása annyira érdekünkben áll, a magyarságnak tehát mindinkább tényleg irányadó elemmé kell válni.

De oly idők is következhetnek be, midőn azt a maga egészében legteljesebb odaadásunkkal sem leszünk képesek, nem a külső, hanem a bensejében dúló ellenséges elemekkel szemben megoltalmazni. Erre az eshetőségre ma még épp oly félve kell gondolni, mint gondolt reá 1866-ban Horváth Boldizsár, midőn felvetette azt a kérdést, hogy quid tunc? A felelet erre nagyon közel fekszik. Akkor nekünk oly consolidált, erős államnak kell lennünk, hogy a magyarság intézményes, kétségtelen hegemoniája alatt itt egy hasonló czélú és erejű másik monarchia keletkezhessék, mely ugyanazon nagy és mellőzhetlen feladatot lesz rendeltetve betölteni, mint a melyre való tekintettel Európa conservativ intéző köreiben általán elfogadott nézet volt egész napjainkig, hogy ha mai monarchiánk már nem léteznék, akkor meg kellene azt teremteni.

A mennyire hibás dolog a magyar nemzetben a képzelgő nagyzást növelni, épp oly helytelen volna a jogosult képzelemnek, mely nélkül sehol sincs lendületesebb haladás, kishitűen és gyáván szárnyait megnyírbálni. Azért alaposan mondható, hogy egy újabb hatalmas magyar birodalomnak majdan e czélból való felállítása csak az esetre volna ábránd vagy agyrém, ha a magyar nemzet alkalom adtán nem állana az összes viszonyok által okvetlenül kijelölendő nagy hivatásának magaslatán.

Erre pedig nem emelkedhetik fel másként, mint azon a meredek úton, melyet Széchenyi jelölt ki számára: ha tudniillik, belső megerősödés és plasztikus tökélyesbülés által az emberi közművelődés gazdagodási követelményeinek általában, az európai emberiség nagy politikai szükségeinek pedig különösen, aránylag kevés külső jóakaratú támogatással,

melyet szükséges, rokonszenves és tisztelt volta által szerezhet meg magának, valóban eleget tud tenni. Nekünk éppen úgy, mint ez az angol nemzetnek sikerült, összes hátrányainkat is javunkra kell fordítani, hogy a sanyargató hiányok is fokozott erőfeszítésre ingerelvén, a veszélyes helyzetünk által megkövetelt újabb kitünő tulajdonok kifejlesztésére sarkaljanak bennünket. Egy szóval a gróf Széchenyi István szellemének kell a magyarság nemzeti geniusává lenni, és akkor — miként ő hirdette — semmi sem lesz nehéz és minden a nemzettől fog függeni.

Nem lenne jelen munkám e szellemben írva, melynek pedig általánosítását kívánom általa előmozdítani, ha benne arra a kérdésre, hogy ezt mily feltételek megvalósítása, minő utak követése és miféle módok alkalmazása mellett érhetjük el, a tőlem telhető őszinteséggel és jóakarattal megfelelni nem igyekezném. Erre nemcsak azért érzem magamat kötelezve, mivel valóban a Széchenyi igaz híve akarok lenni, hanem azért is, mert a Széchenyi nemzeti politikájának bemutatása végett a Magyar Tudományos Akadémia védpajzsa alatt léptem a közönség elé. A jelen munka bevezetésében elmondom, hogy annak kiegészítő ezen méltatása miért jelent meg külön. Ez azonban felfogásomon, és azon, hogy az Akadémia tagja vagyok, nem változtat semmit sem.

Már pedig ezen legelső közművelődési intézetünk nagy Alapítója maga is úgy jelölte meg annak rendeltetését, hogy nemzetünk fejlesztésének és nemesbítésének nagy munkájában annak közvetlenebbül is részt kell vennie, mint más tudományos akadémiáknak, miután viszonyaink közt ez a közreműködés nem nélkülözhető. Szerinte az holt intézmény lenne, ha nem tenné ezt, és az akadémia tagjai kötelességének jelentette ki, hogy e részben elől járjanak.[1]

De minő elfogadható czélja is lehetne munkámnak, ha az előzményekből a gyakorlati irányú következtetéseket nem vonnám le?!

A dolog természete szerint mindazáltal annak, a mit

[1] Nekünk élnünk és üdülnünk kell, és élni és üdülni fogunk is, csak hazafiúi szeretet és egyesség melegítse állandóan vérünket; és ebben a Magyar Akadémiának tisztelt tagjai menjenek elől példával. Beszédei. 618.

mondandó leszek, nem igényelhetek nagyobb súlyt, mint a minővel az egyesnek nézetei az ily nagy horderejű dolgokra vonatkozólag birhatnak. Ezek a nézetek nem lehetnek oly alaposak és sokoldalúak, mintha behatóbb eszmecserék eredményei volnának. — Részben ezért is nem tekinthetem itt feladatomnak azt, hogy mai helyzetünknek a Széchenyi eszméi értelmében leendő megorvoslása számára részletes programmot állítsak össze. Ezzel túllőnék célomon, mely itt nem lehet más, mint az ezen műben szintén, habár csak kivonatosan, ismertetett rendszer által mintegy sugallt azon irányelvek észszerű sorrendben való tisztázása, melyeket haladásunk közben szemünk elől téveszteni nem szabad. — Társadalmi életünknek így is sok oly fájó pontját kellend érintenem, melyeket, legalább nyilvánosan, a legtöbben azok közül, a kik hasonló kérdésekkel foglalkoznak, a legszívesebben hallgatással mellőznek. — Azonban példájokat én nem követhetem, mivel azok létezését és sajgását eltagadni nem lehet, s ez érzékeny sebek elhallgatása azok meggyógyítását semmivel sem mozdíthatja elő. De viszont éppen, mivel fájdalmas hátrányainkról van szó, azokhoz csak szeretetteljes kiméletlettel és jóakaratú óvatossággal lehet nyúlni. E kiméletet és óvatosságot azonban inkább az ügy, mint a magam érdekében alkalmazom. Az én világom már legfelebb csak egykét nem sok örömmel kecsegtető lustrum e földtekén. Nemsokára vissza fogok térni oda, a honnan származtam. De úgy érzem, hogy nem tudnék benne nyugodtan pihenni, ha, míg lehet, nem igyekszem szülőföldem boldogulásához tölem telhetőleg járulni. Az igazság felismerése után annak elhallgatásával további tisztulása elől elzárni az utat, a jelen esetben valóságos kötelességmulasztás lenne részemről. Ezért akarom sine ira et studio a mondottak mellett is lehető határozottsággal és minél nagyobb világosság mellett vizsgálni a feltételeket és módokat, melyek mellett Széchenyinek a maga teljességében még soha sem hatott rendszere — üdvös befolyásának állandósítása végett — az életbe is átviendő lenne.

Én ilyen feltételt ötöt ismerek, melyeket a következőkben sorolok fel:

A magyar értelmiség törekedjék mennél teljesebb ön-

Széchenyi rendszere miként valósitható meg.

és nemzetismeretre. A helyzetünk követelményeinek megfelelő közeli és távoli feladatokról szerezzen tiszta képet magának, s azok, valamint a rendelkezésünkre álló erők közt teremtsen összhangot. Erőforrásainkat minél inkább nyissa meg, és az erőgyarapodás céljából mozdítson meg minden követ. Ápolja odaadással és nemesítse lelkesen jövőnk legfőbb zálogát, nemzeti jellegünket. Végül pedig erőink minél gazdaságosabb és célirányosabb felhasználhatása végett minden téren szervezkedjék.

A kritika hiánya.

Mindenekelőtt tehát széleskörű nemzeti önismeretre van szükségünk. De ez alatt nemcsak mostani nemzeti valónkat, hanem alakulásának tényezőit és menetét is át kell értenünk. Hazánk természeti viszonyainak megfigyelése, és történetünk tanulságainak helyes felfogása adja kezünkbe jelenünk megértésének kulcsát. De nemzeti valónkat akkor is tévesen fognók fel, ha nem a maga egészében, tehát nem a külsőleg ugyan változó, de lényegileg folyton azonos államiság széles keretében vennők azt szemügyre.

Önismeret nélkül sem egyén, sem nemzet nem lehet képes arra, hogy a maga valódi érdekeit felfogja, és törekvéseinek ezek által kijelölt természetes útját eltalálhassa. Ezzel a múlhatatlanul szükséges nemzeti önismerettel a dolog természete szerint annak nagy tömegei igazán soha sem bírhatnak, hanem annál inkább bírni kell azzal vezető értelmes osztályainak, melyek természetes feladata és szent kötelessége a nemzet létérdekeit tőlük telhetőleg tisztázni és szivökön hordani. A kérdés ennélfogva csak az lehet, hogy bir-e hát ilyen nemzeti önismerettel a mai magyar értelmiség?

Erre a kérdésre legjobb meggyőződésem szerint határozott nemmel vagyok kénytelen felelni. Ez nem jelenti azt, hogy csak én vélem magunkat helyesen megitélhetni. Tudtommal is olyanok, a kik abban a nemzeti bajban, melyet Mikszáth Kálmán egyik humoros kis munkája magyar szembetegségnek nevez, és a melynek lényege abban áll, hogy itt az emberek igen gyakran a kicsinyt nagynak, a nagy dolgokat pedig kicsinynek látják, nem szenvednek, vannak számosan. De az ilyenek tekintélyes számuk mellett a gondolkozók tömegéhez képest mégis csak a törpe minoritást képezik.

Ennek legelső és legfőbb oka pedig éppen az említett nemzeti szembetegségben áll, a mi annál nagyobb baj, mivel vérmérsékletünkkel van szorosabb összefüggésben. A végletekre hajló égöv és a földirati fekvés befolyása alatt keletkezett viszontagságos mult, sorsunk folytonos változandósága és kiszámíthatlan volta maga után vonta itt a túlzás hajlamát jóban, rosszban egyaránt. A túlzás, mely a nagyzás és a passiv lemondás, az alaptalan remények táplálása és a csüggedt kétségbeesés között hánykódik, a nemzet ez a veszélyes hajlama minden akadály nélkül fejlődhetett, mivel annak határt szabni, Széchenyit kivéve, eddig komolyan és következetesen hazánkfiai közül senki sem igyekezett. Ő gyakran nyilatkozott így: „Vajjon illenék-e hozzám, ha nem tárnám fel az igazságot kereken.“ [1] Ő volt az, a ki az önismeret fontosságát szóval és könyveivel mindig hirdette. Midőn régi intézményeinket rombolta és az emelendő ujak számára megtisztította az épülettelket, megragadó képét festette meg a magyar jellemnek, az ország helyzetének, hátrányainak, kilátásainak és ez utóbbiak megvalósulásának feltételeit megokoltan szabatosította. Sem azelőtt, sem azután nem mondta meg senki nemzetünknek a maga egész terjedelmében az igazat. És nem mondja meg azt manapság sem rendszeresen senki és semmi, kivéve keserűen érzett társadalmi bajainkat, melyek együttvéve az egyetlen igazmondó kritikát képezik ebben az országban. Mert más kritikánk, mely ezt a nevet megérdemelné, egyetlen téren sem létezik.

A kritika hiánya.

Meg vannak azután e hiánynak a maga nagyon káros következményei. — Feladatom által e részben korlátozva érezvén magam, én most csak felsorolom azokat. — A kritika hiánya folytán az említett bajokat és minden bennünket sújtó kárt hajlandók vagyunk ma is kizárólag, vagy túlnyomólag a sors csapásának, az igazságtalan gonoszságnak és az ellenséges rosszakaratnak tulajdonítani. A magunk részét a bajok létokaiból most sem veszszük ki eléggé. Az idegenek gáncsait tisztán agyarkodó fenekedésnek, vagy tudatlan tájékozatlanságnak rójjuk fel; de ez nem akadályoz

[1] Beszédei 516. l.

bennünket abban, hogy a tőlük jövő — néha nagyon is esetlen — bókokat és szép mondásokat készpénz gyanánt ne fogadjuk el. Hogy az önismerethez szükséges tárgyilagosság felett elég nagy mértékben nem rendelkezünk, azt kettő csattanósan tanúsítja. Az egyik, hogy a történelem tanulságainak szívleléséhez nincs elég erkölcsi erőnk, és az őseinket illető dolgokat nagyon is hajlandók vagyunk szépíteni. Arany János szerint kevés nép van, mely multjára rosszabbul emlékeznék, mint a magyar. És másodszor, habár hivatalos statisztikánk kiválóságát az illetékes körökben a külföldön is elismerik, csakugyan nincs európai mívelt nemzet, mely egy jeles elhunyt statisztikusunk nyilatkozata szerint olyan számiszonyban szenvedne, mint a mienk. Ha tehát sem a mult, sem a jelen tárgyilagos képét nem keressük és nem szeretjük, van-e mód arra, hogy valónkat igazán jól foghassuk fel? Azért nem bír tehát a magyar értelmiség kellő nemzeti önismerettel, mivel a valóság megismeréséhez szükséges fáradságot restelli.

Az önmegismerésben ilyformán sohasem gyakorolván magunkat, megszerzése és felhasználása tekintetében hátramaradtunk. E nemzetet ádáz ellenségei, igaz, oly sok igazságtalan váddal illették a multban, hogy az idegenek gáncsaira már nem reagálunk. Azok ellenben, a kik a nemzettől valamit akartak, mindig hiúságát legyezgették, miáltal dicséreteikkel nagyon elkényeztették azt. — Azonban különös jelenségek észlelhetők e részben. A magyar értelmiség a maga egészében csak a nyilvános igaz szó iránt türelmetlen, mert nincs mívelt nemzet, melynek még hű, értelmes, odaadó és szerető fiai is a nyilvánosság körén kivül általában oly követelők, bizalmatlanok, sőt gyakorta oly igazságtalanok lennének iránta, mint a mienk. Van tehát itt alapérzék a birálat iránt, csakhogy az nem ápoltatván kellőleg, szintén a jobbrabalra való túlzás betegségében szenved. Az ezen alapuló bírálat ekképp már gyökerében téves lévén, a valóban hasznos kritika feladatát nem teljesítheti.

Nem akarom ezzel azt mondani, hogy nálunk igazságos birálat soha semmiben sem létezik, csak azt kivántam hangsúlyozni, hogy oly igazságos areopág nincs itt, mely a jót rendszerint választaná el a rossztól, a mely magasztos hiva-

tásának tudatában az igazat mindig nyugodtan és jóakarattal mondaná meg; akkor is, ha az a nagyoknak és erőseknek kellemetlen, és akkor is, ha a kicsinyek- és gyengéknek előnyös. — Egyes birálóink, a kik kivételes esetekben ezt megteszik, vannak; de nincs oly kritikánk, mely nem csupán gáncsol, hanem egyúttal oktat és útba is igazít, a mely nemcsak elrettent, de bátorít, még akkor is, midőn a hibákat és tévedéseket megrója. Érezzük is ezt a hiányt, mert társadalmunk nem állván az ellenőrzet jótékony hatása alatt, biztosan egy irányban sem halad. Nincs, a ki fejlődését gondozná, fattyúhajtásait nyesegetné, burjánjait gyomlálná; a lélekemelő biztatás éltető verőfényét eljuttassa a legelrejtettebb helyeken szerénykedő kis palántáig is, és ezáltal az üdvös tenyészetet előmozdítaná mindenfelé. Ekképp lesz itt hatalmassá az igazságtalanság eleme, mely azután számtalan serkedést tesz lehetetlenné, és csirájában öli meg a legreményteljesebb fejlődést is. Ez mindenütt baj, de különösen az nálunk, a hol a nemzeti önbizalmat alapjában alkalmas megingatni. Másfelől ennek folytán van az, hogy a nemzetnek rendszerint tiszta bort nem öntenek a poharába, és az kiléte és viszonyának mibenléte iránt tévedésekben ringatódzik.

A fennjelzett körülmények folytán igaz, hogy itt a kritika gyakorlása a másutt is elkerülhetetlennél több kellemetlenséggel és bajjal jár; attól tehát az emberek, és különösen az *„okos“* emberek gyakran még kötelességök parancsszavával szemben is tartózkodnak. A kritikát így azután olyanok sem gyakorolják, a kiknek állásuk, ismereteik és helyzetöknél fogva az feladatukat képezné.

A nemzeti önmegismerés előmozdítása tekintetében kötelességei volnának az irodalomnak elsősorban, a közvéleményalakulás társadalmi góczpontjainak másodsorban, bizonyos mértékben az iskolának és végül a parlamentnek.

Élet és irodalom.

De az irodalomnak, sajnos, manapság egyik ága sem vezet igazán. A tudományos irodalom alig valamely részében annyira magyaros, mint kívánatos lenne, és nem érzi át eléggé magas rendeltetését a nemzeti önismeret szempontjából. A tudományos iratokat olvasó közönség közönye mellett ez az ág csak a figyelembevételért eseng. Irói minden tekintetben

képesek lennének az igazat kideríteni és meg is mondani, ha azt helyzetök gyengesége mellett önfeláldozás nélkül akarniok szabad lenne. A szépirodalom, tiszteletreméltó kivételekkel, általában véve soha sem volt kevésbbé nemzeti, mint manapság, és azok az ágai, melyek közvetlenül nagyobb mértékben hatni tudnának a nemzetre, mint a regény- és színműirodalom, inkább attól megélni, mint azt irányítani kivánják. Irányregény alig jelenik meg, a színpad pedig, kevés dicséretes kivételektől eltekintve, megszünt az élet iskolája lenni. Pedig mennyi társadalmi probléma van, melyet tárgyalhatnának, és a gyakorlati megoldáshoz közelebb vihetnének. De mert a közönség nem okulni, hanem egyszerűen mulatni akar, az irodalom is ennek az izlésnek hódol, midőn kielégítéséről úgy ahogy gondoskodik.

Az időszaki sajtó kevés kivétellel szabad ugyan, de nem független. Szemleirodalmunk — legujabb túltengése daczára, sőt talán részben ezért — a magasb értelmiséget éppen nem irányítja. Hirlapirodalmunk terjedelem, technikai tökély, tartalmasság és olvasottság tekintetében óriási haladást tüntet fel. Hazafiság, sőt tisztesség dolgában is ritkítja párját a continensen. De két irányban, a nemzeti önismeret terjedése szempontjából, igen káros hatást gyakorol. Először, mert mindenféle szellemi szükségnek kielégítését tartván szemei előtt, az embereket mintegy elfogja a komolyabb művek olvasásától, és így a felületességet hallatlan módon terjeszti. Másodszor pedig, mivel a közönségnek — ismét a dicséretes kivételek kiemelésével — általában véve, vagy egyes törekedékeinek kegyeit sokkal jobban keresi, semhogy azok gyengéit és téves felfogásait, ha szívósan ragaszkodnak hozzájuk, kelleténél jobban kímélnie nem kellene.

Hirlapjaink túlnyomó nagy része, megengedem a viszonyok nyomása alatt, a párt-, osztály-, felekezeti és nemzetiségi látszólagos érdekektől, egy része pedig az üzleti szempontoktól van függésben. Azonban dicséretére legyen mondva, hogy a nagy nemzeti érdekek cultusát a magyar sajtó így is szentnek tartja, és az ellen — legalább öntudatosan — sohasem vétkezik. De a közönségnek helyes irányban való vezetésére, a józan közvéleménynek ápolására, az olvasóknak nem tetsző, de igaz dolgok következetes megmondására, mindenféle előtte

fontosnak látszó, érthető, de mégis csak másod-, hármadrendű tekintetek miatt nem eléggé alkalmas. Hibája általában a sensatióhajhászat és a komoly tárgyilagosság nem kielégítő mértéke. Az a törekvése, hogy mennél érdekesebb legyen, oda viszi, hogy hasábjainak legnagyobb részét a társadalmi élet kóros tüneteinek előszeretettel való feltálalásával tölti meg, és pedig úgy, hogy azok egyoldalú kiszínezése által a fejletlenebb és önálló ítélettel nem bíró olvasókat sok mindenbe avatja be, a mit még egy ideig jobb volna nem tudniok.

Legkárosabb hátrányának tartom azonban azt, hogy hírlapjaink legnagyobb részének birálatai rendszerint nem alaposak, hanem egyoldalúak és megbízhatatlanok. Nincs Nyugat-Európában sajtó, amely minden más irányú tisztessége mellett annyira rabja lenne, mint a mienk, a hirlapirói pajtáskodásnak, melynek azután a jobb izlésű olvasók valósággal áldozatai. — Igy lett az egész társadalomnak is megrögzött hibájává az, hogy abban nincs részrehajlatlan tárgyilagosság. A sajtó, melynek e részben a gyógyítás elsősorban lenne kötelessége, ezt a régi nemzeti hibánkat csak fokozza.

A társaskörök és különféle egyletek a maguk specialitásaival annyira el vannak foglalva, hogy egyoldalú érdekeikért küzdve, a birálat és az igaz szó kimondásának fáradságos és kellemetlen álláspontjától épp oly távol állanak, mint a közönség és az irodalom.

A közoktatás.

Az iskolai oktatás és nevelés ujabban mind közelebb jutott ahhoz, amit tennie kell e részben; de mivel ennek nagy feladatairól még szólani fogok, azt itt csak a teljesség kedvéért említem fel, és csupán azt hangsúlyozom, hogy a hazafias szellemmel az igazság minden oldalú, minél teljesebb feltűnése nagyon jól megegyeztethető.

A parlament.

A parlament meggyőződésem szerint a nemzet állapotának felmutatása tekintetében aránylag még legtöbbet tesz, és pedig azáltal, mivel a különben természetesen párttusákat képező vitákban sok igaz szó is hallható. De habár a többi szárazföldi parlamentekhez képest a magyar viselkedés tekintetében a legujabb sajnos tévedések mellett is a legkevésbbé kifogásolható, abban a mi nehéz és kényes viszonyainkhoz képest még sincs elég valódi tárgyilagosság és komolyság.

Képviselőházunk vitáinak színvonalát, tekintélyét és befolyását csak emelné, ha abban a szólásszabadsággal mérsékeltebben és takarékosabban élnének, ha az elvi tusák mellett több tért engednének a szakszerű birálatnak, ha a méltán féltékenyen őrzött közjogi követelmények mellett a nemzet megélhetésére vonatkozó gyakorlati kérdések nem törpülnének el, és ha a parlamenti formalismus nem nyomná el abban az alkotási képességet. A törvényhozás így jobban lépést tarthatna a nemzet minden oldalról követelően fellépő életkövetelményeivel. — A helyzet e tekintetben egyébiránt kedvezőbben alakulhatna, ha az élet és irodalom között legalább oly viszony fejlődhetnék ki ismét, mint a milyen a mult század negyvenes évei alatt uralkodott e részben. Hiszen a parlament csak kifejezése a társadalmi felfogásnak, és a jelzett javulás mindinkább bekövetkeznék, ha a magyar társadalom is üdvösebb irányban haladna.

Midőn a nemzeti önismeret fontosságát e helyen mint a Széchenyi szelleme meghonosodásának egyik főfeltételét tárgyalom, lehetetlen a szerintem alapos önismeret feltételeinek tüzetes bemutatásába bocsátkoznom. De hogy az önmegismerés kellő terjeszthetése végett mire kellene főleg figyelnünk, arra nézve egyszerűen és világosan mégis el kell mondanom egyet-mást. — Azt már Széchenyi gyakran hangoztatta, hogy országunk helyzetére, gazdasági és politikai viszonyainkra és életkörülményeinkre nézve csalódásban élünk. Az ő ideje óta ez irányban sokféle nagy javulás, de több tekintetben visszaesés is következett be. Az kétségtelen, hogy immár nemzet vagyunk, hogy egyszerűen és könnyedén senki sem taposhat el bennünket, hogy itt oly közszellem létezik, mely elaludni többé már nem fog, hogy ismeretben és vagyonban — minden terheink daczára — óriási módon haladtunk, és hogy mindezek folytán a távolság köztünk és Európa haladott országai között ma nem oly nagy, mint volt az ő korában. De az a leírás, melyet ő a régi magyarról adott, nem kis részben ráillik a mai magyar jellemre is. A Széchenyi jellemzése saját fajáról oly igaz, hogy mindenki, ha nemzeti önismeretet akar szerezni, kénytelen azt kiindulási pontúl elfogadni. A mit előnyeinkről és hiányainkról kiemel, azt ma sem lehet szem elől téveszteni. Az ő eszméi

közül sokat újra kellene itt lenyomatnom, ha a mai társadalmi állapotokról találó bírálatot kivánnék mondani. Nem ismétlem tehát akadémiai munkámban a magyar eszességéről és gyakorlati ügyességének hiányáról, sok jóindulatáról, de igazi polgári erényének fogyatékos voltáról mondottakat. Az eszmény, melyet Széchenyi a jövő magyar nemzetről magának alkotott, egyáltalán nem ábránd, hanem az angol nemzet képében már ma is valóság. Ő a névtelen hősök nemzetévé kivánta tenni a magyart is, hogy odaadással, megbízhatósággal, hű és okos szeretettel karolja fel nemzete ügyét; törvényt tiszteljen, kötelességet ismerjen, s honfitársaival és ne ellenök dolgozzék.

Három vonást azonban, melyeket ő annyiszor hibánkul ró fel, különösen soha sem volna szabad szem elől téveszténünk. Azt, hogy a felületesség, az ábránd és a passivitás ma is uralkodó hátrányunk. — Csak a felületesség mellett kaphatott nálunk a jelszavak kultusa oly mértékben lábra, hogy az folyton fogalomzavart idéz elő. A liberalis, conservativ és radicalis, a nálunk igazi tartalommal nem bíró agrarius és mercantil szavak ma is varázshatalommal bírnak közönségünk nagy része felett. Pedig mennyi alkalmunk volt arról meggyőződni, hogy a jelszavak valódi értéke egyedül tényleges tartalmuktól függ.

Az ábrándok hazájában élnek nálunk számosan, a kik azt hiszik, hogy Magyarországot a nyugateurópai államokkal egyszerűen párhuzamban állíthatják; de azok is, a kik úgy vélekednek, hogy bizonyos keleti országok irígységünk tárgyait képezhetik.

A világ egy nemzete sincs és nem volt soha a mieinkhez hasonló helyzetben. Tehát a magyar nemzet vezérgondolatainak, eljárásának, intézményeinek is mindenek felett önmagában és életérdekeiben kell gyökeredzni. Függetlensége lehetővé vált, de nem oly módon, mint más viszonyok közt élő nemzeteké. Nemzeti politikát is folytathat, de egyelőre — és valószínűleg mindig változó módon — másként és más eszközökkel, mint egyéb nemzetek. Nagy, magas ideáljai is lehetnek, de azokat mindig a saját — egyre tágítandó — életkörén belül kell construálnia. Egy oly nagy emberi problémát kell megoldania, mely más nemzetnek nem volt fel-

adva: nagy nemzetté lenni okosságával, a complicált helyzetnek kellő felismerésével, az itt czélszerű utak, módok és eszközök feltalálása s következetes, bizalomteljes, odaadóalkalmazása által.

Soha sem volna szabad felednünk, hogy bennünket a tizenhatodik és tizenhetedik század csaknem a nemzeti reménytelenség állapotába juttatott. Azok összetörtek bennünket úgy, hogy már-már eszméletünket is elvesztettük. Közel voltunk ahhoz, hogy aléltságunkban teljesen kimerülünk. Mi bennünk egy tetszhalott ébredt uj életre; de ennek az állapotnak gyengeségeit, hiányosságát és sok káros következményeit még nem hevertük ki. Ennélfogva nemcsak földirati fekvésünk és éghajlatunk befolyásai és ebből alakult nemzeti alapjellegünk folytán, hanem már azért is különleges helyzetben vagyunk, mert fejlődésünk ilyen rettenetes megszakításnak volt kitéve.

Harmadik nagy hibánk még mindig a passiv jellegű eljárás: az, mely panaszkodik a bajok miatt, de azok orvoslásának alkalmas, sőt kinálkozó eszközeit és módjait nem ragadja meg, vagy csak lanyhán használja fel. Pusztul a földmíveléssel foglalkozó középosztály, de ivadékai az ipari és kereskedelmi pályára még sem mennek át, hanem akármiféle, néha nagyon rosszúl jövedelmező, hivatal után szaladgálnak. Számos család jövedelme csökken, de ezzel a takarékosság nem tart lépést. A helytelen gazdálkodás és életmód valóságos aratást visz véghez a magyar családok soraiban, de a társadalom magába-térése csak kevéssé észlelhető. Az öntevékenység és önfelelősség érzetének csökkenése maga után vonja az államsocialismus Európa nyugatán példátlan megerősödését, a mi a kormánytól való függést félelmes módon fokozza. Ezt a társadalom számos tagja fájlalja ugyan, de önállóságának visszaállítására és erősítésére nem tesznek semmit. Az alsó népesség körében az anyagi és erkölcsi hanyatlást minduntalan emlegetik, de annak ügyével csak egyes lelkesebb népbarátok és hazafiak foglalkoznak, mások pedig e látványnyal szemben közönyösen viselkednek, a mi még a jobb eset, mert sokan, ha anyagi érdekök azt kivánni látszik, még útjokba is állnak. A kormány és törvényhozás nagy számu, üdvös intézkedései azért mutatnak csak kevés sikert, mivel nyilvánosan tett nyilatkozataik szerint a társadalom azokat

nem részesíti megfelelő támogatásában. A bajok így nem gyógyulhatnak. A haladás vontatott, sőt gyakran teljesen elmarad. A helyett, hogy mindez gondolkozóba ejtene bennünket, főleg ellenséges áramlatokról beszélünk, nem gondolván meg, hogy minden idegen elem évényesülése, ha az kárunkra kiván is végbe menni, természetes törekvés, melynek csak erélyes ellenműködés által szabhatunk határt. Nem csupán ellenünk való fenekedés az, ha helyünket más kisebb, vagy nagyobb nemzetek és fajok akarják elfoglalni. Nem a magyarság üldözése az, ha a nemzeti élet legfontosabb pontjain mások helyezkednek el, ha annak testében az izomrostok közé az idegen elemek furakodnak.

Mindez reánk nézve sajnos, de természetes folyamat, melynek képviselőit a magunk szempontjából elitélni nem elég, hanem régi birtokállapotunk fenntartásához megfelelő küzdelem is szükséges. Tenni kell, és pedig nyugodtan, abban a meggyőződésben, hogy emberi végzetünk szerint őseink szerzeményeit csak folyton újabb megszerzésök útján tarthatjuk meg. Az activ eljárás rendszeres elhanyagolása világosan tanuskodik arról, hogy ha a szellemi élet nagy léptekkel haladt és halad is, az erkölcsi élet itt még hátra van, mert értelmünk útmutatásához képest akarni nem tudunk. — De szellemileg is sok még a pótolni valónk, a minek egyik legcsattanósabb bizonyítéka, hogy nemzeti önismerettel nem bírunk, mivel ha bírnánk, helyzetünk fokozódó veszélyeivel lépést tartana a rendelkezésünkre álló szaporodott segédeszközök és ellenszerek felhasználása is. — Ismerjük meg hát elfogulatlanul nemzetünk állását, és ismerjük el, hogy nehéz viszonyok közt vagyunk, hogy az országban és azon kívül észlelhető alakulatok életczéljainkra nézve nem kedvezők, és hogy azok, ha megfelelő módon nem dolgozunk ellenök, még tűrhetetlenebbekké és nagyon veszélyesekké válhatnak. Létérdekű feladatainkat helyesen csak így állapíthatjuk meg.

Feladataink helyes megállapitása

Egy nemzet sem él csupán önmagáért, és valamint az egyén csak a nemzetének tett szolgálatok által válhatik nagygyá, úgy a nemzeten is egyedül akkor van áldás, ha az emberiség ügyét a maga adott viszonyai között tényleg hathatósan tudja előmozdítani. — Minden nemzetnek megvan tehát a maga élethivatása. Ennek fontossága nemcsak attól

A nemzeti élethivatás.

függ, hogy azt milyen álláspontra helyezte a végzet, hanem, attól is, hogy benső tulajdonságai, erői, haladottsága, világnézete és erkölcsei milyenek. Hogy a történelemben revelált „Isten ujjának" mutatását helyesen értelmezhesse, jól teszi minden nemzet, ha a többiek élethivatását szintén észleli, mert így a magáét is könnyebben ismerendi fel.

A multban felmerült és az élet színpadáról letünt, valamint az azon most elsőrendű szerepet játszó nemzetek magasb rendeltetését megjelölni nem is oly nehéz. Azt, hogy a phöniciek és görögök milyen érdemes oktatói voltak az emberiségnek, minden középiskolai tanuló jól tudja. Rosszúl tanítja a világtörténelmet az, a ki a rómaiak küldetését, mely az államalkotás és jogképzés mellett a görögök által eszményített ókori legmagasb rendű cultura elterjesztésében állott, nem magyarázza meg. Minden nemzetre nézve óvó példát szolgáltattak a spanyolok azzal, hogy világbirodalmuk hivatásának magaslatán nem állván, a középszerű és beteg nemzetek sorába hanyatlottak le. Az angolok jobban teljesítik a maguk civilisatori széleskörü küldetését. Meg is van érette jutalmuk. A franczia nemzetről egy berlini történettanár a minap rendkívüli dícséretet mondott, midőn kijelentette, hogy német létére sem gyűlölheti azt a nemzetet, melynek az emberi jogok kivívása és a felvilágosodás tekintetében annyit köszönünk. A németség világraszóló missiója a magasabb rendű értelmiség fejlesztése tekintetében kétség tárgya alig lehet. Az orosz nemzet szintén nagy küldetést teljesít, midőn Európa keleti és Ázsia északi felét belevonja az emberiség uralkodóvá lett keresztény civilisatiójának érdekkörébe, s midőn őrt áll, hogy a sárga faj esetleges kiáradása egy újabb népvándorlással az emberiség közkincseit ezek romjai alá ne temethesse. Az orosz továbbá a szláv elem képviseletében a nyugat-európai nemzetek olyan ellensúlyát képezi, mely nélkül azok egymás elleni fenekedéseik folytán Európán kívüli cultiváló tevékenységöket valószínüleg nem folytathatnák.

És hát a mi nemzetünk élethivatása ezek mellett miként alakúl? Államalkotó ereje következtében századokkal ezelőtt annak a természetes várnak lett bátor és sokáig sikeresen küzdött őrségévé a nyugat-európai keresztény civili-

satio javára, melynek körfalait a Kárpátok képezik. Már itt-léte által is gátat vetvén a szláv és german elem terjeszkedésének, az emberiségre nézve káros összeütközésöket elhárította. — A viharos és szomorú multból, melyet részben saját hibáival idézett fel, megmentett kiváló szellemi és erkölcsi tulajdonságai folytán a magyarság napjainkban szintén bír jelentékeny hivatással. Ez pedig abban áll, hogy példájával Európa keletén a szabadság szeretetének, a nemzetiséghez való ragaszkodásnak és az alkotmányosságnak legyen hirdetője. Továbbá nehéz körülményei között is meg kell a keleti kisebb-nagyobb népeknek mutatnia, hogy az azokhoz való alkalmazkodás képessége folytán nemzeti önállását meg tudja tartani, sőt azt hivatásának mindig nagyobb mérvben való teljesíthetése végett békés úton szakadatlanúl öregbíteni is képes, miáltal — Európának ezen most még inkább, mint azelőtt igen exponált pontján — gyarapszik, nemesbül és halad a tökély felé.

Biztos tudomásom van róla, hogy a távolabb keletnek egyes elnyomott népei, mint pl. az örmények, a jövő iránti hitök horgonyát gyakran a magyarok hősies küzdelmének, és az elbukás után is bekövetkezett feltámadásának dicső példájába vetik. A magyarság szellemi hivatása pedig, a míg csak kis nemzet marad, abban a példaadásban fog állani, melynél fogva Magyarország szomszédságának már is tényleg nem kis része van abban, hogy az aldunai apró államok függetlenségöket újból megszerezték, megőrizték, és hogy az emberiség belterjesebb művelődését saját nemzeti culturájok által gazdagítani igyekeznek. — Hogy azonban ezt a küldetést a magyar nemzet folyton jobban tölthesse be, mindenekelőtt és pedig szakadatlanúl emelkedő fölénynyel léteznie kell. Első létfeltétele pedig, hogy államiságát minden veszélytől és visszaeséstől meg tudja óvni. Mint kis nemzet, e végből szövetségre van utalva, melynek kész alakulatával bír, s csak tőle függ, hogy annak keretét a maga mindig becsesebb tartalmával miként töltendi be. Annak bevallására, hogy nemzeti missiónk követelményeit tekintve nem vagyunk nagy nemzet, a tárgyilagos önismeret kényszerít bennünket.

Ezt különben nincs is okunk restelni, mivel nemcsak a nagy nemzetek lehetnek dicsők, és szerezhetnek maguknak

A kis és nagy nemzetek szerepköre.

hulhatatlan érdemeket. Hiszen kis nemzeteknek aránylag legtöbbet köszön az emberiség. A phöniciek és görögök nélkül a rómaiak sohasem teremthették volna meg a ma uralkodó cultura alapját, és a zsidók monotheismusa nélkül most keresztény civilisatiónk nem volna. A hollandiak voltak az angolok oktatói a hajózás, kereskedelem és a gyarmatosítás terén is. A kis olasz respublikákban született meg a renaissance. És végül a magunk multjából se feledjük el, hogy megjelenésünk e hazában Európa egész fejlődésének jobb irányt adott, mint a minőben az egyébként haladt volna, ha t. i. a merev german elem a görög-római culturát magába felszíni biztosítottabb békés létet nem nyer az által, hogy a kereszténység felvétele után annak védbástyájává lettünk.

Az érdemek szerzése s a fejlődés és a boldogulás lehetősége tekintetében is kétségtelen hátrányaival szemben sok előnye van a kis nemzetnek. Ilyenek a szorosabb összetartás, homogénebb valója és egységesebb, nagyon eltérő tájszólásoktól tisztább nyelve. A kis nemzet egésze könnyebben áttekinthető és felfogható. Életérdekeinek nagyobb esélyei folytán hazafisága élénkebb és önfeláldozási hajlama határozottabb. A kis nemzet egyes tagjainak a közéletben való érvényesülése valószínűbb, s megfelelő haladás mellett közművelődése is belterjesebb lehet. Nem esetleges dolog tehát, hogy az emberiség fejlődésének történetében a kis nemzetek, mint a magasb műveltség melegágyai, nagy szerepet játszanak.

De éppen mivel a kis nemzetek csak a cultura palántáit hivatvák nevelni, melyet azután a nagy nemzetek visznek át és fejlesztenek az emberiség tágas kertjében, a jóravaló kis nemzetnek arról, hogy magából kifejlődve és más elemeket magához társítva, szintén nagygyá legyen, lemondani nem szabad. Erre természetes hátrányai is méltán sarkalhatják azt. Bármily belterjes cultura mellett a kis nemzet ereje t. i. mégis csak gyenge a nagyokéval szemben. A munkát úgy, mint ezek, nem oszthatja meg. A tehetségek száma, ha nem is aránylag, de általában kisebb nála. Függetlensége és önállósága folytán nagyobb veszélyben forogván, egészen nyugodt tulajdonképp soha sem lehet. Hogy ezeket megóvhassa, a kis nemzetbelinek jobban kell szeretnie nem-

csak családját, hanem egész faját és nemzetét is, s az iránt több áldozatkészséget kell tanusítania. A kis nemzetek ennélfogva a versenyben nagyobb teherrel csekélyebb pályadíjért futnak, mint a nagyok. A versenypályán így tehát elmaradnak, és könnyen egyszerű utánzóvái lesznek erősebb versenytársaiknak, a kik aztán ekként feltétlen szellemi uralmat nyernek felettök. Ha pedig egyszer a nehézkedési pont rajtok kívül van, akkor sorsuk többé nem maguktól függ, s az elgyengülés veszélye minden következményeivel fenyegeti őket. Mind megannyi ok arra, hogy a kis nemzet a természet törvényeinek logikáját e részben se téveszsze szemei elől.

De nagygyá nemcsak, és nem is első sorban, anyagi és physikai gyarapodás, hanem főleg adott kisebb feladatainak sikeres megoldása révén lehet a kis nemzet. Ha e mellett a rajta kívül álló okoknak eredményét képző külső körülmények is kedvezők reá nézve, akkor hatalmi sikerei biztosak. Különben pedig szép emléket hagyván maga után, halhatatlanságot szerez nevének a hálás emberiség történelmében, és így, fennmaradt részeinek más nemzetekben való eloszlása után is, folyton él, és példájával évezredek mulva is hatni képes.

A mi korunk a nagy nemzetek uralmának és szakadatlan terjeszkedésének kora. De az igyekvő és becsületes kis nemzeteknek jövőjük iránt azért még sincs okuk kétségbe esni. Az újabbkori katonai technika fejlődése folytán a hadviselés terén ennek legújabb tapasztalataiból reánk, mint békés természetű és agressiv hajlamokkal nem bíró, középnagyságú politikai nemzetre nézve az elsőrendű stratégák által vallott két igen becses tanulság állapítható meg. Az egyik, hogy az újabb fegyverek s hadászati eszközök és műveletek mellett a háború kilátásai a védelmi állásban kellőleg elhelyezkedett nemzetekre hasonlíthatatlanul jobbak és kecsegtetőbbek, mint a támadókra nézve. A másik pedig, hogy a több millió harczosból álló hadseregek ellátása oly nehézségekkel jár, melyek legyőzése csaknem a lehetetlenséggel határos, ennélfogva amazok félelmes volta nagy mértékben csökken. — Azonban természetes, hogy a kisebb nemzetek sikeres védekezése is sok feltételhez van kötve, de ezek mind olyanok, melyek

valamennyiének, ha az szellemileg és erkölcsileg erős, egészséges és gazdaságilag is haladott, a nagyobb nemzettel folytatott élet-halál küzdelmében a számra nézve kisebb is eleget tehet. Ime, itt is fényes igazolást nyert Széchenyinek az a mondása, mely szerint őt nem annyira számunk csekélysége, mint inkább az aggasztja, hogy más nemzetekhez viszonyítva, értelmi és erkölcsi fajsúlyunk oly parányi.

A nemzeti feladatok fokozata.

Értelmi és erkölcsi erőnk fokozása által leszünk ennélfogva mindinkább képesek arra, hogy közeli és távoli feladatainkat észszerű sorrendben állapítsuk meg. Erősbödésünk mértéke szabja meg ugyanis azt a felveendő terhet, melylyel, mint minden népnek, futnunk kell a nemzetek versenypályáján. Nemcsak az egyénekre, hanem a nemzetekre nézve is áll ugyanis, a mit Széchenyi az arányos kötelességekről mond, állítván, hogy az, a ki erejéhez mérten kevesebbet teljesít, épp oly vétkes, mint a mily botor az, a ki több terhet vállal magára, mint a mennyit jövőjének veszélyeztetése nélkül elbírhat. De a nemzeti kisebb hivatások sikeresen teljesíttetvén, e mellett erősítő hatással is bírnak. Az azok nyomán keletkezendő nagyobb erő azután a jelentékenyebb nemzeti hivatások betöltésére fog nemcsak kötelezni, hanem megfelelően jogosítani is bennünket. Manapság, midőn a helyes és helytelen eljárás következtkezményei oly gyorsan állanak be, midőn az irányok és mértékek elvesztése oly kegyetlenül bosszúlja meg magát, s a fejlődés és a visszafejlődés olyan rohamos, valóban elsőrendű érdek, különösen a létkérdésekkel kapcsolatos jó sakkhúzások el nem tévesztett egymásutánjának megtartása. Ezek okosság által kizsákmányolt szerencsés folyamata fogja megállapítani azt is, hogy magunk, vagy másokkal, és miként társulva érdemeljük meg az emberiségnek tett fontos szolgálatok által a külön nemzeti létnek az igazság szilárd alapján álló jogosultságát.

Államszövetségünk.

A mai külső és belső tényleges állapotok mellett álmodozás nélkül elképzelhető összes alakulatok közt reánk nézve még a legkevésbbé előnytelen az az államjogi kapcsolat, mely bennünket a pragmatica sanctio folytán fűz össze. Így szövetségesünkkel együtt oly nagy hatalmat alkotunk, melyben sem nemzeti jellegünk nincs, és az újabb fejlemények folytán

nem is lehet veszélyeztetve, sem fejlődésünk, ha azok nagyságát nem is szabad kicsinyelnünk, áthághatlan akadályokba nem ütközik. A monarchia úgy, a mint ma áll, csak védelmi háborúra, de megfelelő előrelátás esetén erre kitünően alkalmas. E mellett a benne lévő nagyobb és kisebb nemzetek, nemzetiségek és néptörmelékek iránti igazságos és méltányos eljárásra, a szabadság uralmára, az anyagi, szellemi és erkölcsi közjólét belterjes fejlesztésére s a létező valódi erők arányos érvényesülésére van utalva. Itt tehát bennünket sem az elnyomatás, sem a felszívatás, sem a haladásban való mesterséges megakasztás veszélye nem fenyeget. E kapcsolatban ma még be nem látható időkig módunk van arra, hogy erősödjünk, kiegészüljünk, s fokozódó erőnknek és súlyunknak megfelelő mértékben érvényesüljünk. Most lényegileg a helyzet erre nézve általán jobban áll, mint a Széchenyi korában, a ki ebben a vegyes házasságban a magunk tengelye körüli forgás formulája által jelölte meg képlegesen azt, a mit Deák Ferencz az 1867. évi kiegyezési törvényekben a paritás alapján jogilag szabatosan formulázott. — Csak két mozzanat létezik, melyek azt aggályossá teszik: a monarchia másik felének bomlási tünetei és a rajta kívül álló európai nyugaton ennek következtében felmerülő kedvezőtlen vélemények és aspirátiók vele szemben. E tagadhatlan hátrányok azonban minket csak fokozottabb okosságra és erőfeszítésre sarkalhatnak, és pedig kizárólag saját érdekünkben. Mintha csak a mai politikai viszonyokra vonatkozólag mondta volna Széchenyi, hogy: „ép, erős, egészséges oroszlánnal barátságban lenni nem veszély; de egy beteggel, mely megromlott gyomra miatt nem jókedvü, igen is.“ [1]

Korunkban a monarchia fenntartása a magyar nemzetnek semmivel sem kisebb érdeke, mint a dynastiának. Ezen érdekközösség folytán érthető a magyarság dinasztikus érzése, melyet, minden hullámzása mellett semmi sem bizonyít jobban, mint azon életérdekének kiérzését mutató körülmény, hogy itt mindenféle pártalakulás előfordult már, csak még republicanus nem. És a magyar nemzet a monarchia fennállásában rejlő érdekeinek és fenntartására irányuló

[1] Beszédei, 108. l.

törekvésének mély és szilárd erkölcsi alapot kölcsönözhet az a tudat, hogy az minden látszat ellenére is természetes képződmény. Nem azért, mintha mai alkata eszményi, vagy csak első rendű is lenne, hanem mivel az itt európai, sőt ennek folytán nagy emberiségi szükségszerűségnek tesz eleget. Létjogáról tanuskodik az, hogy Európa e részében béke csak akkor volt, midőn itt a sok összeolvadni nem képes néptöredék hatalmasabb egységben, vagy legalább valamely állandóbb közösség keretében tudott elhelyezkedni. Azelőtt e csoportosulás a magyar birodalom körül ment végbe; ennek összeomlása óta pedig az osztrák-magyar monarchia alakult ki lassankint. Jól mondta egy angol író, hogy más ilyen complicált birodalomról a történelem nem emlékezik meg.[1]

Az o. m. monarchia szerkezete és hivatása.

Ez a bonyolult alkata kétségkívül felette nagy hátránya, melyet nagy előnyöknek kell ellensulyozni. Széchenyinek erre vonatkozik az a hasonlata, mely szerint a balta egyszerűbb szerkezettel bír, mint az óramű, de ha ez jól mutat és üt, azért bonyolultsága daczára mégis jobb lehet, mint az a balta, a mely nem vág. — Azonban említett nagy hátrányával szemben e monarchiának kétségtelen előnyei is vannak. Ezek elseje, hogy az Európa békés továbbfejlődése szempontjából nélkülözhetetlen. Másodika, hogy fennállása egyetlen jogosult nagy érdeknek sem árt. Harmadika, hogy a benne szükséges adaptatio kívánalmainál fogva az itt élő nemzetek igen magas fokú fejlődésének eszközévé és előmozdítójává lehet. És végül, hogy az alkotmányos monarchia megvalósulásának tere marad itt akkor is, ha az már minden máshonnan száműzve lenne.

Európa az ujvilág első köztársaságának nagy hatalommá való előlépése után is még sokáig vezérszerepet van hivatva játszani a föld többi részeinek civilizálásában. Annak békés haladása tehát az egész emberiség ügye. Hogy ma az elsőrangú nagy nemzetek cultiválják az egész földtekét, hogy a Balkán vulkanicus talaja ma aránylag, ha nem is csendes, de háborgása féken tartható: ez az európai hatalmak egyensúlyának köszönhető. Ebben pedig monarchiánknak igen

[1] Austria is the most complicated Empire that history records.„ Econonomist, 1901. évf., márcz. szám.

nagy része van: közvetve tehát az emberiség sorsára is előnyös befolyást gyakorol. Ezzel a roppant horderővel szemben eltörpül az egyes nemzetek nem is jogosult nyugtalankodásának nyomatéka, a mely annál kisebb, minthogy elszakadási czélzataik megvalósulása nemcsak az itt élő néptöredékeknek, hanem a reájuk természetes vonzerőt gyakorló fajrokonaik főtömegeinek is végső elemzésben csak ártana. Igen könnyű lenne, mert csak a valóságnak felelne meg, bebizonyítanom azt, hogy Ausztriának folyton jósolgatott felbomlása senkinek sem használna. Ebbe a bebizonyításba tüzetesen nem mehetek bele, de az állításom mellett szóló érveket mégis legalább jeleznem kell, mert hiszen Széchenyi politikájának egyik fontos alapfeltételéről van itt szó.

Ahhoz kétség nem fér, hogy monarchiánk nélkül az itteni kisebb népiségek jellege megsemmisülne, holott így alkotmányos szabadságot élvezhetnek. A szlovének és ruthenekből mi lenne Ausztria nélkül, sőt a cseh nemzet jövője is annak virágzásához van fűzve. A lengyel csak itt ápolhatja keresztre feszített nemzetiségét, és egyedül így várhat még a feltámadásra. Az olaszok legnagyobb része italianisált szláv itten, s az olasz nemzet főtömegétől elzárt területen, vagy, az egyetlen Trentino kivételével, kikötő városokban más népfajokkal vegyesen élnek. Jólétök is hasonlíthatlanul nagyobb itt, mint a milyen az elszakadás esetén lehetne. És ezt anélkül élvezhetik, hogy culturájok előnyeiről, vagy csak nemzeti önérzetekről is le kellene tenniök. A geografiai viszonyok folytán tehát, midőn arról van szó, hogy más államjogi kötelékben nyerhetne-e valamit, más népfaj, mint a német, nem jöhet tekintetbe. És még a németeknek sem válnék előnyére az ilyen csere.

Ausztriában a németség kevésbbé száma, mint súlya folytán mindig irányadó elem fog maradni. Itt nemcsak a jólét minden feltételével rendelkezik, hanem fajának culturalis és hatalmi érdekeit is jobban szolgálja, mintha a német birodalomba olvadna bele. Közművelődési tekintetben a német culturának terjesztésére így a többi nemzetek sokkal kisebb fokú féltékenysége mellett képes. A mi monarchiánk és a német birodalom közötti szövetség által pedig ennek politikai hatalmát is jobban

növeli. Sok százados előnyeit minden nagyobb áldozat nélkül élvezi, és természetes fölénye folytán a monarchia haladásának irányára nagy befolyást gyakorolhat. — Az osztrák pángermanok tehát épp oly kevéssé fogják fel a maguk fajának nagyságát és világra szóló missióját, mint a többi irredentisták ott és nálunk saját népiségök kicsinységét és gyarló voltát.

A monarchia alakulásának történeti fejlődésében ilyképp sok esetlegesség mellett egyúttal sok szükségszerűség is van. Keletkezésének kiindulási pontjai eredetileg más természetűek voltak, mint mai létalapjai. Az azt alkotó államok és részek kölcsönösségének tartalma is jelenleg gazdagabb, és különösen hazánk ebben a monarchiában nagyobb természetes nyomatékkal bír, mint korábban bármikor. Pedig ezt már századokkal ezelőtt Savojai Jenő herczeg, a mult században pedig orosz diplomaták, Károly főherczeg és Bismarck nagyon világosan felismerték. — Csak a magyar nemzettől függ, hogy ezen természetes előnyét kellőleg felhasználja, és befolyását a monarchia vezetésében úgy érvényesítse, a mint az életérdekeinek, melyekkel a monarchia, és a dynastia érdekei teljesen azonosak, minél inkább megfelel. A magyarság és a dynastia közös érdeke, hogy e monarchia a béke és rend eleme, a szabadság, a nemzeti méltányosság, az emberiség iránti önzetlen odaadás és a legmagasb rendű érdekek megértése által előmozdított összhang képviselője legyen a világ előtt. — A páratlan világtörténeti küldetéssel bíró dynastia képezi fennállásának első tényleges feltételét, annak tehát az említett nagy érdekek öntudatos, odaadó személyesítőjének kell lennie ; azért nemcsak a trónhoz legközelebb álló, hanem minden tagjának ebben a szellemben kell neveltetni. Az uralkodónak itt mindig sokkal hatékonyabb szerepe lesz, mint másutt. Lehetetlen tehát, hogy ily nagy érdekek kizárólag az ő személyi tulajdonságainak esetleges jelentkezésétől tétessenek függőkké. — A monarchia két államának szerkezete is más levén, azok békés együttléte különbségeik kívánalmainak megvalósulását követeli. Ausztriában egyedül méltányos foederalistikus kormányzat, nálunk pedig más, mint a mi itt mindig volt, t. i. egységes magyar államiság, helyesen nem képzelhető. E két, csaknem ellen-

tétes, kormányzati elvnek egymás mellett való megállhatása magában is szükségessé teszi a két állam lehető, de a monarchia fennállásával még megegyeztethető, különállását, ha azt a történeti fejlődés és a jogfolytonosság nem tenné is a közösség szóba sem hozható elsőrendű feltételévé.

Államiságunk.

Ennek az állami különállásnak azonban a legfőbb biztosítékait nem a törvények képezik, hanem a nemzeti erő és a gazdag nemzeti tartalom, mely a jogban csak a maga keretét teremti, őrzi és védi meg. Ez a nemzeti erő van arra is rendeltetve, hogy a különféle hatalmi tényezők egyensúlyát létesítse és megtartsa. Ebben rejlik főleg a remény arra nézve, hogy a nemzeten kívül álló hatalmi tényezők bárminő hangulat-változásának esélyeivel szemben az a maga létfeltételeit mindig megóvandja. Irányt kell adnia a monarchiának, mert az oly hajó, melyben mindenét viszi magával, és irányt kell adnia valamennyi elemnek, mely arra tényleges befolyást gyakorol. Egész gárdáját kellene azért az államférfiaknak, politikusoknak és katonáknak készenlétben tartania, hogy azokat nemcsak a saját, hanem a monarchia ügyeinek is élére állíthassa. És pedig csupa oly elemeket, a kik a feltétlen hűséggel a nemzet iránt széles látkört s az áldozat készséggel, a katonatiszti állásokat mennél inkább elfoglalandó hazánkfiai kivételével, a bármikor visszavonulni hajlandó cincinnatusi jellemet egyesítenék. A vagyonilag független magyar családok nem tehetnének ennélfogva nagyobb szolgálatot a nemzetnek, mintha ebben a szellemben és irányban nevelnék fiaikat. Az adaptatio hatalmas erejének kell itt közreműködni, hogy a közélet ilyen embereit teremtse meg nekünk, a kik a mi specialis helyzetünk valóban különszerű nehézségeinek legyőzésére sajátos képességek felett rendelkeznek. Az ilyenek fogják a nagy politikai feladatokat megoldhatni a jelenben, és azon bizonytalan jövő fordulat beállása után, midőn Magyarország és a dynastia egyesült erejének sem sikerülend elhárítani a mostani közösség legingadozóbb feltételének elestét, ők vannak hivatva megteremteni a magyar imperialismust is. Erre az esetre, mint már Deák Ferencz mondta, a mi államunknak kész épületként kell állani, nehogy az Európa ezen helyén történő rendezkedés alkalmával csupán épületköveket, vagy

legfeljebb felhasználható épületszárnyakat lássanak bennünk, hanem hogy saját sorsunknak főkovácsai mi lehessünk akkor is.

A kisebb, vagy nagyobb feladatok tehát elsősorban erőnk gyarapodásának kisebb, vagy nagyobb mérvéhez képest fognak természetszerűleg jelentkezni. De a legnagyobb nemzeti feladatok rendkívüli jelentkezésének lehetősége sincsen kizárva. Sietni kell azért az erősödéssel. Ezt pedig csak az öntudatosan gyarapítandó erők feleslegeinek tőkésítésével érhetjük el. A nemzetben az önfenntartás kellő tapintatát kell ápolni, a mi nem más, mint az életösztönnek öntudatossá való fejlesztése.

Az önfentartás ösztöne ugyanis nemcsak az egyéneknél, hanem a nemzeteknél is feltalálható. De sikeres érvényesüléséhez annak valóban okszerű nyilvánulása szükséges, különben az más népek hasonló ösztönében igen káros, sőt veszélyes akadályokra találhat. Az ilyen visszahatás leküzdése azután annyi becses erő megfeszítését veszi igénybe, hogy az egyoldalúan és jogosulatlanul támadó nemzet kénytelen lesz létérdekeinek védelmére kelni, a helyett, hogy folyton, habár lassan, de tényleges további megerősödésén biztosan tovább munkálkodnék.

Az óvatos politika követelése tehát nem azt jelenti, hogy a nemzet a hódításokról mondjon le, a mi ellenkeznék a természet parancsaival, hanem csak azt, hogy a hódítmányok mint érett gyümölcsök hulljanak ölébe, s hogy azok érdemei és csakugyan jogosult törekvéseinek legyenek igazságos jutalmai. Egyedül az ily hódítások válhatnak a mívelt nemzetek javára. A rablás ez irányban is megbosszulja magát, mert a zsákmány megvédése rendszerint még az aránylag sokkal erősebbnek is többe kerül, mint a mennyit ér, a kevésbbé erősnek pedig életébe, vagy legalább különben lehetséges életérdekű haladásába, és így életbiztosítékainak feltétlenül szükséges megszilárdulásába kerülhet.

Nemzetiségi politikánk és Széchenyi felfogása e részben.

Ez a megszívlelendő igazság természetes átmenetül szolgál nekem egyik legnagyobb feladatunkhoz, mely Széchenyit is annyira foglalkoztatta, a nemzetiségi kérdéshez. A Széchenyi nemzetiségi politikája nem kívánja azt, hogy csupa felebaráti szeretetből a magyarság a terjeszkedésről és hódításról mondjon le. Csakhogy ezt egyedül erkölcsi,

azaz természetes, az egész emberiségnek hasznos, tehát jogos küzdelem és ennek megfelelő eszközök által akarja elérni. Szerinte valamint az angolok előbb erősökké tették, és azután a szabad versenyt alkalmazták, nekünk is physikailag, szellemileg és erkölcsileg, a mi nagyon összefügg, erősebbekké kell válnunk; azután versenyezzen velünk az a nemzetiség, a mely bír. Ebből a küzdelemből így csak mint győztesek kerülhetünk ki, és semmiféle szempontból sem tehet nekünk — sem most a mívelt világ közvéleménye, sem a jövőben a világtörténelem szemrehányást e miatt; mert csak azt tettük, a mi saját magunk, az emberiség és a nagy mindenség iránti kötelességünk volt.

De a mi nemzetiségi kérdésünk nem egy kérdés, hanem a kérdések egész complexuma. Más a nemzetiségek jellege egyenként, másnak kell lenni tehát velök szemben a mi eljárásunknak is. Az itteni németség a maga egészében nem ugyanazon tekintet alá esik, mint egy kis töredéke, a szász nép. A tótnak más itt az állása, mint az oláhságé. Az ujabban beköltözött szerbek viszonya hozzánk más, mint az övéktől különböző vallású és világnézetű bunyeváczoké. A horvátok helyzete pedig tartományi autonomiájok folytán teljesen önállóan ítélendő meg. — Mindenik nemzetiséggel és nemzettel a maga érdeme szerint kell elbánnia a magyarnak, mely az államiságnak itt természetes képviselője és vezetője.

Német lakosságunk zöme általában hazafias. Nagy része az is volt mindig. A korábbi városi lakosság jórészt megmagyarosodott, vagy a magyarosodás útján van. A mi törekvésünk nem is lehet az, hogy világnyelvét elvegyük tőle, sőt ime nekünk sikerült sok helyen az ő külön értelmi osztályát is pótolnunk, mivel nyelvét bírjuk. Nem kis részben ennek köszönhetjük azt a békés alakulást, melynek tanulságait a többi nemzetiségekkel szemben is jó lenne megszívlelni.

Szilágyi Dezső egy alkalommal előttem elmondott véleménye e részben az volt, hogy a nemzetiségi kérdés helyes megoldása azok számára nem mesterséges módon külön culturák teremtésében, hanem abban áll, hogy velök szemben helyünket a kormányzat és közigazgatás terén mindenképpen megálljuk. Nemzetiségi hivatalnokok csak

magyar vidékekre és városokba helyezendők ki, a nemzetiségi vidékekre pedig az azok nyelvét tudó, ott magas erkölcsi és nemzeti hivatást teljesítő, nagyobb javadalmazással, vagy személyes pótlékokkal, jó lakással és kerttel ellátott magyar kitünő hazafiak nevezendők ki. Ezeknek az illető vidéki magyarsággal együtt a magyar állameszmét híven és méltón kellene képviselni. Éppen ezért a legkisebb ballépés, vagy tapintatlanság elég volna azok elmozdítása révén különös előnyeik elvonására. A példás közigazgatás és kormányzat egyébiránt általán is csak tiszteletet és rokonszenvet keltene a nemzetiségekben, a meglevőket pedig hathatósan ápolná.

A tót nemzetiség csaknem kizárólag e hazában lakik. Szláv nyelvének határozott különállása van. A magyar államnyelv tanítása valamint a nemzetiségekre nézve általában, úgy a tótokra nézve is csak előny, sőt valóságos áldás, mivel annak birtoka által az állam minden javával élhetnek, és szolgálatában a legmagasabb fokokra is felemelkedhetnek. Ezzel nincs ellentétben, hogy a tót nyelvnek irodalmi művelését hazafias szellemben elő kell segítenünk, mert a tótság zömét a csehtől ez által izoláljuk legjobban. Természetesen nem lehet költséges külön tót culturáról álmodozni. Ehhez nekik nincs erejök, tehát természetes igényök sem lehet. Az államtól ez a passiv adózású lakosság nem követelhet ily áldozatokat, mely a sokféle cultura fejlesztését nem is bírná meg. De annál inkább megszívlelendő Széchenyinek az a lélektani szempontból nagy horderővel bíró mondása, hogy „másnak soha olyast ne tégy, a mit tőle nem fogadtál örömest."[1]

Ne kívánjunk természetellenes dolgokat. Például „a magunk megkedveltetése nélkül kívánni, hogy szeressenek bennünket, annyi, mint azt követelni, hogy a víz a Szent-Gellért hegyére folyjon fel". Nehézség, csalódás, fáradság, áldozat, igen, mindez lesz mellette, de a végeredmény itt más mint jó mégsem lehet. Az ily eljárás mellett nemcsak a jövő Nagy-Magyarországot biztosítjuk, de adaptatio útján magunk is szélesb látkört és fokozódó alkalmazkodási képességet nyerünk.

[1] Beszédei 241. l.

Ne csúfoljuk, ne kicsinyeljük tehát a jámbor és szelid tótot se, mikor izgatóira megharagszunk. Az ilyennel több kárt csinálunk, mind akármivel. A tótság a maga egészében ragaszkodik hazájához, és tudvalevőleg az Amerikába kivándoroltak fele is visszajön. Ha el nem kapatják, az, jóllehet kissé lassú és nem leleményes, de kitartó, becsületes, jó munkás. A termékenyebb alföldi vidékeken azelőtt culturát teremtett, vagyonosodott és magyarosodott. Kellő bánásmód mellett a pánszláv izgatás karmaiból is kivehető, és okos vezetés mellett a fölénynyel bíró magyarságra nézve veszélyessé nem lehet. — A ruthenek a magyarokkal jöttek be. Ezeknél főleg a megélhetés biztosítása által csinálhatni a legjobb nemzetiségi politikát. Ez a nép érzelmére nézve tényleg magyar, csak nyelvre nézve nem az. Galicziában és Oroszországban el van nyomva, míg itt szabad. Ha jóléte lesz, még jobban fog ragaszkodni a hazához.[1]

A szerb lakosság tényleg jobban érzi magát nálunk, mint volt hazájában, melynek zilált viszonyai azt itt mind hazafiasabbá teszik. Ha általunk észszerű bánásmódban részesül, e különben is fogyó népesség magatartása ellen nem leend panaszunk.

Az oláhságnál megfordítva áll a dolog. Annak további viselkedésétől kell függővé tenni nemcsak a magyar állam, hanem a magyar társadalom magatartását is. A nyílt, vagy titkos irredentismussal megalkudni nem lehet. Hódításokra főleg politikai okokból kiinduló nemzetiségi bankrendszerét sakkban kell tartani és az ellensúlyozandó. De ha az oláhok itt és Romániában viszonyaikat meggondolják, nincs kizárva, hogy a jövőben felfogásukon ne változtassanak. Hiszen, ha a magyarok a germánok és szlávok közé hajdan be nem ékelik magukat, akkor az ő nemzetiségök ma nem is léteznék. Az a jövőben is csak addig tarthatja fenn magát, míg az erős Magyarország képes ezt a mostani, vagy egy hasonló monarchiát fenntartani itten.

Elégedjenek meg tehát az ő jelenlegi nemzeti culturai forrásaikkal, melyek legfőbb biztosítékait tulajdonképp mi szolgáltatjuk. Az oláhságnak csak velünk van jövője. Ennek

[1] Nyegre László: Máramarosmegye. Budapest, 1900.

a ténynek következményeit meg kell érteniök. Már is akadnak úgy Romániában, valamint nálunk, a kik ezt felfogják, sőt nyilvánosan ki is jelentik! De míg ez a felfogás nem általnosul, addig velök szemben a nyugodt és igazságos, de a leghatározottabb hatalmi fölény álláspontjára kell helyezkednünk.

A horvátoknak soha semmi körülmények közt oly jó dolguk nem lesz, mint a milyen mai helyzetökben van. A horvátok ügye azonban nem is nemzetiségi, hanem közjogi kérdés; annak tárgyalása ennélfogva voltaképp nem tartozik ide, a hol e részben csupán azt az általános megjegyzést teszem, hogy a nyolczszázados együttlét, továbbá földirati fekvésünk a horvát és magyar nemzetet egymásra utalják. Annak életszüksége van reánk, de a megelégedett Horvátországra nekünk is szükségünk van. A politikai érzék is tehát annak ügyes, tapintatos pacificatióját kivánja, mely Dalmácziának visszacsatolását és egyéb nagy függő közjogi kérdések végleges elintézését is mind a két fél javára előmozdíthatja.

A nemzetiségekkel szemben Széchenyi a magyarságnak nem kivánt más előnyt, mint azt, hogy nyelve a törvényhozás, a közigazgatás és a törvénykezés egyedüli nyelve legyen, és hogy a nemzetiségeknek adott polgári és politikai jogegyenlőség fejében azok hű fiai legyenek e hazának. Nyelvöket családi és egyházi életökben érinthetlennek jelentette ki.

De a fölényt kifejezetten kivánta a magyarság részére, csak hogy azt első sorban önmaga által kivívandónak, fenntartandónak, sőt emelendőnek tartotta. Szerinte nekik hazájuk másutt is van, a magyar számára pedig e földön kivül nincsen hely. Ne irigyeljék hát tőle, ha itt azután csakugyan élni akar. Elsők akarunk itt lenni, hogy magunkkal együtt a szabadság háborítatlan élvezetében őket is fenntarthassuk.

Ebbeli törekvéseinket nincs miért röstelni, mert az nemcsak igazságos és méltányos, hanem az emberiségre nézve hasznos is. Áldozunk mi ezért eleget, áldozzanak mások is.

Jól írta a minapában egy magát meg nem nevezett előkelő magyar politikus az egyik legelterjedtebb európai folyóiratban, hogy a magyar állam erőssége minden válság

alkalmával a multban is az volt, hogy egységes államot képezett és nemzetiségi eltagoltság abban kifejezésre nem jutott. Csakugyan egységes állam volt 1848-ig, mert a korábbi latin állami nyelv azt lehetővé tette a multban. És sem 1848, sem 1868 a maga nemzetiségi törvényével ezen nem változtatott. A magyarországi nemzetiségek közjogi külön állással soha sem birtak. A németség sem kivánt ilyent magának, és nem szolgált arra, hogy a többi nemzetiségek javára az egységes állami szerkezet faltörő kosa legyen. Kilencz százados közös multja a magyarsággal, melynek az épp úgy sokkal tartozik, mint ez neki, nem engedte meg ezt azelőtt, és érdekei nem fogják megengedni a jövőben sem. Ha mi németjeinkkel jó viszonyban élünk, akkor nincs ok, hogy a németországi pangermánok követelődzéseit és fenyegetéseit nagyon szivünkre vegyük. Életérdekeink megóvásában aprólékos, nem is nagyon megbízható rokon- és ellenszenvekre nem kell nagyobb súlyt fektetni. A fő dolog itt is, mint a politikában általán, a siker, melynek biztosítása pedig egyszerűen a számítás és tapintat dolga.

Azért egy idegen nemzetre se haragudjunk. Higgadtságunkat annak meggondolása csak fokozhatja, hogy mindegyik csupán saját természete parancsainak engedelmeskedik, ha terjeszkedni akar. Azonban ismét természeténél fogva mindenik csak oda fog nehezedni, a hol legkisebb az ellenállás, és a hol részére a legtöbb előny kinálkozik. Erősödjünk tehát, nehogy a ez a nehézkedés felénk irányuljon. De ez a követelmény nem zárja ki, sőt magába foglalja azt is, hogy a nemzetiségek jólétével szintén törődjünk.

A mi gyarmataink itthon vannak. Nem kell életünket veszélyeztetve a tropusok alá menni, mert határainkon belül is sok a teendőnk és óriási terünk van.

Attól ne tartsunk, hogy a nemzetiségek hazafias szellemű fejlesztés mellett azok anyagi gyarapítása által bajt okozand a magyar fajnak. A mindig nagyobb igényű magyar állam az egész lakosság teherviselési képességének fokozására van utalva.

Ez a gondozás hozandja a nemzetiségek egy részét közelébb hozzánk, a mire, mert a jelentékeny nemzetté válás csupán egy faj szaporítása által beolvasztás nélkül lehetetlen,

nagy szükségünk van. A be nem olvasztható elemek ellentállási képessége mindig kisebb lesz a vegyülés elmaradása folytán. Ellenben a közeledés a némethez, tóthoz, s az értelmes és szorgalmas munkában való versenyzés velök a magyar faj alaptulajdonságainak is csak javára válhatik.

A nem magyarajkú lakosság fejlesztése csupán akkor okozna bajt, ha azok kiirhatlan ellenséges indulattal viseltetnének irántunk, vagy a magyarság számban és belső tartalomban is gyöngülne. Ezen fordulatok veszélyét kell mindenekelőtt elhárítani, vagy megelőzni. Ha azonban a most említett bajok nem következnek be, akkor az összes idegen ajkú népesség gyarapodása anyagi és katonai szempontból a magyarságra nézve is nagy előny. Az továbbá, mint eddig nem egyszer, szellemi erőket is adand nekünk, mivel a haladottabb nem magyarajkú népesség, hogy érvenyesülhessen, mindinkább a mi culturánk emlőin fog felnőni. A nemzetiségek ellenséges indulatának kifejlődését pedig a jó kormányzaton és hazafias nevelésen kivül éppen azok anyagi jólétének ápolása akadályozhatja meg.

Ezt a törekvésünket bevallhatjuk az egész világ előtt, mert helyzetünknek természetes követelménye, és mert multunk, jelen állásunk és az emheriségnek a jövőben teendő szolgálataink véghezvihetése szempontjából arra elengedhetlen szükségünk van. Jó, ha a mívelt világ mindezt tudja, s ha helyzetünket és feladatainkat megérti. De jó, ha a hazai nemzetiségek is tudják, hogy nem erőszakos magyarosítás, hanem mindnyájunk jövőjének biztosítása képezi a politikai nemzet nagy többsége által fenntartott államnak és a magyar fajnak is főczélját. Ez a Széchenyi nemzetiségi politikája, melyet az akadémiai művemben részletesen idézetteken kivül így fejezett ki: „Ha törvény által azt mondanánk, hogy ama különnyelvű törzsökök adják fel nyelvüket s mindazt a mi a szívbe van oltva mindenkinél, a ki nem korcs, hogy váljanak meg mind attól, a mitől becsületes ember csak életével együtt válhat meg, ez valóban nemcsak fonák, de tyrannus törvény is lenne. Mit kivánok azonban én? Nem egyebet annál, mint hogy Magyarországban magyar legyen a hivatalos nyelv s a családok és a magánélet szent, érinthetlen körébe nem avatkozom. A ki ennél többet kiván, az a természeti jogokat támadja meg; a

ki pedig kevesebbet, az megfelejtkezett arról, hogy a magyarnak csak itt van egyedüli hazája. A német és tót mennyi rokonra talál széles e világon; még a görögnek is ujra világít, az oláhnak is van saját mívelődési focusa. Csak a magyar az a szerencsétlen, a ki csupán itt érzi, hogy mily varázserő fekszik abban, mondhatni: ezt a nagyot, ezt a szépet nemzetem tette, ez a dicső nemzeti műveltségemből forrásozott".[1]

A politika ugyan az exigentiák tudománya; de nem csupán a physikai életnek, az anyagnak, hanem a népléleknek is vannak törvényszerű követelményei, melyeket elhanyagolni szintén nem szabad. A magyar politikai belátás hitelének csak emelésére és szilárdítására szolgálna, ha a nemzetiségek collectiv lélektanát sem tévesztendjük szem elől, s lépésről-lépésre haladunk, meggondolván Széchenyi tanítását, mely szerint az eszmény lelkesítsen ugyan, de annak megközelíthetése végett legyünk minden téren jó számítók. Ne veszítsük el életkedvünket s türelmünket soha, és a feltornyosuló nehézségek miatt semmiféle jogos nagy aspiratiónkról ne tegyünk le; de helyzetismeretünk se legyen kisebb. Minden viszonyainkat tartsuk szem előtt; nem azért, hogy leverjenek, vagy elcsüggeszszenek bennünket, hanem, hogy felhasználni, javítani és általában érdekeinkre nézve előnyösen befolyásolni igyekezzünk azokat.

Legtöbb embernek boldogtalansága — mondja Széchenyivel összhangzásban egy orosz iró, — onnét ered, hogy sokkal többet vállal magára, mint a mennyivel megbirkózni képes. Ugyanez áll a nemzetekre nézve is. Azért, ha kiváló és előkelő szerepre hivatott nemzet tagjai akarunk lenni, mint Széchenyi, a ki a magyarság alárendelt állását nem tudta tűrni, minden áron annak erősítésére kell közreműködnünk. — Valamint a mult nemzedékeket mi elitéljük, hogy nyeivünket és nemzetiségünket elhanyagolták, úgy felettünk is pálczát fog törni a jövő, ha annak akadálytalan fejlődését az erők ma tényleg eszközölhető gyarapításával nem biztosítjuk. Ezt a gondolatot Széchenyi így fejezte ki: „Valamint a mai nemzedéknek kötelessége, hogy nélkülözzön, izzadjon és vigyen ki mindent, mi a haza javára szükséges, úgy reméljük, hogy

[1] Beszédei 126.

viszont a jövő nemzedék szintén teljesíteni fogja a maga kötelességét; de ha nem teljesítené, rajtunk hiba nincsen."[1]

Erőgyarapodás. Ma pedig nemzetünknek semmire sincs oly szüksége, mint az erőgyarapodásra. És midőn ezt általában felismerjük, elviselhetetlen felelősséget hárítunk magunkra a jövő magyarsággal szemben, ha e végből minden tőlünk telhetőt nem követnénk el. Valamennyi erőforrásunkra szükség lévén, a mit belőlük fel nem használunk, illetve elhanyagolunk, az örök időkre, és pedig az azokból származható további erőgyarapodással, tehát mintegy kamatostól együtt elvész.

Önálló gondolkozás. És első sorban az igazi szellemi erő gyarapítása a feladat. Ennélfogva a mely elem a nemzet zömét helyesen gondolkozni, akarni és okos akaratát czélszerűen végrehajtani megtanítandja, az újra fogja e hont megalapítani.

A modern lázas élet rettenetes pusztításokat visz itt végbe a szervezetekben, a vagyonban, az erkölcsökben és a boldogságban. Hasonlíthatatlanúl nagyobbat, mint a mívelt nyugati nemzetek kebelében. Mi ugyanis az újkori polgárosodás folyamatának éppen közepén tartunk, a hol annak hatása ellen megedzve s kellő értelmi és erkölcsi vérttel felfegyverkezve még nem vagyunk. Magyarország egy félszázad óta kétségkívül minden téren sokat haladt, de élénkült nemzeti öntudatának kívánalmait nem teljesíthetvén, és biztonsága követelményeinek nem tehetvén eleget, lelki nyugodtság és derült világnézet dolgában nincs oly jól, mint azok, a kik válságokon keresztül is megmentették számunkra a nemzeti életet. Hogy ebbeli kételyeinket lecsillapíthassuk, ma azzal nem elégedhetünk meg, ha egyes kiváló társadalmi csoportok bírnak a nemzeti egyéniség kidomborításához szükséges belátással és egyéb tulajdonokkal, hanem ezeket az egész magyar társadalom közkincsévé kell tennünk. Az összetartozás és fajszeretet érzetét általánosítani és mélyíteni, a társas hajlamokat és ösztönöket öntudatos polgári erényekké kell fejlesztenünk. — A névtelenséggel is megelégedő hősök légióira van szükségünk, hogy a nemzeti test nehezen megmozdítható és a világosság által nehezen átjárható nagy tömege szintén nemesbüljön és javuljon. Az értelmiség oly fokára

[1] Beszédei 312.

van a társadalom minél több vezetőjében szükség, a mely belátja, hogy a magasabb erkölcsnek a hírnév sem lehet igazi jutalma, mert hiszen ma az is igen efemer, mert a haladás és a mindent átkaroló sajtó feljegyzései folytán maholnap annyi jeles és egy ideig fényes név halmozódik fel, melyeket az utókor nem lesz képes emlékezetében tartani. A hiúság kínjait tehát csak az a polgári erény nem fogja végig szenvedni, a mely magában a jótettben és annak tudatában is benső örömet keres és talál. Az ilyen valóban magas emberi cultura képes csupán a nemzeti közművelődés mulhatatlanúl szükséges mennyiségét bevinni a tömegekbe is.

Szerencse — mondogatá Széchenyi — hogy hazánkban annyi jó agyvelő van; csak kár, hogy azok legnagyobb része még nincs kellőleg kimívelve. Olvassa el bárki az ő iratait, és ha ezt figyelmesen teszi, arról kell meggyőződnie, hogy várakozásainak főalapját az képezi, hogy a magyar értelmiség megfelelő iskolázottság mellett valóban bámulatos fejlődési képességgel bír. — Csak az a baj, hogy ezt a mulhatlanul szükséges iskolát a nemzet zöme nem kedveli eléggé. De azt sem lehet mással, mint a jobban informálandó értelmiségéhez való felebbezés által megszerettetni vele.

Ettől várható hiányainak teljes átértése is, a mi nélkül pedig a javulást maga után vonó fordulat nem képzelhető. Az első nagy hiányunk a munkafelosztás, a concentrált működés s a szakszerűség fontosságának még mindig uralkodó tényleges megvetése. Mennyi erőt és fáradságot pazarolunk el hiába, mivel azt nem ott, és nem úgy alkalmazzuk, a hol és miként kellene. Még mindig számosan vannak, a kik nem az alapos készültséget és annak méltó érvényesülését, hanem az állítólag genialis készületlenség merész fellépését bámulják. A mit Széchenyi e részben hibánkul rótt fel, abban korunk fokozottabb igényeihez képest aránylag épp oly nagy mértékben leledzünk ma is. Munkás ember sokkal több van most nálunk, mint volt azelőtt, de a helyzet nehézségeit tekintve czélszerűen munkálkodó nem sokkal több. — A takarékosság törvényének hatálya, mely a legnagyobb eredményt a legkisebb áldozattal kívánja elérni mindenütt, szintén nem elég nagy körünkben. — Csak az értelmiség gyakorlati érvényesülésének elmaradása képezi okát annak, hogy a

fegyelmet nem szeretjük, s hogy ennek következtében annyi vállalkozásunk balul sikerül.

Az egyesített munkakörben megosztott feladatokat egymás kezébe dolgozva végző angolok kölcsönös bizalma képezi az ő hatályos munkálkodásuk titkát. Ennek nagy horderejét mi mostanáig is csak félig értettük meg.

A tehetségek ápolása.

Van ebben az országban sok képesség és sok tudás is, csakhogy rendszerint egyik sincs a maga helyén, és sem a tehetségek, sem a készültségek nincsenek egymással lánczolatos, szerves összefüggésben. Mennyi tehetség vész el csak azért, mivel azok az uralkodó nepotismus és protectiós rendszer mellett nem is remélik, hogy a saját terökre való jutás nehézségein keresztül törhetik magukat.

Kiszámíthatatlan lévén az a veszteség, mely ezáltal a nemzetet éri, nekünk a tehetségeket valósággal kutatni és előrelátással ápolni kellene, mert végre is minden téren ők a természetes munkavezetők. De Széchenyi szerint nagy hibánk, hogy igen szeretünk egymás útjába állani, és az irígység az utolsó falutól a legmagasabb társadalmi rétegekig káros módon sorvaszt el mindent. — Van-e más mód az ebből való kigyógyúlásra, mint megértése annak, hogy ez a mienknél sokkal kevésbbé súlyos helyzetekben is eléggé nem retteghető forrása volna a veszélyeknek?

Kizárólag a magasabb értelmiségtől várhatjuk tehát azt, hogy mélyen gyökerező bajaink alapokait nemcsak felfedezi majd, a mi már nem is szükséges, hanem hogy azok gyógymódjára s ennek tényleges alkalmazására is megtanítand bennünket.

Sok lényegtelenre tanítják ifjainkat, míg az életérdekű tudnivalók bámulatos következetességgel már az iskolában elhanyagoltatnak. Ennek folytán az egyes törekvő fiatalemberek öntanulása is a legtöbb esetben roppant erőpazarlással tulajdonképp tévkörben mozog, és így csak ritkán s rendkívül felesleges fáradsággal ér czélt. Ha helyén volna, a saját keserű tapasztalataimból tüzetesen ki tudnám itt mutatni tanítási és tanulási rendszerünk fonák, gyakorlatiatlan és így sok tekintetben káros voltát. Az utolsó 10—15 év óta e tekintetben javulás mutatkozik ugyan, de ez nem elég mély és általános. Társadalmunk egészen más tanulási kedvet mu-

tatna, ha tudná, hogy mily valóban hasznos ismereteket hogyan kell szereznie. A tanítás igazában nem is más, mint a tanulás módszereinek megmutatása. Saját magunknak kell az ismereteket mintegy újból felfedeznünk, hogy azok valóban a mieinkké váljanak. A gondolkozást és kutatási vágyat, az oknyomozás és fürkészés hajlamait kell a magyar közönségbe oltani, különben az sohasem lesz „az oknak népe", vagyis valóban okos nemzet.

Észszerű közoktatás.

De erre nem képes oktatni az, a ki maga sem bír vele. Szerintem a nemzetnek jobb tanítója, a ki a polgárokra nézve létérdekű ismeretek, nézetek és irányelvek szellemi önműködés által való megszerzésér képesíti honfitársait, ha nincs is tanszéke, mint a ki csak rájok aggatja a tudományos czafrangokat, melyeket az élet első szele leseper róluk.

A magyar elme nem a miszticismusra, hanem a józan észszel is felfogható világos gyakorlati dolgokra bír erővel és hajlammal. Ahhoz, a mi egyéni és nemzeti megélhetéséhez valóban szükséges, van érzéke. Roppant hiba újkori scholastikával kifárasztani, elkedvetleníteni és elpusztítani azt. Ha Spencer Herbert ezt már a practicus angoloknál is kifogásolja, mit mondjunk róla mi magyarok, a kikről Széchenyi megállapította, hogy nem korra, de véralkatra nézve fiatal nemzet levén, még mindig inkább a képzelet, mint az ítélet uralma alatt állunk.

A józan, egyszerű, világos kerekdedség és találó tömörség: fősajátságai a magyar nyelvnek. Ilyen a magyar elme is. Ehhez kell tehát az értelmiség fejlesztésére irányuló eljárásnak is alkalmazkodni. Csak az olyan oktatás használhat itt, mely a tudvágyat ébreszti és megkíméli az embert legnagyobb kincsének, agyának felesleges sanyargatásától. Hiszen annak úgyis oly sok és fontos dolga van, hogy a feleslegessel való agyonfárasztása bűn, mert a túlfeszített idegmunka határozottan az egyes és a faj szervezetének gyengítését, s a népszaporodás lassúdását is maga után vonja. Ime a legújabb felfogás, mennyire összevág a Széchenyi meggyőződésével, a ki nem a sok, hanem a megemésztett tudományt tartotta szükségesnek. Annak, szerinte is, a nemzet vérébe kell átmenni, mert valóban az övé másként nem lehet. Az ilyen értelemben vett haladás szempontjából ma is csakugyan mond-

hatni, hogy „elvész az én népem, mert tudomány nélkül való". Szerinte „a haladó míveltség nemzedékről nemzedékre terjed át és az anyatejjel szívódik be".[1] Széchenyi az értelmiség fejlődését tartotta szemei előtt akkor is, midőn így nyilatkozott: „Erő az, a mi jövendő nemzeti létünket biztosíthatja egyedül."[2]

A nemzeti létet azonban nem csupán a felső osztályok, hanem az egész nemzet értelmi ereje mentheti meg és tarthatja fenn. Észrendi folyománya ennek azért, a mit megint Széchenyi kívánt egyik beszédében, hogy: „a köznépet emeljük magunkhoz és engedjünk neki szabadságot." „Lehetetlen", mondják, „mert nincs még nevelve." „Emeljük tehát a népnevelést."[3] E tekintetben az újabb alkotmányos aera alatt valóban sok, de a szükséghez képest itt is még mindig nem elég történt.

Ezúttal nem a mai viszonyok tüzetes bírálatát írván, még csak azt emelem ki, hogy bajaink nem kizárólag a mi nemzeti egyéniségünkben, hanem főleg fejlődési stadiumunk természetében gyökereznek, azért velök minden sérülékenység félretétele mellett teljes tárgyilagossággal kell foglalkozni, mert különben törekvéseinkben a lehetőn vagy innen maradunk, vagy túlmegyünk, a mi egyaránt káros lenne. Az innenmaradástól a nemzet haladásának hő óhaja, a túlzástól pedig veszélyeinek szemelőtt tartása menthet meg.

A jól számító értelmiség határozza meg például azt is, hogy a vizek szabályozásánál mily ártér hagyandó, azaz, hogy mily nagy területet hódíthatni el észszerűen a culturának tőlük, és mi hagyandó meg az elemek birodalmában. Paleocepa a Tisza-szabályozásnál eleinte igen nagy ártereket kívánt, mert bölcsen azok szűkítését csak a földek árának fokozódó emelkedésétől várta. A magasabb értelmiség hasonló okoskodás útján állapítja meg a teendők irányát és módját. Széchenyi a lendületesebb nemzeti fejlődésnek főfeltételét méltán látta benne, mert hiszen czélszerűség uralkodik és érvényesül az egész természetben, tehát az ember szintén mindig azt tartsa szemei előtt.

[1] Hitel. 25.
[2] Beszédei. 477.
[3] Beszédei. 326.

A megvalósítható célok kitűzése.

Minden tényező természetes hatását figyelembe kell venni. Nem az absolut és idealis, hanem a tényleg megvalósítható legmagasabb célok tűzendők ki. Az egyes nemzetek sem vállalkozhatnak mindig mindenre, hanem az életczélok között nekik is folyton a legalkalmasabbakat kell kiválasztaniok. Ehhez elfogulatlanság, de a nemzethez való igaz vonzódás is szükséges. Alárendeltebb feladatokat tűzni ki, mint a melyek a józanul várható legnagyobb erőfeszítés mellett tényleg megoldhatók, kicsinylése volna a nemzetnek; az ellenkező pedig káros elbizakodás.

A középutat eltalálni tehát nem csupán az értelmiségnek, hanem egyúttal az erkölcsi erőnek is rendeltetése, a mely nem más, mint az emberi és nemzeti közösségre nézve általán előnyös és czélszerű eljárásnak gyakorlat útján megszilárdult kiérzése. Ezt értette Széchenyi is, midőn egyik beszédében azt mondta, hogy: „azon nemzet él valódilag s emelkedik magasbra, melynek lehető legtöbb fiai élnek hű kedélyileg a honért".[1]

Az erkölcsi erő tehát éppen olyan szükséges a közboldoguláshoz, mint az értelmi. Azért annak gyakorlat által való fokozása a nevelés útján semmivel sem kisebb jelentőségű, mint az értelmiség emelése az oktatás által. De valamint oktatni csak az öntanulásra való gerjesztés, úgy egyént és társadalmat nevelni csak azok magába szállásának előidézése által lehet.

Midőn Széchenyi reformátorként fellépett, azonnal megkezdte a nemzet nevelését. De hogy ezt tehesse, az önnevelés által kívánta saját egyéniségét is úgy fejleszteni, hogy például szolgáltasson, mert belátta, hogy az ember vetélkedési és utánzási ösztöne folytán a nevelésnek a példaadás és vevés éppen oly hatalmas eszköze, mint az okulás.

Okulásra és önnevelésre van ma is társadalmunknak a legnagyobb szüksége, s mind a kettő czéljaira fel kell használni minden alkalmat. Nevelni kell a gyermeket, és pedig az első pillanattól fogva, a szülőknek, a családnak, majd később az iskolának, az egyháznak, a társas intézményeknek, a kormánynak és a törvényhozásnak egyaránt.

[1] Beszédei. 478.

Szerves összefüggés van az emberi élet közösségeinek ezen nagy organumai között a nevelés feladatainak teljesítése tekintetében is, és nincs működésük körében mozzanat, melynek e részben általán előnyös, vagy káros hatása nem volna.

Nem létezik nálunk ennélfogva irány, vagy tér, a hol mindenek előtt az említett nagy tényezők összhangzatos tevékenysége nem volna kívánatos.

A fejlesztendő értelem által juthat a nemzet saját hiányos egyéniségének, súlyos helyzetének, de ebből folyó kötelességeinek is tudatára. Az erkölcsi erő rendeltetése viszont az, hogy a megkívántató szilárd akaratot és tántoríthatlan eltökélést kifejleszsze s megérlelje bennünk.

Pedig társadalmunkban nem elég szilárd az akarat és kötelességérzet; nincs kellő törvénytisztelet; eszményei nem mindig valóban nemesek; ennek megfelelőleg rokonszenvével is vajmi gyakran méltatlan egyéneket és eljárásokat tüntet ki. Nagy itt a kívánatos czélok, de kicsiny az azokhoz vezető utak és áldozatok szeretete. A fényes külszin és csalóka látszat szemeinkben még mindig elsőséggel bír a rideg, de megbízható valóság felett. — Ennek megfelelő módon alakulnak szokásaink, életrendünk, hajlamaink és legőszintébb, igazi törekvéseink is. Még mindig nem vagyunk elég mélyen meggyőződve arról, hogy az igazságos eljárás egyúttal a leghasznosabb is, mert habár első pillanatban az ellenkező látszik igaznak, később egyetlen igazságtalanság ezer megboszulót szülvén,[1] az végső elemzésben mégis a rövidebbet húzza, és ha nem más, a lelkiismeret bizonyosan meg fogja akadályozni, hogy az ember annak gyümölcsét valóban élvezhesse.

Társadalmunk legfőbb bajai így sokféle gyengeségeiből fakadnak. Azok képezik okait az önbizalom hiányának és az általános bizalmatlanságnak. Ez pedig az egymás kezébe való dolgozást, a mi viszont a messzebb vitt munkafelosztás felkarolását teszi lehetetlenné, és így a szabályszerűen beálló sikertelenséggel együtt az irígységnek és kajánságnak természetes kútfeje.

[1] Széchenyi beszédei, 241. l.

Jól tudja mindenki, hogy ezek a fogyatékosságok mennyire elkeserítik magán- és közéletünket, és hogy mily mértékben okai a finomabb érzésüek visszavonulásának is a közélettől. — Az igazi valásosság ritka társadalmunkban, a mi szintén nem ered másból, mint a feltudás és hiányos felfogás mellett az erkölcsi gyöngeségből.

Ismétlésbe kellene esnem, ha ezt a témát bővebben fejtegetném, és a jelzett bajok orvosszereit tüzetesen kivánnám megjelölni. Én itt megteszem kötelességemet, ha legujabbkori hiányaink felemlítése utján mintegy függelékkel pótlom azt, a mit a Széchenyi nagy rendszere erre vonatkozóiag magában foglal.

Egyébiránt a pusztulás, mely míveltebb, sőt kevésbbé mívelt osztályaink körében is észlelhető, nemcsak a mi bajunk, hanem minden erkölcsi erő által nem eléggé áthatott társadalomban mutatkozó káros tünemény.

Érdekes, hogy az orosz folyóiratok ugyanazon hibákat fellelik, csak sokkal nagyobb mértékben, a saját nemzetöknél is, melyeket mi a magyarban kifogásolunk. Azok a kötelességérzet nagyon kevéssé fejlődött voltát az orosz magán-, társas- és közéletben szintén mélyen fájlalják. A hazárdjátékok szeretetét, a takarékosság hiányát, a könnyelműséget, az önállótlanságot és a kezdeményezés ritkaságát korholják az orosz társadalomban.

Azt mondják, hogy a mai autokraticus állapotok ott azért szükségesek, mivel az orosz nemzet a maga egészében kiskorú és még dajkálásra szorul. Szerintök milyen mások az angol, német és franczia társadalom lelki hangulatai, erkölcsi érzései, társas ösztönei, hajlamai és kötelességtudása?! Oroszországban a hivatalos világ valóban azt hiszi, hogy a közönség van érte és nem ő a közönségért.[1]

Orosz íróknál olvastam azt a kijelentést is, hogy minden nemzet kötelességeinek tudata és teljesítése mértékében boldogul. Feltünt előttük, hogy a külsőleg is legrégebben és legnagyobb mértékben boldoguló nemzetnek, az angolnak, irodalmában létezik legtöbb olyan mű, mely az elvállalt tisztek pontos betöltésére buzdít.

[1] A „Wremennik" 1902. évi 74. száma.

Az angolok élénk kötelességérzetével van összefüggésben az ott idegenek által is lépten-nyomon tapasztalható törvénytisztelet, melynek valóban megkapó esete az, midőn a titkos rendőr a legnagyobb tömegben, sok rossz hajlamú ember közepett is, tekintélyt és engedelmességet biztosít magának, ha rendőri botját egyszerűen felmutatja. Az ilyen nép önfegyelmezési képessége azután valóban képessé teszi azt a legnagyobb szabadság élvezésére. — Ezzel szemben csak egy esetre hivatkozom, mely egy előkelő vidéki városunkban fordult elő nem régiben. Egy vadászatra menő uri társaság külön vasuti kocsit akart kapni; de mivel még volt hely a többiekben, nem kapott. Erre daczból és erkölcsi kényszer alkalmazása végett leültek a vágányokra a vonat mozdonya elé, és onnan mindaddig nem távoztak, mig kívánságukat tényleg nem teljesítették. E jellemző esetben is a legjellemzőbb az, hogy ez uraknak rossz példát szolgáltató eljárásuk miatt semmiféle kellemetlenségük nem lett, még a sajtó részéről sem.

A mi közönségünk féktelen magatartásának, bosszantó figyelmetlenségének és sértő tekintetnélküliségének egész hosszú lajstromát állítottam össze, melyből kitünik, hogy azt a társiasság erénye még ma sem jellemzi. A megférés azért oly nehéz itt, mert — Széchenyi kifejezésével élve — „farkas-szabadságukat“ aránylag sokan nem fékezik meg, minélfogva a polgárosult szabadság jótéteményei ebben a szabad országban korántsem oly nagyok, mint a minők haladásunk és nemesbülésünk érdekében kellene, hogy legyenek.

A nemzet minden irányu nevelése.

Tehát háromszorosan nevelés kell nekünk fenn és alant, ritka kivétellel mindnyájunknak. De ezt nem kaphatjuk meg, ha az erkölcstanra csupán és főleg mint elméleti tudományra fogják ezentúl is oktatni az ifjú nemzedéket, hanem csak akkor, ha kétségtelen hasznos voltáról gyakorlatilag folyton meggyőzik azt. Egyúttal az egész társadalmi élet is erről tegyen tehát előtte folytonos tanúságot. Ezt a kívánságot magasabb ethikai szempontból lehet kifogásolni, de a mi gyarló emberi természetünknek az ilyen erkölcsi okulás menete felelt még mindig és fog megfelelni ezentúl is legjobban. — Ha pedig valamelyik faj ezt tettleg is elismerni nem hajlandó, akkor a természetes fejlődés azt egyszerűen ki fogja

selejtezni, mert a haladás nagy törvénye mellett csak azok a fajok maradnak meg, melyek a köznek hasznos, tehát az erkölcsös dolgokban találják gyönyörűségüket. Ezt a természeti törvényt erkölcsi érzésünk egy Magasabb Hatalomnak az egész emberi nemre nézve hasznos parancsául ismerteti el velünk.

Ma már nemcsak a bölcsészetet, hanem az alkalmazott természettudományok is megállapítják ezt. Az elmekórtan kiváló képviselői például újabban azt tanítják, hogy a szellemi, erkölcsi és physikai élet között, alapjaik közössége folytán, nemcsak összefüggés, hanem teljesen arányos kölcsönhatás létezik. A physikailag erősnek fölfogása jobb, önuralma is nagyobb, mely azután az értelmiség által jobban felfogott kötelesség teljesítésére az egészséges testi erőt fokozott mértékben használhatja. Hogy a kötelességteljesítés, továbbá az anyagi és testi jólét között mily kapcsolat létezik, azt az idegbajok specialistái bizonyítják, a kik szerint a képzelt betegségek az egocentricus emberek közt a leggyakoriabbak. Ezek a bajok az embereket képesek őrületbe hajtani; de boldogságuk lehetőségét mindenesetre kizárják. Sokkal számosabb öngyilkosság van a képzelt, vagy túlságosan nagyított betegségek által kétségbeesettek, mint a valóban nagy és végzetes testi bajokban szenvedők között. Az, hogy az önbecsérzet beteges izgékonysága, mely a testi és a vele járó erkölcsi gyengeségnek szokott kifolyása lenni, gyakran adja az emberek kezébe az élet kioltására használt eszközöket, oly jelenség, mely az erkölcsiség tekintetében sülyedő társadalmak jellegzetes tünete. Ezt a gyengeséget pedig leggyakrabban a rosszúl számító önzés idézi elő.

Ha ellenben az emberek az önérdek és altruismus középútján haladnak, akkor hajlandókká válnak számtalan testi bajukat könnyebben venni, mert a szellemi élvezetek az erkölcsi felmagasztaltsággal együtt roppant testi fájdalmak elviselésére képesítenek bennünket, miközben a szervezet megzavart egyensúlya is helyreállhat, vagy megzavartatásának mértéke csökkenhet, és így a testi élet továbbfolyásának valószinűsége fokozódik. — A természetnek milyen igazsága, és Isten ujjának mily megszívlelendő útmutatása rejlik ebben is! Azt nemzetünknek alaposabban kellene megszívlelni.

A kapaszkodás.

A kötelességek hű teljesítése ellentétben áll a mi társadalmunk egyik uralomra jutott erkölcsi betegségével, a kapaszkodással. Sok ember itt mindig más vágyik lenni, mint a mi, és éppen azért maradandóbb állást az emberek köztiszteletében nem is tud kivívni magának. A legtöbben többre vágynak, mint a mennyi tehetségök, erkölcsi értékök és készültségöknél fogva megilleti őket. A külsőségek utáni kapkodás által vélnek a valónál többet mutathatni, azt hivén, hogy másokat félrevezethetnek, holott csak önmagukat szedik rá, mert azzá sem lesznek, a mivé tényleg válhatnának. — Ez a folytonos kapaszkodás igen káros az egyénekre és a nemzetre nézve egyaránt. Az egyénekre, mivel lehetetlen feladatokra vágyakozva, akközben erejüket elpazarolják. A mit így külső sikerekben netán el is érnek, az sok szenvedés és azután az önmagukkal való meghasonlás forrásává lesz reájok nézve. A nemzetre pedig káros az, mivel a különféle feladatok nem a megfelelő erejű kezekbe kerülnek. Az osztályok önbecsérzete ez úton ingadozóvá lesz, mert az alsóbb osztályok mindig mintegy szégyenlik magukat a felsőbbekkel szemben, a kiket viszont ez az önkéntes túltisztelet megront, s magasabb rendű, vagyis nemesb erkölcsi tartalmat feltételező kötelességeik teljesítésére alkalmatlanokká tesz. Pedig éppen az a mi szerencsétlenségünk, hogy feladataink magaslatán a nemzetnek egy nagyobb alkotó része sem áll. Nem állanak az osztályok és nem állanak a nemek sem. Nem állnak a férfiak, de nem állnak a jövő magyarság első természetes irányítói, a nők sem.

Nemzeti szellemü nönevelés.

A nőnevelés a nyugati népek elfogulatlan íróinak véleménye szerint a leghaladottabb népeknél sem czélszerű, nálunk pedig bátran mondható, hogy igen sok tekintetben igazán czélszerűtlen. A nők hivatása a maga egészében semmivel sem kevésbbé fontos, mint a férfiaké. Jó nők nélkül nincs család, családi élet nélkül pedig nincs népmegujhodás. Sőt ennek főleg erkölcsi minősége inkább függ a nőktől, mint a férfiaktól. Kiváló nők kiváló férfiakat szülnek és nevelnek az ujabb nemzedékek számára; sőt megtehetik még azt is, hogy a selejtes apák helyett derék fiakkal ajándékozzák meg a nemzetet. Nincs ok ennélfogva kiválóan örvendeni, ha valamely családban fiú, és nincs különös ok szomorkodni, ha leányok

születnek. Egy jó indulatú, jól nevelt, női erényekkel ékeskedő hölgy csak úgy teremthet boldogságot maga körül, mint a férfi, és a lelkes honleányok csak úgy gyarapíthatják fajukat, mint az eszes és hősies férfiak.

A búr hadvezérek, miután elszántan folytatott háborújokban a mérhetlen túlerővel szemben, nehogy egész fajuk kiirtassék, kénytelenek voltak letenni a fegyvert, európai körútjokon asszonyaikról úgy nyilatkoztak, mint nemzeti ujjászületésök biztos zálogairól.

Botha tábornok e részben a következőket mondta: „Nehéz küzdelmünk volt, legtöbbet a nők és gyermekeink szenvedtek. Mintegy húszezer asszony és gyermek pusztult el az összpontosított táborokban. Mindazáltal, midőn a legnagyobb kinokat állták ki, azt izenték nekünk, hogy szívesen halnak meg, csak mi kitartók legyünk. Úgy hiszem, hogy egyszerűen csak a becsület kötelmeinek teszek eleget, midőn hirdetem, hogy a mi afrikai nőink a világtörténetben páratlan hősiességgel viselték magukat. Büszke vagyok rá, hogy ilyen nőink vannak, de még inkább arra, hogy gyermekeink, a jövő búr nemzetnek nevelése ilyen asszonyok kezébe van letéve.“ [1]

Különben micsoda tanulságok folynak a búrok dicső, de mégis szerencsétlen háborújából? Szerintem az következik belőlük, hogy az odaadó kötelességtudás és a rendületlen hit csodákat mível, de a természetben nem a csodák döntenek, hanem az erők harcza megy végbe. Az erkölcsi erő fölénye, bármily kiváló legyen is az, egymagában az aránytalanul nagy anyagi és szellemi erővel szemben nem győzhet. A megmaradni óhajtó nemzetnek tehát mind a háromféle erő gyarapítására gondot kell fordítania. — Ezért kell az egész magyar nemzetnek oktatására és nevelésére együttesen sokkal nagyobb súlyt fektetni, mint eddig. A szellemi, erkölcsi és testi erők párhuzamosan és arányosan fejlesztendők, mivel népünk ismeret dolgában nincs hátrább, mint erkölcsi tekintetben, és legújabban sok mindenféle ok következtében, a miről az ujonczozások adatai szomorúan tanúskodnak, physikailag is hanyatlik.

Az alsóbb osztályok gondozása.

[1] Het Familieblad, 1902. aug 39-iki szám.

Részint a magam, részint a mások megfigyelései alapján arra a meggyőződésre jutottam, mely szerint olyan a mi népünk, mint a lázbeteg: arcza piros, nem látszik rajta a kór, de azért gyönge és sorvad. Rossz szokások, erkölcstelen életmód, fényűzés, többrendbeli mértéktelenség, a nemes és szent dolgok megvetése kiölik kebléből a jóra való felbuzdulást, a kitartó munkához való kedvet és a becsületérzést. Ennek folytán elpusztul előbb az egyes ember, azután tönkremegy az egyes család, később egész községek és vidékek hanyatlanak és züllenek el. A nép külső körülményei is gyakran igen rosszak, de ezeknél nem kevésbbé ádáz ellensége a saját hibáiból származott végtelen gyengesége. E pusztulásnak semmiféle kormányi actio magában nem állhatja útját. Az is szükséges sok helyen; de kiváló ország csak kiváló emberekkel lévén lehetséges, az emberjavítás a fődolog. Ennek pedig nincs más módja, mint a nevelés minden oldalról, de leginkább felülről, a társadalom magasabb műveltséggel bíró osztályai részéről. Azok természetes hivatása az alsóbb osztályokkal törődni és sorsukat — a reájok példáik, szavaik és tényleges támogatásuk által gyakorolt befolyás révén — irányítani.

A felsőbb osztályok állapota.

Azonban a mi közép és felsőbb osztályunkban is nagy bajok vannak. A physikai és velök a többi erők hanyatlása ott is megállapítható. A modern élet az értelmes osztályokat megviseli, és az idegesség, mint ma világszerte, nálunk is, és pedig talán még inkább, mint másutt, rohamosan terjed, a minek rombolásait a műveltebb osztályok szellemi, erkölcsi és anyagi erőin egyaránt észlelhetni.

Szakavatott megfigyelők tanúsága szerint a mi társadalmunknak is nagy betegsége az ideggyöngeség. Ennek alapját főleg természetellenes életmódunk és általában a testalkat s a tőle várt befogadási képesség közötti aránytalanságban kell keresnünk. Az élvezet, a tanulás és a munka szervezetünk erejét felülmulja; a legtöbb esetben nem is azért, mivel amazok a maguk benső értékük szerint valami nagy mennyiséget képviselnének, hanem mert rosszul osztjuk be, s koronkint a physikai feltételekkel szemben azok túlságosak. Semmi sem természetesebb azután, mint hogy az emberek közömbösek, tompák és erélytelenek lesznek, minélfogva

sokkal kevesebbet élveznek, tudnak és végeznek, mintha ugyanazt a maga helyén és idején tették volna meg.

A legnagyobb baj azonban nem az, hogy a felnőttek szenvednek e rossz beosztás által, hanem abban az elvitathatatlan tapasztalati tényben lép elénk a maga egész ijesztő nagyságában, hogy az új nemzedékek idegei is, és pedig haladványban gyöngülnek. A rosszul fejlődött gyermekek izgékonysága és idegessége daczos, szenvedélyes, kötekedő, szeszélyes viselkedésben nyilvánul. Ezen jelenségekkel szemben a rendszerint későn alkalmazott szülői, vagy nevelői szigor a bajt csak fokozza. A gyermekek még izgatottabbakká és szenvedélyesebbekké válnak. Az elkeseredett gyermek azt hiszi, hogy őt nem szeretik, és hogy ő rendszeres üldözés tárgya. Nem kell csak egy külsőleg jelentéktelennek látszó ok, és kedélyvilága fel van dúlva, melyből nem egy esetben öngyilkossággal igyekszik szabadulni.

A nevelés nagy problemáját képezi tehát a testi erők gyarapítása, s a szellemi és erkölcsi tényezőknek amazokkal való helyes arányba hozatala. Erre azonban sem a közoktatás, sem a köznevelés egymagában nem képes. Azokat a társadalomnak kell hathatósan támogatni. A nevelésnek és oktatásnak ma legnagyobb fogyatékosságát nem annak közszerkezetében mutatkozó hiányai, hanem a legtöbb esetben a gyermekek környezetének nem megfelelő volta képezik. A minő ez, rendszerint olyanná válik a gyermek is. Nemcsak a jót, hanem még sokkal könnyebben sajátítja el attól a rosszat. Ha a környezet léha és szeszélyes, a benne nevelkedő családsarj szintén ilyen lesz. Lelke megtelik számos esetben gyengeséggel, igen gyakran pedig mindenféle fajú és rendű fertelemmel is. A gyermek lélektani mozzanatainak semmibevétele, meg nem értése, vagy félremagyarázása szükségszerű következménye a felnőtt környezet értelmi és erkölcsi elmaradottságának, visszásságainak, vagy romlottságának. — Ebből logikai szükségszerűséggel következik, hogy a mai társadalomnak kötelessége már az ifjú nemzedékek, tehát a nemzeti jövő szempontjából is minden igyekezetét megfeszíteni, hogy már maga helyesebb utakra térjen, mint a maiak.

Különben minél romlottabb, vagy hátramaradottabb a

kor, annál nagyobb érdem a helyes úton kitartó megmaradás, vagy arra való rátérés. Hány kezdet szerzett oly embereknek dicsőséget, a kik később ugyanannyival, sőt többel sem tűntek volna ki? Bízni valamely nemzet, nyelv, irodalom és közélet jövőjében, és e bizalomhoz képest a kezdetleges teendőknek is fontosságot tulajdonítani, sokszor nagy érdemek szerzésének alkalma.

Az önnevelés.

Ilyen alkalom a mostani, midőn az üdvös társadalmi átalakulásnál működhetik közre mindenki azáltal, hogy magaviseletével és eljárásával polgártársainak például, és ezáltal vezetőül is szolgálhat. Széchenyi tanácsa szerint a reformot az önnevelés által, melyre rászorul, mindenki kezdje magánál. Ekképp juthatunk el a szellemi és erkölcsi gyarapodás révén a társadalmi és anyagi megerősödéshez is.

Különösen a társadalom regeneratiója életkérdés ma a magyarságra nézve, úgy hogy államunknak sincs fontosabb működési tere, mint a tágabb értelemben vett társadalmi politika.

A magyar társadalom nem általában véve, hanem szaporodott és öregbedett feladataihoz képest ma ugyanis sokkal inkább elhagyja magát, mint a Széchenyi által teremtett reform-korszak óta bármikor. A viszonyok kedvező fordulatait felhasználva hajdan az vívta ki a nemzetnek a magyar államot. De most mintha neki fokozott kötelességei nem volnának, hova-tovább, annál inkább az államra bizakodik. Az öntevékenység és az önfelelősség érzete ijesztő mértékben kezd kiveszni belőle, mert társadalmunkban az erély aggasztó módon megfogyatkozott. És éppen ez okból soha sem voltak a Széchenyi tanításai a kor közszükségei szempontjából actualisabbak, mint jelenleg. Ő a mi első és legnagyobb társadalmi politikusunk, a ki egyúttal a társadalom belső szerkezetét és életműködésének alapelveit is valóban oly helyesen és oly magas szempontokból fogta fel, hogy erre vonatkozó nyilatkozatai alapján — azok hézagainak kitöltésével — egészen modern társadalomtant és magyar társadalmi politikát lehetne összeállítani. A magyar társadalmi viszonyokra vonatkozó concret javaslatai természetesen egyben-másban idejöket multák, de azok lényege ma sem tekinthető elavultnak. Azoknak szemeink előtt tartása mellett észre kell

vennünk, hogy a jelenkori haladás követelményeivel szemben valamennyien mily kevéssé teljesítjük társadalmi kötelességeinket. Ez nem azt jelenti, hogy közülünk sokan nem dolgoznak eleget a társadalom terén, hanem azt, hogy a valódi társias szellem nem hatja át — kevés kivétellel — még a társadalom vezetőit sem, annál kevésbbé annak szétházásra felette hajlandó tagjait. — Roppant káros pazarlást folytatunk a Széchenyi által is megrótt folytonos és legnagyobbrészt hivalkodó politizálással. Most is a legtöbb ember szabad idejét társadalmi activ közreműködés helyett passiv politikai bírálgatással tölti. Az élet hullámai így csapnak rajtunk egyenként és összesen keresztül, s azon veszszük később magunkat észre, hogy az árral úszni többé már nem tudunk. — A hazafias érdeklődés a közügyek iránt sokkal kevesebb erőpazarlás és kötelességmulasztás mellett is lehetséges volna. Ekkor több joggal követelhetné a maga helyét megálló társadalom, hogy a kormányférfiak és a politikusok is ugyanazt tegyék, s hogy a maga természetes munkakörében végezze mindenki becsületesen és — amennyiben tőle függ — sikerrel a maga teendőit. Milyen sok felesleges meddő fáradságot lehetne így a termékeny cselekvésnek megmenteni, a mi az egyén, társadalom és nemzet haladását positiv módon mozdítaná elő, és gyarapítaná az állami erőt is, melynek hasznát megint a közönség vehetné? Ma ellenben csaknem készakarva dobja el a társadalom a maga természetes segédeszközeit, és úgy tesz, mint az a hajós nép, mely ingatag naszádjától a maga munkássága nélkül várja, hogy annak élettelen szerkezete a vészben és viharban mentse meg őt, és vigye minden késedelem nélkül utazásának czélpontjára. Követeli minduntalan az állam közbelépését, nem gondolván meg, hogy ez egyúttal felhívás a zsebünkbe való mélyebb nyúlásra.

Ennek a kóros felfogásnak bizonyítékával és bomlasztó hatásával minden irányban találkoznunk kell, de sehol sem annyira mint a társadalmi képződmények és munkásság legsajátosabb terén, az osztályok alakulása, azok egymáshoz való viszonyának formálódása és a nemzetgazdaság életműködésének körében. A kezdeményezés itt határozottan csekély, az államtól való támogatás követelése a visszásságig fonák,

a feladatok felfogása ferde és a boldogítás igénye — feltételeinek kerek megtagadása folytán — a képtelenséggel határos.

A középosztály és vezető ereje.

Ennek csak egy bizonyítékára hivatkozom, arra az eszmeáramlatra, mely azt hivén, hogy a vezetésre hivatott középosztály, és különösen a középbirtokosság főleg a maga nagy erőfeszítése nélkül boldogulhat, lábraállíttatását és megerősítését szintén az államhatalomtól reméli és várja. — A középbirtokos nemesség a negyvenes évek alatt hazánkat valóban regenerálta. Az akkor élt nemzedék érdemei elévülhetlenek. De ebből az érdemből utódai, a kikhez magam is tartozom, nem élhetnek meg, és azokra visszavonulva még csak folyó kötelességeiket sem teljesíthetik. — Elpusztulásának okai között az első helyen áll a Széchenyi óvatosságra intő szavainak összesen és egyenként való semmibevétele. Ha azonban a középbirtokosság zöme ezt a hibát egyszer már elkövette, annál inkább kellett volna később megfeszítenie minden erejét, hogy nehéz körülményeit legalább a saját tagadhatatlan szerfelett nagy hibáival ne súlyosbítsa. Már pedig ezt jobb tárgyra érdemes kitartással tőle telhetőleg megtette és megteszi. Ez által félig-meddig kiadta kezéből a magyar társadalom vezetését. Ma már az erőviszonyok úgy alakultak, hogy ezt a hatalmat csak a hazafias középosztály nagyban tágult egész széles mezején való érvényesülése útján szerezheti vissza, de azzal őt nem ajándékoztatja meg senki sem. A középbirtokos osztály még mindig társadalmunk gerincze, és annak erősbödése a magyarságnak ma is igen fontos érdekét képezi. Iránta tehát az államnak és a társadalomnak is jóakarattal kell viseltetni. De javára nem akkor dolgoznak, ha kegydíjakat osztogatnak részére, hanem ha erőkifejtéseit nem bénítják meg, sőt azt negativ és positiv módon előmozdítják. — Az olyan osztálynak, mely elől járni, utat törni, kezdeményezni van hivatva, igazi regeneráczióját azonban csak önmagából indulhat ki. A saját értelmi és erkölcsi ereje által kell physikailag és anyagilag is előbb lábadozni, majd pedig megerősödnie. Mindenkinek kegye valóságos méreg reá nézve. Szűkös viszonyai közt a kedvteléseiről való lemondás, az okulás, az önfegyelmezés, a szakszerű tanulás, a kitartó munkásság, a számító termelés és gondos,

észszerű fogyasztás, a magasb eszmék cultusának megegyeztetése a megélhetés követelményeivel: elengedhetetlen kötelessége önmaga iránt. Ellenben erélytelenítő hatása folytán minden ajándék kiforgatja őt valódi mivoltából. A negativ erények nála csak a positiv tett utait készítsék elő, melyeken így bizton megtalálhatná a főlényt. Egyedül ebben lakozik a minden osztály által annyira óhajtott társadalmi hatalom. Annyi segédeszköz van a tudás, annyi alkalom az energia fejlesztésére, hogy a boldogulás ezen feltételeit egyenkint is, de különösen társulva a tiszta fejű, a saját osztályát és nemzetét szerető régi nemes-ivadékok, ha komolyan és kitartással akarják, megszerezhetik maguknak. De társadalmi függetlenségöket lelki függetlenség nélkül nem kaphatják meg többé soha. Ha erre nem törekszenek, akkor a változott idők árjában okvetlenül, teljesen el fognak merülni. — A rég birtokos családok újra azokká lehetnek, ha a jövedelmezőbb gazdasági ágakat, melyek bizony még eléggé el vannak hanyagolva hazánkban, magukhoz tudják ragadni. Már Széchenyi méltán kicsúfolta a köznemességet, hogy anyagi bajai miatt csak panaszkodni tud, de azok könnyítésének módjait és alkalmait nem ragadja meg. — Nem akarok ezen úgyis annyira hangoztatott társadalmi probléma további fejtegetése által unalmassá lenni. Ismerem megoldásának nehézségeit, de annak lehetőségéről is meg vagyok győződve. Ezt a meggyőződést azonban nem szóval, hanem csak tettekkel és példákkal lehet általánosítani, mert a szükség nyomása azok követését biztossá tenné.

A régibb nevű családok erre ráutalt szaporodó ivadékainak e hazában az ipar és kereskedelem terén kellene küzdeni. És küzdelmök nem lenne nagyobb, mint más nemzetek fiaié otthon, vagy a gyarmatokban. Ha azután az említett kereseti ágak terén állást tudnának foglalni, akkor az azokat megillető tekintélyt és népszerűséget is megszerezhetnék nemcsak magunknak, hanem a nemzetek életében oly kiváló szerepre hivatott ipari és kereskedői foglalkozásnak is. Regenerálólag hatnának összes társadalmi viszonyainkra, és oly erőt kölcsönöznének a nemzetnek, melylyel az nem bírhat, ha egész osztályai valójának többi részeivel nem homogének.

A nagy ipar és a kereskedelem igazán nemzetesedni soha sem fog nálunk, ha a nemzet régi elemei nem mozdítják azt elő. Hogy a magyar értelmiség legnagyobb része nem felületes módon szóval, de tényleg ezt nem akarja belátni, egyike azon tüneteknek, melyek életképességének organikus bajait jelzik.

Társadalmi egység.

És ez természetesen visz engem reá a mi legnagyobb társadalmi kérdéseink egyikére, a zsidóság teljes megmagyarosítására. A zsidókérdés polgári és politikai szempontból már meg van oldva; itt az ideje, hogy társadalmilag is a megoldás útjára tereltessék, a mi éppen a zsidók egyenjogúsítása folytán vált lehetővé. — Erről a kényes természetű tárgyról, a mely egyfelől az elfogultság, másfelől a csaknem betegessé vált érzékenység folytán lett ilyenné, a legnagyobb kímélettel, de a teljes függetlenség és jóakarat érzetében lehetőleg szabadon akarom elmondani véleményemet, melynek elhallgatása e helyen kötelességmulasztás lenne részemről.

E tekintetben is nagy bajt képez az, hogy a kellő különbség-tétel helyett a megoldások absolutismusára törekszünk, vagy legalább e tárgyról gondolkozva azt tartjuk szemeink előtt. Persze így csakhamar be kell látnunk, hogy ez a kérdés ekkép megoldhatatlan. — Szerintem ez a feladat is megosztandó, és különbséget kell tenni a magyarországi zsidóság egymástól nemcsak különböző, hanem igen sok tekintetben egymással ellentétes főalkatelemei között. Abban báró Eötvös Józsefnek igaza van[1], hogy a ki csak polgárosodásunk körében mozog, nem vonhatja ki magát azon eszmék uralma alól, melyeket a kereszténység felállított. Azonban ő sem tette meg a mulhatatlanul szükséges distinctiót, midőn azt állította, hogy „maga a zsidóság is egészen csatlakozott erkölcstan tekintetében a kereszténység alapelveihez s lemondott azon szoros zárkózottságról, melyet törvényeinek egy része parancsolt, hogy szent könyveiből mindenek fölött azt emelje ki, mi által azok az általános emberszeretet tanainak hirdetésében a kereszténységet megelőzték.“ Éppen mivel nem az egész zsidóság mozog a mi polgárosodásunk körében,

[1]) Báró Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Második kiadás. Budapest, 1871, II. kötet, 8. lap.

azért a keresztény szellemű erkölcstannak is csupán egy jelentékeny és becses része hódol meg, de egy másik nagy része még ma is határozottan azon az elmaradott álláspontón van, melynek reactióját képezte a kereszténység. Ez a haladott zsidóság világszerte hatalmas közművelődési tényezővé vált, az elmaradott részt ellenben a parasitismus káros ismérvei jellemzik. Ez napjainkban is „szoros elzárkózottság"-ban él, és bomlaszt mindenütt. Ez az az elem, mely minden nemzetre nézve, melynek testében magát megfészkelte, a rendkivüli csapás jelentőségével bír. Ez az elem képviseli a zsidóság csaknem összes árnyoldalait, míg előnyös és fényes tulajdonságai túlnyomólag a keresztény szelleműnek nevezhető, modern műveltséggel bíró zsidóságot ékesítik. Az előbbinek világnézetei, érzelmei, táplálkozása, ruházata, eljárása rideg vallási szabályok szerint igazodik, és az azt hiszi, hogy lényegéből vetkeznék ki, ha életrendjének merev zárkózottságából kilépne, mert az felfogása szerint a lelki üdvéről való lemondást jelentené. Az képviseli a túlzott individualistikus haszonelvűség szellemét, a faji nemzetköziséget, a modorbeli szertelenségek visszataszító formáit, a faji és felekezeti türelmetlenséget, s többségre jutása esetén a tekintetnélküliség uralmát. Ez a rész az altruismusnak csupán családi és felekezeti válfaját ismeri. A nemzet homályos fogalom előtte, és ha a faji vonzódáson kivül netán más altruisticus közérzelmet még ismer, akkor ez csupán a nemzetközi humanismusban nyilatkozik meg. A nemzetté való tömörülést és a nemzeti életet az ilyen szellemi és lelki tulajdonok egyszerűen lehetetlenné teszik. És valamint ez az elem államot hajdan fenntartani nem tudott, úgy minden nemzeti államiságnak természeténél fogva később is halálos ellensége.

Mennyivel más, sőt mennyire ellentétes ezzel szemben az a zsidóság, mely így nyilatkozik: „Az egyes felekezetek szűk korlátain túl magasan felettünk él és tündököl az az erő, melynek hit a neve. Hit a szeretet megváltó hatalmában, a szenvedés lélekemelő erejében, hit az irgalomban és a jónak jutalmában. A kiben ez a hit nem él, az csak bitorolja az emberformát. A kiben pedig él, az, tartozzék bármely felekezethez, áhitattal tekint azon jelképekre, melyek jegyében kétezer év óta foly az örök ideál tusája a múló gyarlósá-

gokkal, az eszmének lankadást nem ismerő szentséges munkája. Van valami, a mi közös kincse minden jó embernek. Vannak megkeresztelt pogányok s vannak szelid emberszeretet megihlette olyan halandók is, a kiknek nem volt részök a kereszténység szentségében".[2] — Ha az ilyenek azután kijelentik s tettekkel, sőt egész életökkel bizonyítják, hogy gondolatban, nyelvben, érzésben és áldozatkészségben magyarok; ha tiltakoznak a mi nemzetünk közösségéből való kirekesztésnek még az eszméje ellen is: nemcsak vétket, hanem, a mi ily esetekben súlyosabb, nagy hibát követnénk el, ha őket Széchenyi szójárásával élve „nemzeti családunk" igazi tagjainak nem tekintenők. — Ha a nemzet az ő gondolatvilágukban is az, a mi a mienkben, t. i. a saját collectiv énünk; ha azt ők is előbbre teszik az egyéni énnél, a családnál, a hitfelekezetnél és az egész emberiségnél; az előbbieknél azért, mivel vele szemben igen kicsinyek, az utóbbinál pedig mivel oly nagy, hogy azt az egyes nem is fogadhatja szívébe, hanem a természet parancsai szerint annak képviselőjeként is a nemzetet imádja: akkor egyesüljünk velök társadalmunknak sikeresen csak együtt végezhető életérdekű nagy munkájára, a magyar társadalmi egységnek elsősorban a zsidókérdés — részre és egészre nézve egyaránt üdvös — megoldása által egyedül lehetséges megteremtésére. — Mint ezen egész művemben, itt is a legteljesebb elfogulatlanságra törekszem, és ez mondatja ki velem azt, hogy nekünk az uralkodó civilisatio szellemétől áthatott hazafias zsidóságra igen nagy szükségünk van. Nemzeti fejlődésünk oly szaggatott és egyoldalú volt, hogy sok a nemzet boldogulhatása szempontjából merőben nélkülözhetetlen functiónak egyes szervei társadalmunk hiányos organismusában annak valójából nem alakulhattak meg. Nemzeti jellegünk kijegeczedése ennek következtében nem volt egyenletes és részarányos.

Nagy szerencséről beszélhetünk, hogy ez, mint annyi más hasonló fejlődésü nemzetre, reánk nézve is nem vált végzetessé. Használjuk fel a jó sorsunk által még engedett időt és tőlünk telhetőleg pótolván a mulasztásokat, hozzuk helyre a multban elkövetett hibákat. A kereskedelem és a nagyipar, sőt

[2]) Budapesti Napló, 1902. évf. 31. szám.

most már a sajtó és a szellemi élet más szervei is hovatovább annál inkább a zsidók kezeibe kerülnek itt. — Ez nemcsak a zsidóság jeles tulajdonainak, hanem éppen oly, vagy talán még nagyobb mértékben a keresztény elemek rendkivüli gyengeségeinek tulajdonítandó. Ez a tünemény nem felekezeti és faji, hanem nemzeti szempontból lévén megitélendő, annyiban igen nagy baj, mert a rohamos átalakulás folytán maga után vonandja, — nem azt, hogy a nemzeti jelleg új vonásokkal gazdagszik, hanem, hogy meglevő becses alkatrészei is összetörnek és elvesznek, a mi államiságunk további fenntartása és emelése szempontjából pótolhatlan kár, sőt aggasztóan nagy veszély lenne. — A felvilágosult és általunk tényleg jobban, mint bárhol Európa keletén, assimilált zsidóságnak annyit adtunk, mint a mennyit a legelső nagy nemzetek kivételével sehol sem kapott. Tény azonban, hogy ők oly szolgálatot tettek már eddig is nekünk, mint a minőket ujabban egy másik népelem sem. — Az igazság nem sértheti az igazakat, mondta Széchenyi. Mi is bevallhatjuk, ha a valót nem akarjuk eltagadni, hogy Budapestnek kiépítésében, a magyar közgazdaságnak a tőkeinségtől való megmentésében, a nemzetközi culturális mozgalmakban való képviseltetésünk terén, a világot mozgató, különösen gyakorlati nagy eszméknek már foglalkozásuknál fogva körünkben való meghonosításáért, a korszerű fokozottabb törekvésnek versenyök által való, ha nem is elég nagy és elég tiszta jellegű, de nem megvetendő mérvű terjesztésében a felvilágosult, modern gondolkozású és hazafias zsidóságnak sokat köszönünk. — Mintha Berzeviczy Gergelynek az a mondása, hogy a zsidóságban rejlő közművelődési erőt nekünk fel nem használni óriási hiba lenne, igazolást nyerne, és mintha Széchenyinek saját maga által elmesélt az az álma valósult volna meg, mely szerint a zsidóság közreműködésével magas fokú közművelődés kezdett itt terjedni. Ő e látományában csak azért nem bízott, mivel a korabeli nem magyar nyelvű és érzelmű zsidóságtól féltette nemzetiségünket. Ma erre a Mózes-vallású magyarok részéről nincsen ok. De a velök való viszonyunkban egy nagy hiányt én még ma is észlelek. Igaz, hogy ennek nem inkább okai ők, mint vagyunk mi magunk. Az ő különállásuk még mindig sokkal nagyobb

és határozottabb, mint a minő megegyeztethető azzal a ténynyel, hogy a nemzet testének oly részei akarnak lenni, a mely már vér az ő véréből és hús az ő húsából. A nemzetbe való teljes beleolvadást ez a különállás káros módon akadályozza. Nagy hiba az ő részükről, hogy a keresztény társadalom elfogultságából annak fenntarthatására mintegy jogot látszanak formálni magunknak. De nagy hiba ennek részéről is, ha a nemzeti nagy érdekek szem elől tévesztése által a Mózes-vallású magyaroknak mint ilyeknek feltétlen odaadását a nemzeti ügy iránt bármiben is nehezíti. — Ennek a hiánynak eltüntetésére, és a még mutatkozó hézagnak nem áthidalása, hanem alapos kitöltése végett mind a két résznek, a nagy többségnek és a becses kisebbségnek is, meg kell tenni — és pedig mielőbb — a magáét. A többség legyen őszinte, s jóakarat által áthatott, igazságon alapuló méltányos követeléseinek kimondásában, s ha kell, azok némi donce violence-szal való alkalmazásában bátor. A kisebbség pedig éppen ott, a hol mint pótolhatatlan tényező a nemzetnek megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet, siessen áldozatkész, tökéletes, feltétlen beolvadásának kétségbe senki, egy jóhiszemű magyar által sem vonható bizonyítékait nyújtani. Az a követelés, hogy az egyoldalú nemzetközi érvényesülés hajlamairól szokjék le, hogy sikereinek kivívásában a nemzeti jövő minél aggálytalanabb alakulását tartsa mindig szemei előtt, nem több, mint méltányos. A faji elfogultságról a zsidóságnak le kell tennie. Az egymás támogatása igen szép erénye, de annak a nagy nemzeti érdekek cultusában természetes határai vannak. Valamit a felekezeti érzékenységéből is engednie kell. De viszont tény, hogy ezt mi is jobban kímélhetnők; feltéve, hogy hasonló türelemmel találkozunk a másik részről is.

Itt nem beszélhetni arról, hogy az erős többség legyen mindenekelőtt kíméletesebb, mert az erőt igen gyakran nem a szám képviseli; sőt nem egy esetben csakugyan a számszerű kisebbség az, mely becsesebb dolgokat adhat a többségnek. A zsidóság valóban magyar része a zsidóság zömével és a magyarsággal szemben nagy kisebbséget képez, és mégis tőle függ, hogy velünk együtt megnyerje a maga felekezetének többségét a magyar hazafiság részére és a nemzeti teljes kiépülés nagy horderejű munkájának. Attól függ, hogy

a maga erényeit minél tisztább és eszményibb alakban gyakorolva, azokat belevigye a magyar népjellegbe, és ezáltal annak a jövő s a világtörténeti jelentőségű feladatok követelményeihez mért tökélyesbülését mozdítsa elő. Oktatója lehetne a nemzetnek több életérdekű társadalmi functió helyes végzése tekintetében. Ezáltal nem is teremtene magának versenytársakat, mert hiszen a mily mértékben ezt sikeresen tenné, épp oly mértékben válnék szívesebben látott nemzettaggá más tereken, és boldogulását a nemzet testével való azonosulás minden irányban elősegítené. — Sokkal nagyobb és hasznosabb gondolat ez, semhogy mindkét oldalon létező s nem kicsinyelhető nehézségei előtt szabad volna meghátrálni. Mély meggyőződésem, hogy a magyarországi zsidókérdésnek más megoldása nincs, mint hogy a keresztény elemek megerősödése után a mi hazafias zsidóságunk, mint az egységes magyar nemzet szintén nemzeti alapon szervezkedett egyik felekezete, boldoguljon, s szerzett és szerzendő még nagyobb érdemeinek jutalmául köztiszteletet általános becsülést és tekintélyt vívjon ki magának.

Míg azonban ez nem következik be, addig a nemzet régibb és erejökben még meg nem fogyatkozott elemei együttesen öngyilkosságot, egyenként pedig árulást követnének el, ha — a hol ezt csak megtartani még képesek — a vezetést kiadják kezeikből. Áll ez úgy a társadalmi és közgazdasági téren, valamint a politikai életben egyaránt. E tudatnak fokozott erőfeszítésre kell hangolni és képesíteni mindenkit.

Lehetetlen e helyen a nemzet megerősödése czéljából mellőzhetetlen főbb közgazdasági és társadalmi teendőket egyenként elemeznem. Sokkal tüzetesebben és behatóbban tárgyalja ma azokat a sajtó, az egyleti tevékenység, sőt normális viszonyok közt, néha concrétebb módon, maga a törvényhozás is, mintsem én azt itt mellékesen tehetném. Sem az alsó osztályok gondozásának, sem az egyes termelési ágak fejlesztésének, sem azok minél teljesebb összhangjának problémája, sem társadalmunk és nemzetgazdaságunk egyéb, részben természetes, részben feltünően kóros jelensége, az agrársocialismus, a kivándorlás s a hánykódó népesedés bajainak aggasztó más tünetei nem kerülték el a legilletékesebb tényezők figyelmét, s nem nél-

Szó és tett.

külözik gondoskodását és ápoló kezét sem. Itt is csak az a baj, mint nálunk általában, hogy azok meggyógyítása, követelményeik kielégítése, vagy irányítása céljából szintén aránytalanul több szó esik, mint a mennyi tett hajtatik végre. Ekkép igazoljuk legújabbkori eljárásunkkal is Széchenyi azt a vádját, hogy a sok beszédtől nem érünk rá cselekedni. Pedig minden attól függ, hogy minő hatályt tudunk most igen gyakran felmerülő jó eszméink megvalósulásának biztosítani. Ez az, a mihez összes tapasztalásaink daczára aránylag igen rosszúl értünk. De azt nem is lehet egyszerűen megtanulni, mert e baj főoka a magyar népjelleg fogyatékosságában gyökerezik. Azért szükséges itt a magyar nemzeti jellem tökélyesbülésének kívánalmaival kissé gondosabban foglalkoznom.

Nemzeti jelleg ápolása.

A nemzeti jellegnek az egyes fajok jövője szempontjából való fontosságát már kiemeltem. Hangsúlyoztam, hogy az a külső életkörülmények huzamos behatásának örökletes, de a folytonos adaptatio által lassan, hanem szakadatlanúl módosuló eredménye. A népek egyéniségének alapvonásai azok gyermekkorában keletkeznek ugyan, de ifjú korukban még mindig nagyon bővülhetnek és gazdagodhatnak. Minél jobban halad és érik valamely nemzet ezután a természeti viszonyok befolyása mellett, annál nagyobb hatást gyakorolnak arra a szellemi és erkölcsi tényezők, melyek révén az eredeti népjelleg később is átalakulhat, s ezek és a faj-vegyülés folytán a benne rejlő erők teljes transformálódása is végbe mehet. Sőt manapság a polgárosult élet világszerte oly rohamosan ölt más jelleget, hogy e részben igaznak fogadható el az a nézet, mely szerint a mi azelőtt egy negyedszázad műve volt, az most egy pár év alatt köszönthet be. De ha a fajvegyülés mellett bizonyos módosulások lassabban érvényesülnek is, azok újabb irányai egy emberöltő alatt már szintén nagyon jól megfigyelhetők.

Mindebben nincs semmi, a mit meglepőnek lehetne mondani. A haladás és hanyatlás igen gyors lévén, a nemzetek külön létre való jogosultságának kidomborodása is előbb történik és változik ma, mint azelőtt. A külön nemzeti lét pedig éppen olyan tünemény az emberiség, mint az egyének értékesebbé, mélyebbé és önállóbbá alakulása a

nemzet szempontjából. A különbség e részben csak az, hogy míg a gyenge emberek a társadalomban annak egyetemlegessége folytán némi támogatásra találhatnak, addig a nemzetek egészen a maguk erejére és életösztöneire vannak utalva. A melyiknek ez ösztönei szerencsésen fejlődtek ki, az nemzeti létét megtartja, ellenben az erőre, vagy hajlamra nézve előnytelen fejlődésű nemzet egyszerűen ismét népiséggé válik, melyet más nemzetek szelleme mulhatatlanúl felbont. Az eredetiségéből, tehát valójából így kivetkőztetett tömeg azután más nemzetek által felszívatik, és azok tömegébe mint néptöredék hasonul át. Ez a dolgok fejlődésének természetes rendje. A mely nemzet tehát mint ilyen élni akar, annak a Széchenyi tanítása szerint is saját valójára nagy gondot kell fordítania. Az önálló és emelkedő nemzeti lét ennélfogva minden népiségben tiszteletreméltó tulajdonok jele. Mély értelme van tehát Széchenyi ezen szavainak: „Valóban Isten csodája, hogy a magyar nemzet a szláv, német és török elemek között oly sokáig küzdvén, magát fenntartani tudta, és az ember, kinek szive a maga helyén van, lehetetlen, hogy az oly nemzet iránt sympáthiát ne érezzen, mely századok óta ily körülmények közt szilárdsága által fenn tudta magát tartani".[1]

Maga az a tény, hogy annyi századon át különállásunkat, sőt államiságunkat is meg tudtuk őrizni, a magyar nemzeti jelleget igen becses kincsnek tünteti fel, melynek észszerű ápolása és gondos fejlesztése manapság is elsőrendű feladatunk. De a nemzeti jelleg nálunk nem csupán a faji jelleg alakjában jelentkezik, hanem a látszólag különböző fajokhoz tartozó népelemek is bírnak itt közös jellemvonásokkal, melyek részben a multnak fajvegyülési titkaiban, részint a huzamos kölcsönhatásban gyökereznek. Ilyen fajvegyülés és kölcsönhatás országunk népiségei között tíz század alatt szakadatlanúl ment és megy végbe ma is. Ehhez járul a társas életközösségre ható külső tényezők azonossága, a mi nagyon érthetővé teszi, hogy Magyarország a legkülönfélébb nyelveket beszélő egész lakosságának közös jellemvonásai vannak, melyeknél fogva azok minden más idegen

[1] Beszédek 361. l., továbbá: Politikai programm-töredékek 55. l.

népiségtől megkülönböztethetők. E mellett a külön nemzetiségek szemlélete természetesen árnyalatokat, sőt ellentéteket is tüntet fel. De ezek az egyes nemzetiségeken belül szintén észlelhetők.

Mindazáltal kétségtelen, hogy e hazában valamennyi faj közül, minden hibái és fogyatékosságai daczára egység, physikai és szellemi erő s befolyásoló képesség tekintetében magasan kiválik a magyar, a melylyel tehát, mint jegeczedési központtal, még annak is elsősorban kell számolnia, a kinek nem az ő külön nemzeti léte, hanem az általa alkotott államiság fennmaradása fekszik a szivén. — Nem hangsúlyozhatni ezt eléggé, mivel minden más irányú eljárás itt okvetlenül bomlásra vezetne. A hazai többi nemzetiségek a multban kétségkívül sokat adtak a magyarnak, de tőle eddig is határozottan többet kaptak, és daczára ennek, vagy talán nem kis részben azért mégis megmaradtak. A nem magyar ajkú nemzetiségek az itt egyedül elképzelhető egységes magyar államban való biztonságukat és a jövőben való megélhetést is tehát a nem aggressiv természetű magyar nemzeti jellegnek köszönhetik.

Újabban a nemzeti mozzanat a nemzetköziség fejlődése daczára folyton határozottabb tényezővé válik. Ennek magyarázata az egész emberiség szükségszerűleg belterjesebb életműködésében keresendő. A nemzeti érzés azonban olyan, mint minden életjelenség, tudniillik sokkal több helyen mutatkozik, mint a mennyin igazi fejlődési képessége is van. Ebből kettő következik az, hogy a nemzeti érzés iránt általában türelemmel kell viseltetni; de másodszor az is, hogy a nemzeti külön fejlődésre nem minden néptöredéknek és néptörpeségnek lévén természetes igénye, arra ezen elemeket nálunk is kíméletesen, hanem azért mégis hatályosan figyelmeztetni szükséges.

Nemzeti ideál.

És ez a Széchenyi idevágó felfogásának terjesztése által igen üdvös módon történhetik. Mert hisz ő a lehető legszilárdabb, legtermészetesebb és legjogosultabb alapra kívánta fektetni a magyar nemzetiség haladását, midőn azt az emberi nem javára és dicsőségére szolgáló tényezővé akarta emelni, és pedig oly mértékben, hogy ha majdan a mívelt világ bármely részében derék embert emlegetnek, a

hallgatók önkéntelenül is a magyarra gondoljanak. Ez a felfogás a multban fantasztikusnak tűnt fel, és azt a legnagyobb magyar egyéb különczködései egyikének tekintették azok is, a kik egyáltalán tudomást vettek róla. Sőt még ma is nem egy magát különben igen jó magyarnak tartó elmosolyodik ennek olvastára, mert annyira merésznek tűnik fel előtte ez a gondolat.

Pedig az életképes — főleg kis — nemzetnek voltaképp nem is volna szabad más eszménynyel bírni korunkban, mely a világgazdaság, a világműveltség és az emberi egyetemlegesség alakulásának, de nem kevésbbé a nemzeti érzés megszilárdulásának is kora. A nemzetköziség és a nemzetiség következetes kidomborodásának naponként észlelhető ez a párhuzamossága oly szükségszerűség, hogy annak épp ezért igen mély értelme van. Csak e mellett szünhetik meg minden ellentét a kettő között, csak vele tarthatók tiszteletben a nemzeti törekvések jogosult határai, s hozhatók összhangba a magunk és mások iránti gyakran ellentéteseknek látszó kötelességek. — Nem csupán a magyar faj, hanem minden itt lakó nemzetiség érdeke az egységes állam fennállását követeli. Már pedig ennek elengedhetlen feltétele a nemzeti társadalom épp úgy, mint a hogy a rendi társadalom nélkül annak idején nem állhatott volna fenn a rendi állam sem. A magyar nemzeti jellem nemes irányban való fejlődése tehát olyan követelmény, melynek semmiféle jogos érdeket nem sértő, általán üdvös nagy horderőt kell ez országban tulajdonítani.

A nemzeti jelleg ápolása így felfogva azonban nagy méretű átalakulást tesz szükségessé, melyben mindazáltal a becses alaptulajdonságoknak elveszni nem szabad.

Megközelitésének módjai.

A mi alapjellegünk nemesbülésének eléréséhez mindenek előtt szükséges, hogy annak lehetőségében erősen hinni tudjunk. A hit és skepsis korszakainak váltakozása jellemzi az emberi haladást, mely felfelé irányuló spiralis vonalban emelkedik. Annyi kétkedés után most tehát a jövő iránti bizalom és az alkotás korának kell bekövetkeznie e hazában. Széchenyivel együtt azért mélyen meg kell győződve lennünk arról, hogy „nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, és neki van fenntartva, hogy a nyugaton az uralaltáji keleti fajok polgá-

rosult képviselője legyen. "[1] — Ne engedjük ez okból sem a saját kishitűségünk, sem az idegen és ellenséges elemek által megtántoríttatni magunkat. Bizonyos öntiszteletre és önkíméletre van önbirálat közben is szükségünk, hogy a saját magunkban való hitet ne veszítsük el, mert az önkicsinylés sok esetben az elbizakodásnál is többet árt. A nagy hivatásunkba vetett hit és az a meggyőződés, hogy ennek betöltésére csupán saját valónk kifejtése által válhatunk képesekké, fogja a fajmagyarokban és a velünk érdekközösségben élő összes természetes barátainkban a nemzeti jellemképzés roppant horderejét köztudattá tenni, és az e végből elkerülhetetlen, különben aprólékosnak látszó, részletes munkásság fontosságát velünk kellőleg szem előtt tartatni. — Egyedül attól várhatjuk szívós kitartással való helyettesítését is mulékony lángra lobbanásban jelentkezni szokott lelkesedésünknek. — Öntudatos erkölcsi bátorságot ez öntend belénk, hogy megzavart és félszeg nemzeti fejlődésünk folytán keletkezett hibáinkat és hiányainkat magunk előtt minden vonakodás nélkül valljuk be, s azokat kijavítani és pótolni igyekezzünk. — Senki sem állapította meg ezeket oly részletességgel és találóan, mint gróf Széchenyi István. Ha kimerítő akarnék lenni, elő kellene itt adnom, a mit e részben irataiból a magyar jellem vezérszava alatt akadémiai munkámban összefoglaltam. Az ismétlések elkerülése végett azonban arra csupán hivatkozva, hangsúlyozom, hogy midőn a nemzeti jellem ápolásánál a helyes irány megállapításáról van szó, akkor az ő mélyreható, bölcs, szigorú és mégis szeretetteljes kritikáját e tekintetben figyelmen kívül hagyni nem szabad. E kritikában, melyet a lehető legnagyobb jóakarat és elfogulatlanság jellemez, midőn benne Széchenyi egész társadalom-bölcseletének szelleme megnyilatkozik, a megfigyelés ereje és mélysége valóban bámulatos. — De a mit ő a nemzetben gáncsol, az egyúttal mindig irányadás is részére. Megrovásai ennélfogva egyszersmind mély bölcseségen alapuló tanácsok, melyek a mult tévelygéseiből folyó tanulságokon nyugszanak. Midőn faját korholja, a lényegre és a formára, az erkölcsi törvényre és a mívelt modor köve-

[1] Zichy Antal: Széchenyi beszédei, 1871.

vetelményeire egyaránt megfelelő tekintettel van. — De a gyakran igen élesen megrótt nemzeti jellemben mindig feltalálja a jónak azt a magvát, mely a jövő iránti reménynyel tölti el őt. Igy például azt mondja: „Éppen ellenkezőleg a lengyelekkel, kik sok esetekben a legnagyobb barátságban jöttek össze országgyűléseken és hosszas vitatkozások után úgyszólván mindig harczban távoztak el egymástól: mi emígy jövünk az országgyűlésre, és bizony mondhatom, elég hosszasan játszuk a kutya-macska és a többi komédiát, de végre azután kibékülünk."[1] — Általánosságban tartott tanácsai viszont olyanok, hogy azokból mindenkinek ki kell érezni a kritikát. A legfőbb súlyt a belérték fejlesztésére és az önállóságra fektette. „Ne keressük mentőnket — mondá — egyebütt, mint saját személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben. Személyes tulajdonainkban mondom, mert nemzetnek erénye s felsőbbsége is csak annyiban van, a mennyiben lehetőleg sok egyes tagja ugyancsak férfiasan és szeplőtlenül tölti be a saját helyét."[2]

A nevelésről beszélve elmondta annak módját, hogy az egyes és nemzet miként juthat el a lelki függetlenség által a szabadsághoz; de azt is, hogy folytonos gyámkodás mellett mikké válnak a sors kegyeltjei. — A magyar fajt egyoldalú protegálással nem szabad elkényeztetni. Annak nem az legjobb barátja, a ki paradicsom-madarat csinál belőle, hanem a ki nevelés, fejlesztés, erősítés és nemesítés útján arra képesíti, hogy a saját lábán is megállani és haladni levén képes, fölénye által természetes hegemoniáját minden más fajjal szemben folyton megtarthassa itten. — Nem szereti az okosan faját, a ki az állam és társadalomtól a magyarság ügyének közvetlen előnyök nyújtása által való előmozdítását követeli. A nepotismus és a protectio, az u. n. sógorság, komaság és az egyoldalú kegyosztás csak az irígység a nélkül is elterjedt kórságát terjeszti, s egyfelől az erők elernyedését, másfelől a kajánságot, és a mint lehetségessé válik, az üldöztetést fokozza. Szerinte nem az érte hozandó áldozatok folytonos követelésére, hanem arra kell nevelni a

[1] Beszédei 325. l.
[2] U. o. 250. l.

magyart, a mit ő „érzékenyebb áldozatkészség"-nek nevez, és a mely főleg ebből áll: „Sokat tenni és kevésnek látszani; elől állni s mégis másnak adni elsőséget; a legtöbbet áldozni és a legkisebb köszönetet sem várni; szívünkben mélyen hordani a honért buzgó vért és nemcsak ajkainkon pengetni a hiú szót." Pedig szerinte „a magyarok betegsége mindig kérni valamit; akárcsak címet, vagy rendjelet is, de kérni folyton".[1]

A fennebb jelzett erények lehető megközelítése képezi előfeltételét a a társiasságnak, mely a nemzetek életképességének legfőbb ismerve. A közreműködéshez szükséges tulajdonokat, az önfegyelmezést, a fölény tiszteletét és elismerését, a jog- és kötelességérzetet s a felelősség élénk tudatát Széchenyi nem győzte eléggé ajánlani. A nemzet rokonszenvének irányát akarta megváltoztatni, hogy azt ne pazarolja az ügyes szemfényvesztőkre. Ellenkezőleg a józan számítást törekedett nemzeti jellemvonássá tenni. — De tudta, hogy ezek egyszerű ajánlgatása nem fog mélyebb nyomokat hagyni, azért magas czélokat tűzött ki a magyarnak, a ki csekély díjakért nem pályázik és nem embereli meg magát, ellenben a nagy pályabérért hallatlan erőfeszítésre képes. A létező és adott tényezőkkel számít tehát a nemzeti jellem fejlesztésére vonatkozó javaslataiban is, és lehetetlen dolgok után itt sem törekszik. — De a fokozatos haladás folytonosságát vitatja szükségesnek e részben is, és nem késik annak eszközeit, utait és módjait tüzetesen megjelölni. Ezek együtt jól átgondolt egészet képeznek, csak kellőleg meg kell azokat érteni. — Ő a nemzet nevelése czéljából az egész társadalmi életet egy nagy nemzeti iskolává akarta berendezni. Az eszményiséget a gyakorlatiassággal, a szépet a hasznossal, a nemzetit az emberivel a jellemképzés terén is párosítani óhajtotta, midőn ezeket mondta: „E földgömbön nem a jobb olvadoz az aljasban, de megfordítva. Minden nép, egyet sem véve ki, csak önmagában, t. i. fiaiban hordozza az élet s dicsőség, vagy a halál és szégyen csíráját."[2]

[1] Irott naplói 1826. szeptember haváből.
[2] Beszédei 250. l.

„Azt akarjuk: hogy nemzetünk lassankint, bár számra kicsiny, de mégis azon nemzetek sorsát érje el egykor, melyek az emberiség évkönyveiben, mint olyanok ragyognak, kiknél több volt a lélek, mint az állatiság.[1] De a nemzetnek regenerativ működésében többet mozdít elő a szerény méh és a munkás hangya, mint a sok szópompa, meg a nagy lelkesedési zaj."[2] „Remélni akarjuk, hogy azon gyermek-hazafiak száma, a kik minden fennállót megunván, mindent csak kezdeni, de végezni semmit sem tudnak, napról napra kevesedni fog."[3] — Külön könyvet lehetne írni arról, hogy Széchenyi miként akarta a magyar jellem létező alapvonásait erősíteni, átalakítani és nemesíteni. Mindenikben talált valami felhasználhatót, és céltudatosan kívánta azt tovább fejleszteni. „Van valami indestructibilis ebben a keleti fajban, a mit fel kell használni jövője érdekében, a mely új korszakot képezvén, új modort kiván."[4]

Hanem azért fennen hirdeti, hogy valónkat soha sem szabad levetkőzni. Ellenkezőleg mindent: irodalmat, tudományt, művészetet, gazdálkodást és alkotmányt is annak a szolgálatába kell hajtani. A magyar nemzet jelleme pedig hozassék összhangba a nagy természet változatlan örök törvényeivel. A nyelv, a nemzet valójának leghívebb kifejezése, azért szent kincsnek tekintendő. Ahhoz minden magyar embernek úgy kell ragoszkodni, mint életéhez, a mit következő szavai fejeznek ki: „Embernek, bárminő koronát viseljen is fején, reám hatása soha sem volt, soha sem lesz. Bezárhat, fejemet vétetheti, de lelkemet le nem alázhatja, s azt, hogy magyar lenni megszünjek, nem teheti, mert nyelvemet Istentől vettem és csak Istennek adom a halálban."

Ezt a kincsünket azonban nem becsüljük meg eléggé ma sem, mert azt most már kevésbbé köz-, mint magánéletünk minden viszonyai között nem ápoljuk kellőleg. Elég legyen ennek bizonyítása végett utalni arra, hogy miként rontják meg a magyar nyelvérzékét idegen dajkák, bonne-ok és nevelőnők által már a gyermekeknél. A magyar nyelvet a társadalom hanyagul beszéli, a sajtó germanismusokkal

[1] Beszédei 284. l.
[2] U. o. 256. l.
[3] U. o. 479. l.
[4] U. o. 543. l.

telítve írja, a tudomány és a hivatal általában hallatlan módon rongálja és ékteleníti. A magyar nők, az anyanyelv természetes oktatói, igen jelentékeny részének keblét még korántsem hatja át az oly nemzeti szellem, melyben a jövő nemzedékek kívánatos irányú fejlődése tekintetében meg lehetnénk nyugodva. A nagy nemzeti szükségek iránti fogékonyság az anyákban napjainkban sem elég élénk, és fájdalom sok irányban még ma is áll, a mit Széchenyi a maga korában többször hangoztatott, mondván, hogy „a magyar nemzet hölgyeinek fagyos közönye folytán gyakorlatilag voltaképp nőtelen".

A nemzeti jellem ápolása, nemesedése és finomodása terén sokkal nagyobb eredményeket mutathatnánk fel, ha a nőnevelést egészen és valóban észszerű nemzeti alapokra tudnók fektetni. Ez jövőnknek oly biztos záloga lenne, hogy azt ma sem lehet elég erélyesen hangoztatni és követelni. Erre is alkalmazható Széchenyinek az a mondása, hogy a nemzetiesedés terén csak a való győzhet, mivel az anyagi győzelem magában nem diadal, csak elnyomás.

Ennélfogva a nemzeti jelleg ápolásának és fejlesztésének eszközévé kell tennünk mindent, hogy annak nemesbülése a közműveltség teljes átértése és biztonságban élvezhetése által szebbé, kellemesebbé tegye az életet, és így az összetartozás érzetét, tehát a nemzet tömörségét is fokozza közöttünk. „Nem a folyók, hegyek és tengerek természetes határai az országoknak, mivel manapság azok a közlekedésnek mindmegannyi hídjaivá válhatnak, hanem a nyelvek és, hozzáteszem, főleg az együttérzés a nemzetnek igazi védfalai".[1] Ezt az együttérzést a kiválóan nemes emberi tulajdonok tömeges jelentkezése minden népnél hatalmasan fokozza. „Szerencsések az emberiség azon nemzetei, melyek sajátságaikat híven ápolják és a soha nem változó valónak lépcsőin emelkedtek magasabbra, mert azoktól nem marad el a tartós nemzeti közdicsőség és közboldogság; míg az elzagyvásult népek, jóllehet ezek is fel felvergődhetnek valamelyes jobblétre, csakhamar ismét örök enyészetbe dűlnek, s még csak egy húr sem lesz, mely éneküktől kisérve zengené, hogy valaha léteztek. De szerencsések azért is, mert régi ereklyéiket imádva

[1] Beszédei 232; Világ 505.

tisztelik, és a hol tiszteletre méltó nincs, oda olyant állítanak, s így nemzeti zománczukat védve csak a szépnek és valónak emelnek oltárt."[1]

Azonban semmi sem annyira sarkalata Széchenyi nemzeti politikájának, mint az az elve, hogy minél több jó eszme kellő sorrendban, de még idejekorán a megvalósulás útjára terelendő. Ezt a gyakorlati érzéket akarta ő fajában uralkodó nemzeti jellemvonássá tenni. Az önálló gondolkozásra való képességet is azért törekedett emelni a magyarban, hogy ez a körülötte lévő természetet és összes viszonyait jól megfigyelni, helyesen felfogni és azokat minél okosabb számítással felhasználni tudja. Ettől várta a magyar jellegű cultura kibontakozását, mert hiszen az igazi nemzeti közműveltség semmi más, mint a nép benső természetének minden irányú külső megvalósulása.

Az ilyen önműködés alapjából eredt saját cultura nélkül a nemzeti különállást egyfelől soha sem lehet biztosítottnak tekinteni, de az másfelől minden gyengébb és kevésbbé összhangzatos lelkületű szomszédos népekre vonatkozó hatással is bir.

Világosan következik ebből, hogy a magyar nemzetnek igen nagy munkát kell culturájának kiépíthetése végett folytatni, és el kell követnünk mindent, hogy a külföldi példák ne majmolásra, hanem csak igazán czélszerű, sikerbiztosításra alkalmas, valóban belterjes gondolkozásra s önálló törekvésre indítsanak bennünket. Így kell felfogni a Széchenyi eszményét, melyet jövendőbeli nemzetéről alkotott megának. Erre azt mondani, hogy ez az eszmény nem magyaros, és hogy felfogása sem gyökeredzik a valóban, annyi mint a tényeket és azok követelményeit félreismerni, és bevallani azt, hogy a nemzetek boldogulásának feltételeibe való belátás képességével nem birunk. — Széchenyi eszményi magyarsága semmi egyéb, mint a nemzet legbensőbb, sőt legtitkosabb, de csak feltételesen jogosult aspirátióinak kijegeczesedése. Az ő szelleme a magyar nemzeti törekvések tisztult logikája. — Nem kivánt ő lehetetlen dolgokat, csak azt követelte, hogy a távolabb előttünk fekvő szebb jövő felé okosan és

[1] Pesti por és sár 126—127. l.

következetesen haladjunk. Meg volt arról győződve, hogy a magyar csupán mint kiváló nemzet élhet meg, azzá pedig egyedül a természetes alapon mozgó idealis haladás útján válhatik. Az volt hite, hogy fajunk alaptulajdonai olyanok, melyek segélyével abból a szeretet, igazság, az ész és józan természetesség, az izlés kultusza, s a jó szokások és minden fajú tisztátalanságnak utálata által[1] egy Istennek tetsző, embereknek kedves és mindenkire nézve vonzó nemzetet lehet képezni. Azért, ha az a természet törvényeit folyton szemei előtt tartván, igyekvő lesz türelmetlenség, határozott elhamarkodás és igazságtalanság, éber idegesség, mérsékelt gyengeség, előrelátó aggodalmasság, lelkes lobbanékonyság, reális szívtelenség, jószámító az eszményiség levetkezése — és nagy célokat szem előtt tartó ábrándozás nélkül : akkor boldogulása nem leend más, mint egyszerű következménye és jutalma el nem vitatható érdemeinek.

Képeseknek kell lennünk a világegyetem legfőbb követelményéhez, a haladás kényszerüségéhez való alkalmazkodásra, és pedig nemzeti sajátságaink megtartása, ápolása és fejlesztése mellett. Azonban szerinte legyünk meggyőződve, hogy valamint nincs a magyarnak őszintébb jóakarója széles e világon, mint önmaga, úgy nem lehet önmagánál nagyobb ellensége sem, mivel minden idegenektől jövő támadás most még csak nevelné erejét. Mi egyedül magunkban találhatjuk fel a nemzeti megerősödés rugóit. Azok felhasználásának szándéka kézfogásra int, megsértésük pedig jövőnket veszélylyel fenyegeti, mert ez esetben „nemcsak nem virúl fölöttünk többé élet, de még végünk sem lesz dícsteljes."[2]

Szervezkedés.

A haladás magunkban rejlő rúgóinak felhasználására irányuló okos kézfogás pedig semmi más, mint a nemzet czélszerű szervezkedése. Széchenyi ennek proclamálásával kezdte és ennek szánt önfeláldozásával végezte reformatori pályáját. Nem szünt meg hirdetni soha, hogy mivel helyzetünk súlyosabb, erőnk pedig csekélyebb, és így nekünk sok minden hasonlíthatlanul nehezebb, mint más nemzeteknek, azért jobban kell egymás mellé állani, hogy igazán vállvetve

1 Pesti por és sár 9. l.
2 Beszédei 518. l.

dolgozhassunk. Az ő tanításai szerint az a nemzet, mely erre tényleg képes, a mieinknél nagyobb bajok közepett sem volna elveszve, mivel így a nagy romlásból is kiemelkedhetik, teljesen szétszórt részei is tömöríthetők és a legidegenebb elemeket is összeolvaszthatja.

A népek sorsát gyermekkorukban magasb hatalmak intézik, de az öntudatra jutott nemzetnek önmagának kell a neki való utakat feltalálni és követni. Ehhez pedig helyes beosztás, rendszer és szervezet szükséges. Különösen megszívlelendő ez ma, midőn a nemzeti létet közvetlenül fenyegető pusztulás nem ötlik szemünkbe, és így sokan a biztonság illusióiba ringatják magukat. Szerinte „nincs veszélyesebb állapot, mint a félig nyert csata, minthogy lankadást szül, és a biztosnak vélt sáncz megett nem ritkán még az olyan lelkesebb is elszunnyad, a kit a csatatéren, a síkon sohasem érne álom".[1] „Az előtt messze valánk a jobb rendtől, most azonban annyira haladtunk, hogy arról tanácskozhatunk: miképp kell egyetmást tökéletesebb kifejtésre bírni".[2] „Most töméntelen hasznok kiállítására úgyszólván nincs egyéb hátra, mint a felébredés, akarat, egyesülés, az ásó és kapa".[3] Azonban ma is áll, hogy „egy ember semmi, a széthúzó sokaság még kevesebb, és csak az egysoron állók tömege valami".[4]

Az egész nemzet társitása.

A teendők halmazában rendet tartani, a létező erőket e végből helyesen elosztani, a hiányzókat megszerezni és pótolni, a követendő irányt helyesen megállapítani, és a rajta való haladást állandóan megfigyelni: sem az egyes, sem a szűkkörű és hézagos társulás nem képes. Egy egész nemzet társítása pedig az észszerű közreműködés czéljaira, a minden osztályának és abban minden rétegének való munka kiosztása és egyesítése, az összhang megteremtése és fenntartása: óriási feladat. Ezt még mi nem oldottuk meg egészen, és részleg is sok tekintetben helytelenül. Nincs ennek nyomatékosabb bizonyítéka, mint a szervezetlenség és rossz szervezetek által előidézett bajok tömegében

[1] Beszédei, 476 l.
[2] Pesti Por és Sár 16 l.
[3] Pesti Por és Sár 32 l.
[4] U. o. 31 l.

jelentkező bajok élesen elítélő bírálata. — Nem vádolom ezért a nemzet zömét, sőt vezető osztályainak is javára, illetve mentségére tudandó be összes köz- és magánviszonyainknak az az óriási ütemben történő változása, melyekhez eddigi gyenge iskolázottságunk folytán nem tudunk elég gyorsan és okosan alkalmazkodni. — Ez a hiány még elsőrangú nagy tehetségeink legtöbbjénél is feltalálható. Fényes tulajdonaik és jóhiszeműségök mellett csak az megyarázza meg, hogy rendszerint alig említésre méltó eredménynyel végzik pályájukat. Pedig dolgoznak, vagy legalább kínlódnak eleget. Törekvésük közben többet szenvednek, mint más nemzetek nagy képességekkel megáldott fiai. De sikerök a magán- és a közéletben vajmi csekély. Gyakran tekintélyüket is elvesztik, a mint általában a tekintélyek kora nálunk a mai, már nem is demokraticus haladás, hanem sok irányban anarchikus rohanás közben, úgylátszik, hosszabb időrel ejárt. Minek tulajdonítható ez?

A mi nemzeti megujhodásunkat akadályozó okok mélyebben rejlenek, és szerintem azok legfőbbike a dolgok lényegének és az emberek benső értékének nem kellő megbecsülésében, ennélfogva ez utóbbi fejlesztésének elhanyagolásában keresendő. A társulás hiányossága is erre viendő vissza Még ma is áll, a mit Széchenyi mondott, hogy „ez ország sohasem volt koncentrálva; atyáink jeles intézményeink mellett is egy eszmében sohasem forrtak össze, ezért egyik jobbra, a másik balra húzott".[1] Korunkban is óva kell inteni a közélet embereit attól, a mi a helyes alapon való szervezkedést szintén nagy mértékben akadályozza: a népszerűség hamis utakon való keresésétől. „Fel kell hagynunk mindazon violentiákkal, melyekkel sokan popularitást vadásznak, vagy jobban mondva: meg kell szűntetnünk a popularitásért való licitatiót violentiák által, mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, minthogy a túlságok tőszomszédok".[2]

A közszolgálat a dolog természete szerint áldozat, azért nem szabad azt az egyéni boldogulás terének tekinteni. De a közszolgálat alkalmai nemcsak a törvényhozás termében s

[1] Beszédei, 212 l.
[2] U. o. 185 l.

az állam és törvényhatóságok hivatalaiban kinálkoznak, hanem annak a társadalmi élet és az irodalom is épp oly fontos tere. Az ilyen szellemű közszolgálathoz, annak megértéséhez, követeléséhez és méltánylásához kell szoktatni a közvéleményt, hogy valóban alkalmas mértéket adjunk a kezébe. A kik ezt megteszik, és ebben a szellemben haladva, a bírálatot nem fájlalják, sőt kikérik maguknak, azok a szavak kultusza helyett meghonosíthatják a tettek általános megbecsülését nálunk is. A hatalomért folytatott ádáz tusa, a bizalmi állások utáni lealázó futkosás így csökkenni fog, és lassanként a valóban dolgozni akaró és képes emberek kezébe mehet át a vezetés. Mennyi hamis becsvágyat lehet ekkép leszorítani arról e térről, mely a nemes ambitióknak lesz megnyitható. — De ennek az eljárásnak előbb a szellemét kell elsajátítanunk. Attól áthatva aztán semmi sem lesz természetesebb, mint az, hogy a közügyeket intézők a helyek betöltésénél egy téren sem fogják a folyton alkalmatlankodó tolakodók és kapaszkodók által félrevezettetni, vagy megfélemlíttetni magukat, hanem ezeknek az útból való elhárításával valóságos tanulmányt folytatandnak a végből, hogy az alkalmas tehetségeket s a kellő készültséget feltalálják és megnyerjék. Azok ily körülmények közt később ápolás nélkül is valósággal szabadon nőnének és szaporodnának. A benső érték ez a megbecsülése közvetlen haszna mellett oly hangulatot teremtene, melynek hatása alatt egyedül fejlődhetik ki az állam és társadalom czélszerű szervezete. A mai haladás tempója mellett minden szakmában elegendő számmal gyorsan lennének oly gyakorlati szakembereink is, a kiknek jelenleg sok irányban érzékeny hijával vagyunk még.

A társadalom plasticus gyarapodását kell tehát mindenekfelett megindítani, és akkor az államnak sok mindenről nem kellene majd, oly tüzetesen gondoskodni, mint ma. — A gazdasági hazafiságot sem lenne szükséges ekkor annyit hangoztatni, mert az érdekek tudata és mindjobban kidomborodó solidaritása természetes nyomásával maga teremtené meg azt a közgazdasági szervezetet, mely neki a legjobban megfelel. — Az emberszeretet sem egyszerűen az irgalomban áll, és Széchenyi bölcs mondását ne téveszszük szem elől, mely szerint felebarátaink és honfitársainknak akkor

A társiasság szellemének terjesztése.

teszszük a legnagyobb szolgálatot, ha arra tanítjuk meg őket, hogy saját erejökből miként boldogulhatnak. Ez az a tisztult kereszténység is, melyről ő azt mondta, hogy az nem érzelmi, hanem értelmi jelenség. Ezt a keresztény civilisatiót terjesztjük tehát akkor, midőn jószívünket is a jó fő által kormányozhatjuk. Ekkor magunk szintén nemesbülünk és belbecsben gazdagszunk, de a legdrágább kincsekkel gazdagítjuk az országot is. Csak ezekkel bírva válhatik nagykorúvá e nemzet, mely azután a saját sorsának intézését bizonyára nem fogja többé senkinek sem átengedni, hanem, azt minden esélytől mentesítendő, a maga kezében tartandja folyton. Ha egyszer idáig tudunk majd eljutni, akkor úgyszólván összes nemzeti hátrálékainkat csakhamar elintézhetjük. És mint elmaradottaknak vigaszul szolgálhat nekünk is, „hogy mintegy aratásnál foghatjuk meg a többi nemzeteket, s a mások tapasztalatait hasznunkra fordíthatjuk".[1]

A társadalmi szervezkedés azonban nem az egyleti élet túltengését jelenti, mely mellett komolyan és sikeresen nem dolgozhatik senki sem; a helyes idő- és feladatbeosztás annak a valódi lelke. De hogy mennyi e részben még a teendő másutt is, bizonyítja az a tény, hogy a mívelt nyugat felfogása szerint csak az okos, egészséges társulási szellem érvényesülése mellett van kilátás oly nagy és állandó bajok enyhülésére is, a minő pl. a gümőkór félelmes terjedése a mívelt emberiség keblében. A betegek elszigetelése, azoknak bizonyos csekély tartózkodása olyasmitől, a mi nekik nem árt, a köznek pedig kiszámíthatatlan mértékben használ, nyújt egyedül reményt arra, hogy e részben javulás fog beállani. A szövetkezés mellett ez okból az egyének oly átalakulása is szükséges, melynél fogva az egészre való tekintet azok második természetévé válik. Ennek fejében a társadalom is egyre fokozottabb mértékben gondoskodnék egyes gyenge részeinek — ezek önálló fejlődését nem akadályozó — támogatásáról. — Egész újkori haladásunk nyitja tehát nem lehet más, mint a társadalmi egyetemlegesség minél teljesebb megvalósulása. Világosan állhat így előttünk is, hogy minő feladataink vannak az állami és társadalmi munkafelosztás tekin-

[1] Széchenyi beszédei, 224 l.

tetében. Ezen munkamegosztás alkalmával minden teendőre nézve legelőbb is az a kérdés döntendő el, hogy azt a legkevesebb áldozat mellett, és így az egésznek legnagyobb hasznával melyik nagy tényező végezheti. — Az állam és társadalom viszonya nálunk azelőtt olyan volt, hogy az elsőt valósággal ez utóbbinak kellett újból megteremteni. Ma ellenben az állam erősebb; de éppen azért ennek kötelessége a helyes arányú közreműködés megteremtése végett állandóan nagyszabású társadalmi politikát folytatni: azaz törvényhozása, kormányzata, közigazgatása, sőt még gyámkodása s az egyéni és osztályérdekek ápolása által is a társadalmi tényezők megerősödését és önállásulását igyekezzék előmozdítani.

De a kezdeményezés kötelessége e végből éppen olyan mértékben terheli a társadalom felső osztályait is. Ezek sem vonhatják ki magukat az észszerűbb irányba való térés és terelés munkája alól. Nagy felelősség terheli e részben a felsőbb osztályok különösen független elemeit a nemzet sorsának alakulása miatt. Közbelépésök mulhatatlanul szükséges, mert miként minden nemzetben, úgy nálunk is vannak jó és rossz áramlatok, melyek erősödése, vagy gyengülése attól függ, hogy a külviszonyok behatása mellett a társadalom természetes vezető elemei milyen állást foglalnak el velök szemben. Manapság a nemzetben rejlő jóindulatok feltétlenül hátrányos helyzete állapítható meg; azok tehát igen erős gyámolításra szorultak. De ebben a vezető tényezőknek eleinte nagy kisebbsége is hathatósan részesítheti azokat, mivel a jó, értelmes és kitartó elemek tömörülve, a bennök rejlő igazság roppant erejénél fogva óriási erkölcsi hatalmat képviselhetnek. Az, hogy erre egyelőre csak kevesen szánják el magukat, nem ok a Széchenyi szellemében való activ társadalmi vezetés elhanyagolására.

Széchenyi középpártjának eszméje.

A politikai szervezkedés tekintetében nem a napi szükségek szempontjából írott jelen munkámban a mai pártok kereteinek és irányainak bírálatára nem terjeszkedhetem ki. De azt hiszem, a kellő határokon nem lépek túl, ha itt különösen hangsúlyozom, hogy Széchenyinek a „Középpárt" alakítására vonatkozó felfogása szerintem ma sem tartható elavúltnak.

Hazánkban a gondos ápolást és kíméletet igénylő al-

kotmányos viszonyok mellett a parlamentarismus egészséges tovább fejlesztése, a mint ezt a lefolyt három és fél évtized tapasztalatai is bizonyítják, a pártok váltakozó rendszere alapján lehetetlen. Nagyon megközelíthető ez azonban úgy, hogy az erősbödő társadalom alapján majdan egy olyan párt alakúl, mely minden tekintetben lehetőleg független elemekből állván, arra törekszik, hogy a nemzet nagy érdekei szempontjából hagyományossá válandó nagyszabású nemzeti politikát okosan és lépésről lépésre haladva valósítsa meg. Ennek czélját nem képezheti csupán a jelen állami u. n. szükségszerűségek ellátása, hanem az által e mellett a jövendőbeli nemzeti haladás és erősödés tekintetei is folyton szem előtt volnának tartandók. Az, a mit egyik nem régen elhúnyt híres politikusunk úgy fejezett ki, hogy mi alkotmányos kormányzatunk körében úgyszólván csak a közvetlen sikerre szóló, rövid lejáratú váltókkal dolgozunk, egyszerűen kifejezve nem más, mint hogy a szilárdabb alapot nemzeti politikánk részére sokkal kevesebb gondozásban részesítjük, mint kellene.

A gyakorlati politika csinálása közben a feladatok e téren néha mereven összeütköznek egymással. Ily esetekben a középpártnak mindig a nagy nemzeti érdekek állandó képviselete mellett kellene maradni. Ebből az következik, hogy az ilyen középpárt coalitio útján szabatosan megállapított feltételek mellett a kormányzásban ugyan szintén részt vehet koronként; de a mint a jelzett összeütközés bármily okból nagyobb mérvben fordúlna elő, rögtön a kormányzat tárgyilagos ellenőrjének állására vonulna vissza. Egészen concrét módon meg tudnám okolni, hogy ez a mi viszonyaink között a legczélszerűbb alakja lenne a parlamentarismusnak, és hogy egy állandóan fennmaradó középpárt nemcsak ennek, hanem vele együtt a nemzeti politikai iránynak is a leghatékonyabb biztosítékát képezné. Az ily alakulat keletkezése és fenntartása azonban az önállóbb és függetlenebb társadalmi elemeknek nagyobb erejét és számát tételezi fel, mint a minőkkel és mennyivel jelenleg rendelkezünk. De ez csak egy okkal több, hogy a társadalmi erősödés minden útját és módját használjuk fel.

Ez a kapcsolat élénken állott a Széchenyi szemei előtt

is. Annak mindig szorosabbra fűzésétől remélte ő azt, hogy a magyarság, mint valódi nemzet, mindenre képes, és annak semmiféle észszerű politikai vállalkozás sem lesz majdan lehetetlen. Azért kezdte ő reformjait kizárólag a társadalmi téren, és csak később vette igénybe az akkor idegen kezekben volt állami hatalmat. Azonban ezt is úgy tette, hogy a magyar társadalom csak bizonyos támaszt nyerjen benne, de ne bizakodjék arra teljesen.

És ez utóbbi felfogás nagyban és egészben véve ma is a leghelyesebb. A mi állami életünk jelenleg már oly terhes épület, melynek csak fennmaradása is, annál inkább tökéletes kiépítése, társadalmi és nemzetgazdasági alapjainak folytonos és lehetőleg nagymérvű szilárdítását mulhatatlanná teszi.

A régi épületek egyre-másra düledeznek Itáliában, mert alapjaik elporladtak. Hollandiának fennmaradása nemcsak épületei alapjainak, hanem területe legnagyobb részeinek is vízmentesítésétől függ. Hasonló módon kell nekünk politikai és nemzeti életünk részint rozzant, részint süppedékes fundamentumát értelmi és erkölcsi eszközökkel folyton alagcsövezni és ellentállóbbá tenni. Erre pedig semmi sem oly alkalmas, mint az állandóan ható és működő, s lélektani és tapasztalati alapon kifejtendő nagyszabású társadalmi politika. Nagy szabású társadalmi politika.

Mélyen meg vagyok arról győződve, hogy látván megrögzött bajait, melyeket elemi részeinek nagy többsége nem vesz elég komolyan, és látván ennélfogva azt a lanyhaságot, melylyel gyógyításához fognak, a magyar nemzet, ha mint egy nagy személy beszélni tudna, akkor így szólna a maga alkatelemeihez: „Tömörüljetek és óvjátok meg az enyészethez vezető hanyatlástól. Ne várjatok természetfeletti, vagy idegen segítségre, hanem lássatok magatok, minden kezeitek ügyében fekvő eszközzel, a dologhoz. Ne egyenként akarjatok gazdagok, boldogok, híresek és dicsők lenni, hanem együtt és általam, s ne csak most, hanem utódaitokban is örökké. Álljatok össze, tegyetek félre minden kétkedést, bízzatok szent feladatotok sikerében, mert a hol ketten-hárman egybegyűltök az én nevemben, egész hatalommal én is ott leszek veletek.“

És a nemzet, nem ugyan emberi szavakkal, hanem em-

berfeletti szenvedéseivel és az egész valójában megnyilatkozó s minden értelmes magyar által érthető aspiratióival tényleg ezt mondja. Én úgy tapasztaltam, hogy e szózatát sokan értik is nálunk. Nagyszámú jóakarattal telt, a hazáért és nemzete jövőjéért aggódó s gondolkozni, dolgozni és áldozni hajlandó ember van elszórva, egymást nem, vagy alig ismerve és nem támogatva ebben az országban. Mennyi kitűnő, de parlagon heverő tehetség és erő, mennyi hűség és szeretet a nemzet iránt vész így el teljesen?! Mily mértékben fokozódnának mindezek, ha kölcsönhatásba léphetnének egymással, s ha a nemzet legjobbjai bonthatatlan szent szövetségbe állanának össze?

Az ily szövetségben megnyilatkozhatnék a nemzet lelkiismerete. Az becsületének igazi védpaizsává, szellemének, esengéseinek és vágyainak letéteményezésévé válhatnék. Irányt adhatna a tétovázóknak, hitet önthetne a kétkedőkbe, nyugodtsággal tölthetné el a türelmetleneket, s mérsékelné a lázas törekvésüeket; a nemzeti életérdekeinket vivő hajónak pedig súlypontját oda helyezné át, a hol annak lennie kell, az öntudatos, kiváló, önmagával és feladataival tisztába jött magyar társadalomba.

A csodákat a tudomány emlőjén táplálkozó jelen nemzedék ma nem tartja lehetségeseknek. És az ily liga mégis csodákat mívelne, mert feltámasztaná gróf Széchenyi Istvánt, azt a providentialis férfiut, kihez hasonló látnokot csak kevés nemzetnek adott a Gondviselés. Megcsinálná azt, hogy minden földi alkatrészétől megtisztúlva, a maga egész nagy valójával jelennék meg közöttünk, és mindazt pótolhatná, a mit életében az ő korabeli viszonyok miatt nem végezhetett be. Intene, óvna, útbaigazítana s oly szavakat intézne hozzánk, melyeket a mostani nemzedék jobban érthetne meg, mint a korábbi. A nagy természet örök törvényeit, a mint azok a nemzetek életfolyásában nyílvánulnak, megmagyarázná. Lelkének melege, lángeszének fénye folyton áradna egész nemzetére. Fennkölt emberies fajszeretete átvinné egész közéletünkbe azt az összhangot, mely állítása szerint is a józan természetbölcselet, a tisztult kereszténység és az ő országlási rendszere között létezik. Az egységes nemzeti felfogás a magyar államiság fokozatos és biztos fejlődésének követel-

ményeivel egyensúlyba helyezkednék. Számtalan nemzetiségi s felekezeti ellentétet békítene ki, és a mellőzhetetlen küzdelmeket is a békülékenység szellemével hatná át. Új, eddig nem létezett vonásokkal gazdagítaná a nemzeti jellemet, a nélkül, hogy annak becses alaptulajdonai eltűnnének. Megmutatná, hogy ész, nemzeti érzés, szellemi s erkölcsi erő és egységes akarat a kis nemzetet is nagyon becsessé teheti az egész emberiségre nézve.

Midőn tehát abbeli ígéretemet, mely szerint megmondandom, hogy mily feltételek mellett és minő módon lehetne a Széchenyi szellemét uralkodóvá tenni, munkám végén teljesíteni akarom, annak ezt a második felét néhány szóval leghelyesebben úgy válthatom be, ha röviden ajánlom, hogy a jelzett czélok elérése végett alakítsunk egy megfelelőleg szervezendő Széchenyi-ligát. Széchenyi-liga.

Ennek szerkezetét tüzetesen itt nem adhatom elő, habár nem csupán alapvonásaival, de főbb részleteivel is tökéletesen tisztában vagyok. Azonban az egyletekkel való nemzetboldogítás annyira elterjedt az utóbbi időben, hogy látszólag már nálunk is elkoptatott eszmén nyugvó javaslatomat kissé mégis összerűbben kell bemutatnom.

A Széchenyi szelleme által áthatott oly független, nem kapaszkodó, tisztult világnézetű és névtelen hősiességgel telt férfiak tömörülését tartom itt szem előtt, a kik azon szellem hű és odaadó képviseletével járó fáradságra az állásukból, ismereteikből, vagyoni helyzetükből folyó erkölcsi kötelességérzet által vezettetve szívesen határozzák el magukat. Ennek a ligának kettős czélja lenne: a tagokat a folytonos kölcsönös érintkezés által is megerősíteni a közügyek minden faja iránti odaadásban, szóval a Széchenyi szellemében; továbbá eszközül szolgálna arra, hogy ez a szellem kifelé is mennél jobban terjedjen. — Az első czél szempontjából társadalmi és magánéletünk nem közönséges nehézségei között még a legjobbaknak is szükségük van a polgári erényben való folytonos gyakorlatra. Mennyi gúny, kicsinylés és frivolság nyílvánúl ez országban minden eszményibb törekvéssel szemben. Hányan vannak, a kik egyedül állva, azoknak csúfolódásait és maró lúgját el tudják viselni, a kik önös czéljaik elérésének ezen szellemben akadályát látják, vagy ma-

guktól akármilynemű nagyobb kellemetlenségeket elhárítani nagyon is hajlandók. Tömörülve ellenben ugyanazok az erkölcsi jónak mesésen fokozódó hatalmát tudnák kifejteni. Számos igen sok finom árnyalattal bíró fontos kérdés volna valóban czélszerű társadalmi politikánk terén előzetesen is, később is folyton tisztázandó. A széles látkörű, nemes indulatú egyének lehetőleg tárgyilagos és józan eszmecseréinek oly tágas tere kinálkozik itt, melyet sem az irodalom, sem a részleges feladatú egyleti élet nem mívelhet meg eléggé.

Egy ily gyülekezési pontnak a magyar társadalom eddig hijával van, pedig a concentratio iránti szükségérzet ma már minden irányban a központok központjait teremti meg. Ilyent kellene a Széchenyi-ligában összes köz- és magánéletünk társas intézményei számára megteremteni, hogy ez azok szerves életműködésének valóságos observatoriuma legyen.

De ugyanaz egyúttal oly fény- és hőforrás is lehetne, melyből vetített sugarakkal a legelrejtettebb sötét társadalmi helyek és irányok is megvilágíthatók, a melegség hiányában szenvedő nemzeti testrészek pedig nagyobb organicus tevékenységre volnának birhatók.

Azt hiszem, nem kell hosszabb magyarázat annak bizonyítására, hogy ilyesmire nekünk szükségünk van, és hogy efféle közegünk eddig még nem létezik. Azzal is tisztában vagyok, hogy ez az egyáltalán nem felesleges alakulat mily eszközökkel, mily szervekkel, minő egyszerű erkölcsi tényezőkkel, milyen simán, semmiféle jogosult érdekekkel és kiméletre igényt tartható felfogásokkal ellentétbe nem helyezkedve működhetnék.

Tudom, hogy számtalan kifogás emelhető ellene abból a szempontból, hogy elfajulhat és retrográd irányt követhet. De ez irányban is vannak biztosítékok, melyek okvetlenül alkalmazandók lennének, mert annak csak a Széchenyi hamisítatlan szellemében volna szabad működni. A békét előmozdítani, az ellentéteket kiegyenlíteni és nem élesíteni lévén hivatva, eljárásának a tapintat kívánalmai és a jó taktika képeznék alaptörvényeit.

A nagy, nemes és bensőleg igazságos czélok kitűzése és követése általában nem teszi szükségessé a homályt. De vannak esetek, midőn a legnemesebb és legönzetlenebb el-

járás közben is zárt ajtóknál kell tanácskozni. A tanári értekezletet a tanulók, az orvosi consiliumot a betegek, az esküdtek tanácskozását a felek és a közönség, a cselekvést megelőző benső küzdelmeit mindenkinek nem szokás és nem helyes, még reánk nézve kedves és megbizható más egyének szemeláttára és fülehallatára folytatni. — Ha e ligából a szereplés viszketege lehetőleg ki nem záratnék, ha az önzetlen odaadás feltételei nem adatnának meg benne, az könnyen eltévesztené czélját. Idebenn részletes vitái által a nemzetiségek, felekezetek, osztályok és társadalmi rétegek közt nyugtalanságot idézhetne elő. Sok félreértésre és balmagyarázatra, sok ferdítésre adna alkalmat kifelé is, s a kisebb-nagyobb különböző fajú rosszakaratnak számtalan foggantyút szolgáltatna kezébe, hogy üdvös hatását megbénítsák s visszahatásokat indítsanak meg ellene. Erejének nagy részét így azután ezek ellensúlyozására kellene fordítania. Nem titkos, de azért többnyire zárt ajtók mellett tanácskozó colletiv személy lenne tehát, melynek külső hatása tagjainak egyszellemű és egyirányú, de kifelé egyénileg szabad működésében jelentkeznék a magán, az irodalmi, egyleti, törvényhatósági és politikai életben egyaránt.

De ez a liga csak a meggyőzésre és irányításra szorítkoznék. Központi és vidéki szervezkedése szintén ezen czélnak lenne megfelelő.

Befejezés.

Legvégül néhány szóval még csak azt akarom megokolni, hogy ezen ligának a Széchenyi nevével való összefűzése miért okvetlenül szükséges. A ki jelen munkámat elolvasásra méltatta, az tudja, hogy a nagy reformer iránti legnagyobb kegyelet daczára én az egyoldalú Széchenyi-személy-kultuszt nem hirdetem és nevét pártzászlóvá sem kivánom alacsonyítani. Én folyton hangoztatom azt, hogy az ő valójában az összhang életének folyása alatt nem valósúlhatott meg. Ezért sok félreértésnek is volt kitéve. Legnagyobb erényei nem egyszer — bizonyo száltalam már eléggé megvilágított túlzásai folytán — míg e földön járt és működött, elhomályosultak. Önmagának nemzetével való teljes azonosítása még előkelő gondolkozású kortársaiban is gyakran azt a gyanút ébresztette, hogy az ő hazaszeretete magasabb rendű önösségen, hiúságon és irígységen alapszik. Pedig az nem volt más, mint feltételt és korlátot nem ismerő második természete.

Szomorú vége, sőt majdnem tizenkét évre terjedő, jórészt önkéntes számüzetése egy tébolydába, és ezalatt utolsó pillanatáig őszinte, egy perczig sem szünetelő, vagy csak lankadó szívén-hordása a magyarság ügyének: erről tesznek tanúságot. Ezt bizonyítja az is, hogy míg a közélet rohamossá lett áradatát minden erejének felhasználásával, személyeknek kiméletlen megtámadásával is fékezni igyekezett, midőn a mértéktelen izgatásoktól, s az eszélytelen, taktikátlan politikai agitácziótól féltette nemzetének simán és folyton haladó fejlődését, melynek köny- és véráldozat nélkül való vezetését életérdekű fontossággal birónak tartotta: addig a katasztrófa után annak első sorban hatályos tényezőit soha egy szóval sem okolta, és a szemeik elé korábban élénk színekkel festett nagy következményekért felelősségre soha sem vonta őket.

A maga előrelátását és okosságát soha sem hánytorgatta, mivel nem kereste azt, a mi őt a nemzet tagjaitól bármiben is elválaszthatta, vagy neki az osztrák absolut hatalom kezelőinek szemeiben javára válhatott volna. Ellenkezőleg: nemzeti érzésének, az őszinte magyarokkal való együttgondolkozásának és lelkületi egységének magára nézve igen veszélyes, és, mint öngyilkosságának körülményeiből kiderült, valóban végzetes módon adott kifejezést. Még öregen, betegen és személyére nézve teljesen reménytelenül is utolsó válságos perczéig az maradt, a ki volt, midőn 1825-ben első és legnagyobb reformatori lépését megtette.

Harminczöt évnek ilyen következetessége képzelhető-e másként, mint úgy, hogy ő meggyőződése, önfegyelmezése, összes képességei és tehetségeinek állandó gyakorlása, minden testi, szellemi és erkölcsi akadályokon diadalt ült vasakaratának bámulatos ereje által a magyar nemzet önfenntartási ösztönének, önszeretetének, józan okosságának, ildomosságának és életfeltételeinek, a nagy természettel általán, elsősorban pedig az emberiség létérdekeinek követelményeivel való összefüggését felismerő bölcseségének személyesítője és megtestesülése volt?!

A Széchenyi István történelmi alakja ma tehát nem egy ember emlékezete csupán, hanem egységes nagy nemzeti mentő gondolat, egy óriási nemzeti eszmény kifejezése

és jövőjének symboluma. Valódi fenséges nagysága mellett az ő jellemzése ennélfogva nem lehet olyan, mint bármely más nagy magyaré, vagy, mint Kazinczy Ferencz magát kifejezte, a nemzet többi szentjeié. Nála a hátrányok, hibák, tévedések, kicsinyes emberi vonások, testének gyarlóságai, lelkének benső küzdelmei alatt mutatkozó aprólékos tévelygései, határtalan hazafiságának érvényesülése közben jelentkezett kiméletlenségei, szóval a tökélytől bármily irányban észlelhető elmaradásai — csupán valója anyagának oly egyenetlenségei, mint a minőket a legremekebb óriási szobor egyes részeinek igen közelről, vagy talán nagyító üveglencsén át való megtekintése mellett is láthatunk. Azonban melyik józan í ész fogja ezeket a tökéletes műremek hibái és fogyatkozásaiként felsorolni?

Széchenyi a maga alkotásaival, műveivel és működésének emlékével oly örökséget hagyott nemzetére, hogy ennek ő nemcsak, ha iránta hálátlan nem akar lenni, de ha csak önmagát nem kívánja is megkárosítani, nem szabad azzal a feltételes bizalommal a magáénak vallani, a mely a legtöbb halandóval szemben az osztóigazság nevében ítélkező történelemnek elengedhetlen kötelessége. Széchenyi az által a mit tett, a hogyan cselekedett, a mit reánk hagyott, oly halhatatlanságot vívott ki magának, mely mellett a magyar nemzet Őt a felfelé törekvés, a haladás mellőzhetlen és nem szünetelhető nagy erkölcsi munkája közben teljes bizalommal és eszményi szeretettel állandóan mesterének, vezérének és jövő nagysága küldetésszerű apostolának kell, hogy tekintse. Ő nekünk nemzeti emelkedésünk és biztonságunk kivívása tekintetében valóban az út, az élet és az igazság.

Kövessük tehát Őt és intelmeit, minélfogva ezek értelmében „merjünk nagyok lenni, de legyünk egyszersmind bölcsek is".

Az ő neve alatt teremtsenek tehát azok, a kiket e részben a kezdés megillet, oly társadalmi közeget a nemzetnek, mely iskolája lenne az isteni eredetű természeti törvényekhez való alkalmazkodásnak, mely a nemzeti lelkiismeretet hathatósan képviselné, mely az egységes nemzeti gondolkozás biztosítékait teremtené meg, s alkalmas volna a veszélyes visszaeséseket megakadályozni. Mentesíthetne az

bennünket a rajtunk kívül álló hatalmi tényezők esélyei és szeszélyeitől, sőt azokra is üdvösen hatna vissza. Az végül a nemzeti önfejlesztés oly példáját mutatná, melynek tanulságai általános nagy emberi becscsel is bíznának, de a melyeknek elsősorban a mi nemzetünk venné hasznát.

Az idő rohamosan halad felettünk, pedig sok, igen sok mulasztást kell pótolnunk; ennélfogva szívleljük meg a mit Ő annyiszor mondott, hogy: „Magyarország pillanatai drágák!“ [1]

(Vége.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[1] Beszédei 304.

TARTALOM.

Oldal

Tájékoztató bevezetés ... III

ELSŐ FEJEZET.

Széchenyi politikai rendszerének egységes volta és maradandó becse.

Bevezetés ... 1
Széchenyi rendszerének tömör összegezése ... 3
Világnézet ... 3
Természet és vallás ... 3
A keresztény vallás és a polgárosodás ... 4
Ész és szív ... 4
A természet törvényei ... 4
Az egyén, nemzet és emberiség ... 5
Az igazság ... 5
Kijelölt uton kell haladnunk ... 6
A való ... 6
A haladás és tökély ... 6
Az emberi agy ... 6
A fölény ... 7
Jövőnk ... 7
Az erő és a kötelesség aránya ... 8
A magyarság benső ereje ... 8
A nemzeti és keresztény nevelés ... 8
A nemzeti elem fontossága ... 9
Nehéz helyzetünk és az erkölcsiség ... 9
A kereszténység főjellemvonása ... 9
A nemzet járjon saját lábán ... 10
Két életelemünk ... 11
Az angol és lengyel szembeállítása ... 11
Nemzetiségi politika ... 11
Politikai viszonyaink szövevényessége ... 12
Eszmezavaraink ... 12
A nemzetfejlesztés nyitja ... 12

Oldal
A szervezkedés ... 13
A vezetés ... 13
A nemzet fejlődéséhez idő kell ... 13
Az átgondoltság hiánya ... 14
A hasznos munka szüksége ... 14
A nemzeti sakkjáték ... 14
Belső életerőnk ... 15
A kormány és társadalom közreműködése ... 15
A magyar és nem magyarajkú honpolgárok ... 16
Hazafiui kötelesség és népszerűség ... 16
Rendszerének egésze és részletei ... 17
Annak általános jellemzése ... 17
A Széchenyi előtti felfogás a társadalomról ... 18
A régibb irodalom hatása Széchenyire ... 20
Széchenyi gondolkodásának önállósága ... 21
Franklin és Brougham befolyása reá ... 22
Széchenyi természetbölcseletének rövid vázlata ... 26
Széchenyi rendszerének szilárd alapja ... 34
A fejlődés törvénye ... 35
A nemzet önjelentősége ... 36
A darwinismus ... 38
A takarékosság törvénye ... 41
Az evolutio elméletének tudományos becse ... 41
A darwinismus és a positiv vallás ... 46
Az evolutio tana mint Széchenyi rendszerének mértéke ... 47
Az ember küzdelme a létért ... 48
Spencer syntheticus bölcselete ... 51
Spencer bölcseletének kimagasló csúcsai ... 53
A tudomány és vallás kibékítése ... 56
A természetbölcseleti és a vallásos felfogás benső harcza Széchenyiben 68
Befejezés ... 73

MÁSODIK FEJEZET.

Széchenyi rendszere a történelem tanulságainak világánál.

Bevezetés ... 75
Diagnosisa az ország helyzetéről ... 78
Hazája állapotának alapos ismeretével birt ... 86
Ellenállhatlan javítási vágya ... 87
Atgondolt terve volt ... 88
Taktikája ... 89
Therapiája ... 91
Lélektani észleleten alapuló eljárása ... 91

Oldal
Csak az alapokat kívánta lerakni ... 94
Ebbeli törekvésének főiránya ... 94
Jó diagnosisa, therapiája és taktikája daczára sikere miért nem volt teljes? ... 99
Vélekedése önmagáról mint pártvezérről ... 101
Pártvezért keres ... 102
Deák Ferenczet tartja a legalkalmasabbnak a pártvezérségre ... 102
Befolyása a közéletre 1825—1830-ig ... 104
Közvetlen nagy befolyása 1830—1840-ig ... 105
Hatásának alakulása ... 107
Hatása 1841—1848-ig ... 114
Befolyása hanyatlásának okai ... 117
Tévedése a helyzet megítélésében ... 118
Jogi képzettségének hiányos volta ... 119
Iratainak és beszédeinek külalakja ... 120
Idegessége ... 121
Rendszerének valódi becse ... 122
Nemzeti jelleg ... 127
Végeredmény ... 130

HARMADIK FEJEZET.

Széchenyi rendszere korunk életszükségei szempontjából; megvalósításának feltételei és módjai.

Bevezetés ... 138
Széchenyi rendszere miként valósítható meg ... 144
A kritika hiánya ... 144 145
Élet és irodalom ... 147
A közoktatás ... 149
A parlament ... 149
Feladataink helyes megállapítása ... 153
A nemzeti élethivatás ... 153
A kis- és nagy nemzetek szerepköre ... 156
A nemzeti feladatok fokozata ... 158
Államszövetségünk ... 158
Az o. m. monarchia szerkezete és hivatása ... 160
Államiságunk ... 163
Nemzetiségi politikánk és Széchenyi felfogása e részben ... 172
Erőgyarapodás ... 172
Önálló gondolkozás ... 164
A tehetségek ápolása ... 174
Észszerű közoktatás ... 175
A megvalósítható czélok kitűzése ... 177
A nemzet minden irányú nevelése ... 180

Oldal
A kapaszkodás ... 182
Nemzeti szellemű nőnevelés ... 182
Az alsóbb osztályok gondozása ... 183
A felsőbb osztályok állapota ... 184
Az önnevelés ... 186
A középosztály és vezető ereje ... 188
Társadalmi egység ... 190
Szó és tett ... 195
Nemzeti jelleg ápolása ... 196
Nemzeti ideál ... 198
Megközelítésének módjai ... 199
Szervezkedés ... 206
Az egész nemzet társítása ... 207
A társiasság szellemének terjesztése ... 209
Széchenyi középpártjának eszméje ... 211
Nagy szabású társadalmi politika ... 213
Széchenyi-liga ... 215
Befejezés ... 217

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

